

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİMDALI
İKTİSAT TEORİSİ VE İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN SOSYO-EKONOMİK
GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİ:
İSTATİSTİKSEL BİR ANALİZ (1990-2010)

Hazırlayan
Derya DEMİR

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Aytekin ALTIPARMAK

Yüksek Lisans Tezi

Temmuz 2011
KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİMDALI
İKTİSAT TEORİSİ VE İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN SOSYO-EKONOMİK
GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİ:
İSTATİSTİKSEL BİR ANALİZ (1990-2010)

Hazırlayan
Derya DEMİR

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Aytekin ALTIPARMAK

Yüksek Lisans Tezi

Temmuz 2011
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Derya DEMİR

Türkiye'deki İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyleri: İstatistiksel Bir Analiz (1990-2010) adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi' ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Derya DEMİR

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Aytekin ALTIPARMAK

İktisat Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Hayriye ATİK

Yrd. Doç. Dr. Aytekin ALTICARMAK danışmanlığında ...Deniz... tarafından
 hazırlanan "Türkiye'deki İllerin Sosyal Ekonomik Gelişimi" adlı bu çalışma
 jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
 ..R. T. İ. S. Enstitüsü..... Anabilim Dalında **yüksek lisans** tezi olarak kabul
 edilmiştir.

...15... 10.7.2011
 (Tez savunma sınav tarihi)

yazılacaktır.)

JÜRİ:

Danışman Yrd. Doç. Dr. Aytekin ALTICARMAK..... A. Altıcarmağ

Üye Prof. Dr. Hüseyin A. TÜZ..... H. Tüz

Üye Yrd. Doç. Dr. Davut ESMEZAY..... D. Esmezay

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 22.07.2011 tarih ve ...15...
 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...22.10.2011

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İktisat lisans mezunu olarak geldiğim İktisat Teorisi ve İktisat Tarihi Anabilim Dalı'nda her şeyden önce Anabilim Dalı'na adaptasyonumda, çalışmalarımı yönlendirmesinde, araştırmalarımın her aşamasında bilgi, öneri ve yardımlarını esirgemeyerek akademik ortamda olduğu kadar insani ilişkilerde de sonsuz desteğiyle gelişmeye katkıda bulunan danışman hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Aytekin ALTIPARMAK'a, tezimin yazımı aşamasında benden desteğini esirgemeyen kardeşim Hakan DEMİR'e ve arkadaşım Dilşad TAŞKIN'a, çalışmalarım süresince birçok fedakârlıklar gösterip beni destekledikleri için ve yaşamımın her döneminde bana duydukları güven için aileme en derin duygularla teşekkür ederim.

Derya DEMİR

Kayseri, Temmuz 2011

TÜRKİYE’DEKİ İLLERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİ: İSTATİSTİKSEL BİR ANALİZ (1990-2010)

Derya DEMİR

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2011

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Aytekin ALTIPARMAK

ÖZET

Bölgesel kalkınma, bir ilin ya da bölgenin sosyal ve ekonomik göstergeler açısından gelişmesi olarak tanımlanabilir. Gelişimin ekonomik yönleri gelir artırıcı, sosyal yönleri ise sosyo-kültürel değişim ile ilgilidir. Son çeyrek yüzyılda küreselleşme eğilimleri ortaya çıkmış ve hızlanmıştır. Küreselleşme süreci içerisinde değişen şartlara uyum, rekabet, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve küresel piyasaların izlenmesi gereği, kentsel ve bölgesel gelişmeyi ön plana çıkarmıştır. Sosyo-ekonomik gelişmişlik ülkeler arasında farklılık gösterdiği gibi, aynı ülke içerisinde farklı bölge ve illerde de farklılık gösterebilmektedir. Doğal ve toplumsal kaynakların mekân üzerinde dağılımı eşit olmadığı için, gelişme de dengeli olamamaktadır. Genel olarak bu dengesizlikler, nüfus, sanayi, tarım, gelir dağılımı, finansal yapı, eğitim düzeyi ve sağlık hizmetlerindeki etkinlik ve yaygınlık, altyapı, konut ve coğrafi farklılıklar olarak gözlenmektedir. İleri refah düzeyine ulaşan toplumlar, ülkelerinin her bölgesindeki vatandaşlarının aynı refah düzeyine ulaşmasına, sosyo-ekonomik ve toplumsal gelişmeye katılmasına çalışmaktadırlar. İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik yapısına etki eden ve onu belirleyen faktörler çok çeşitlidir, bununla birlikte, bu göstergeler sosyal ve ekonomik göstergeler olarak iki grupta toplanmıştır. Sosyal göstergeler altında demografik, eğitim, sağlık, istihdam ve sosyal güvenlikle ilgili göstergeler kullanılmaktadır. Ekonomik göstergeler olarak ise mali yapı, imalat sanayi, tarım, dış ticaret, enerji, konut, altyapı ve diğer sosyo-ekonomik göstergeler yer almaktadır. Çalışmanın öncelikli amacı, sosyo-ekonomik gelişmişliğin altında yatan gerçek sebepleri ortaya çıkarmaktır. Bu amaca ulaşmak için uygulanan yöntem ise açıklayıcı faktör analizidir. İkinci amaç, güncel veriler kullanarak 2010 yılı için Türkiye’deki illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasını yapmaktır. Üçüncü amaç, bu sıralamayı üç ayrı dönem için gerçekleştirmek ve söz konusu üç dönemde illerin gelişmişlik düzeylerinde nasıl bir değişim gösterdiklerini belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, faktör analizi, illerin gelişmişlik sıralaması.

**SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT LEVEL OF PROVINCES IN TURKEY:
A STATISTICAL ANALYSIS (1990-2010)**

Derya DEMİR

Erciyes University, Institute of Social Sciences

M. Sc. Thesis, July 2011

Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Aytekin ALTIPARMAK

ABSTRACT

Regional development can be defined as the development of a region or a province in terms of socio-economic indicators. Economic aspects of development increase revenues and the social aspects are related to socio-cultural change. Globalization trends have emerged and accelerated in the last quarter of the century. Congruity with changing circumstances during the process of globalization, competition, the improvement of human resources, and the need to monitor the global markets have added to the weight of urban and regional development. Socio-economic development as indicated by differences between countries in the same country varies in different regions and provinces. Development cannot be balanced as the space on the distribution of natural and communal resources are not equal. These imbalances are generally observed in terms of population, industry, agriculture, income distribution, financial structure, educational level, activity and prevalence of health services, infrastructure, housing and geographical differences. The societies with a high level of welfare try to offer their citizens in all their regions the same welfare level and to involve them into the process of socio-economic and communal development. The factors that determine and affect the socio-economic structure of provinces are varied; however, these indicators were collected in two groups: social and economic indicators. Demographic, educational, sanitary, employment and social security-related indicators are listed among the social indicators. Fiscal structure, manufacturing, agriculture, foreign trade, energy, housing, infrastructure and other socio-economic indicators are listed among the economic indicators, are located. The primary purpose of this study is to uncover the real causes of socio-economic development. To achieve this goal, factor analysis method is applied. The second objective is to order the provinces in Turkey in terms of socio-economic development by using the recent data for the year 2010. The third objective is to sort the data into three separate periods and to determine the change on the development level that the provinces displayed during these three periods.

Keywords: Socio-economic level of development, factor analysis, developmental ranking of the provinces.

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK DÜZEYLERİ: İSTATİSTİKSEL BİR ANALİZ (1990-2010)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI.....	I
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI.....	II
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
TABLO ve ŞEKİL LİSTESİ.....	XI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.KALKINMA KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ.....	4
1.1.1.Ekonomik Büyüme.....	4
1.1.2.Kalkınma ve Sosyo-Ekonomik Gelişme Kavramları.....	5
1.1.3.Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Arasındaki Fark.....	8
1.1.4.Sürdürülebilir Kalkınma.....	11
1.2.BÖLGESEL KALKINMA İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	12
1.2.1.Bölge Kavramı.....	13
1.2.2.Ekonomik Yapı Açısından Bölge Türleri.....	14
1.2.2.1.Homojen Bölge.....	14
1.2.2.2.Polarize Bölge.....	15
1.2.2.3.Plan Bölge.....	15
1.2.3.Bölgesel/Yerel Kalkınma Kavramı.....	16
1.2.4.Ekonomik Gelişme Düzeyi Açısından Bölge Türleri.....	19
1.2.4.1.Gelişmiş Bölge.....	19
1.2.4.2.Az Gelişmiş Bölge.....	19
1.2.4.3.Gelişme Halindeki Bölge.....	21
1.2.4.4.Potansiyel Yönden Az Gelişmiş Bölge.....	21
1.2.4.5.Endüstriyel Gelişme Sebebiyle Az Gelişmiş Bölge.....	21

1.3.BİRİNCİ BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRMESİ.....	22
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL GELİŞME FARKLILIKLARINA YÖNELİK TEORİK

YAKLAŞIMLAR

2.1.BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARINDA TARİHİ SÜREÇ.....	23
2.2.BÖLGESEL DENGESİZLİKLERİN SEBEPLERİ... ..	27
2.3.DENGELİ-DENGESİZ KALKINMA YAKLAŞIMLARI.....	30
2.4.BÖLGESEL KALKINMA TEORİLERİ.....	34
2.4.1.Geleneksel Bölgesel Kalkınma Teorileri.....	35
2.4.1.1.Neoklasik Bölgesel Kalkınma Teorileri.....	35
2.4.1.2.Keynesyen Bölgesel Kalkınma Teorileri.....	37
2.4.1.3.İhracat Talep Modelleri ve Kümülatif Nedensellik Büyüme Sürecine Dayanan Modeller.....	38
2.4.1.4.Kalkınma Kutupları Teorisi.....	40
2.4.1.5.Merkez-Çevre Teorisi (Merkezi Yer/Alan Teorisi-Central Place. Theory).....	42
2.4.2. Modern Bölgesel Kalkınma Teoriler.....	43
2.4.2.1.İçsel (Endojen) Bölgesel Kalkınma Teorileri.....	43
2.4.2.2.Yeni Sanayi Odakları/Cazibe Merkezi Modelleri (Attraction Models).....	44
2.4.3.Bölgesel Kalkınmada Alternatif Yaklaşımlar.....	45
2.5.İKİNCİ BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRMESİ.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE' DE UYGULANAN BÖLGESEL GELİŞME PLAN VE PROJELERİ

3.1.TÜRKİYE' DE BÖLGESEL GELİŞME POLİTİKALARI.....	48
3.1.1.Bölgesel Gelişme Farklılıklarının Sebepleri.....	48
3.1.2.Bölgesel Gelişme Politikaları.....	51
3.1.2.1.Plansız Dönem Politikaları.....	52
3.1.2.2.Planlı Dönem Politikaları.....	52
3.1.3.Bölgesel Gelişmede Rol Alan Belli Başlı Kurumlar.....	55
3.2.BEŞ YILLIK KALKINMA PLANLARINDA BÖLGESEL GELİŞME	56
3.2.1.I. Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1963-1967).....	56

3.2.2.II. Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1968-1972).....	57
3.2.3.III. Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1973-1977).....	58
3.2.4.IV. Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1979-1983).....	59
3.2.5.V. Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1985-1989).....	60
3.2.6.VI. Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1990-1994).....	61
3.2.7.VII. Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1996-2000).....	62
3.2.8.VIII. Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (2001-2005).....	63
3.2.9.IX. Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (2007-2013).....	65
3.3.BÖLGESEL KALKINMA PLAN VE PROJELERİ.....	71
3.3.1.Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP).....	72
3.3.2.Doğu Anadolu Projesi (DAP).....	75
3.3.3.Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi (DOKAP).....	77
3.3.4.Zonguldak, Bartın, Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (ZBKBP).....	79
3.3.5.Yeşilirmak Havzasını Geliştirme Projesi (YHGP).....	81
3.4.KALKINMADA ÖNCELİKLİ YÖRE UYGULAMALARI VE KÖYDES, BELDES.....	83
3.5.KIRSAL KALKINMA PROJELERİ.....	87
3.6.TÜRKİYE’DE YENİ BÖLGESEL AYRIM: İSTATİSTİKİ BÖLGE BİRİMLERİ SINIFLANDIRMASI (İBBS).....	88
3.7.BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI.....	91
3.8.AB DESTEKLİ BÖLGESEL KALKINMA PROGRAMLARI.....	97
3.9.ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRMESİ.....	100

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’ DEKİ İLLERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK DÜZEYLERİ	
4.1.İLLERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK SIRALAMASININ ÖNEMİ.....	102
4.2.SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK DÜZEYİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR.....	103
4.3.FAKTÖR ANALİZİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR.....	107
4.4.YÖNTEM	110
4.5.ANALİZ SONUÇLARI.....	113
4.6. DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRMESİ	120

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	121
KAYNAKLAR	125
EKLER.....	138
Ek 1.Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması İçin Değişken Tablosu.....	138
Ek 2.KMO Testleri.....	142
Ek 3.Toplam Açıklanan Varyans.....	143
Ek 4.Dönüştürülmüş Faktör Matrisleri... ..	146
Ek 5.Scree Testi, 1990.....	149
Ek 6.Scree Testi, 2000.....	149
Ek 7.Scree Testi, 2010.....	149
ÖZGEÇMİŞ.....	150

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. Bölgesel Gelişmeye Yön Veren Kurumlar.....	55
Tablo 3.2. Kalkınma Planlarının Temel Özellikleri (I-II-III-IV. BYKP).....	68
Tablo 3.3. Kalkınma Planlarının Temel Özellikleri (V-VI-VII. BYKP).....	69
Tablo 3.4. Kalkınmada Öncelikli Yörelere.....	84
Tablo 3.5. İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS).....	90
Tablo 3.6. Faaliyette Olan Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Kapsadıkları İller.....	96
Tablo 4.1. Türetilen Faktörlerin İsimlendirilmesi.....	115
Tablo 4.2. İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması.....	117

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 4.1. Gelişmişlikle Göstergeler Arasındaki İlişki (Tek Faktörlü Model).....	112
--	-----

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 3.1. Birinci Derecede Öncelikli Yörelere.....	83
--	----

KISALTMALAR

BELDES	: Belediyelerin Altyapısını Destekleme Projesi
BMKP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
BKİ	: Bölge Kalkınma İdaresi
ÇATOM	: Çok Amaçlı Toplum Merkezi
DAP	: Doğu Anadolu Projesi
DOKAP	: Doğu Karadeniz Projesi
EGEV	: Ege Bölgesini Geliştirme Vakfı
EKA	: Ekonomik Kalkınma Ajansı
EURADA	: Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği
GİDEM	: Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezi
İBBS	: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
İGEME	:İhracatı Geliştirme Merkezi
JICA	:Japon Uluslar Arası İşbirliği Ajansı
KMO	:Kaiser-Meyer-Olkin Testi
KOSGEB	:Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KÖY	: Kalkınmada Öncelikli Yöre
KÖYDES	: Köylerin Altyapısını Destekleme Projesi
MTSO	: Mersin Ticaret ve Sanayi Odası
PAF	: Temel Eksen Faktör Modeli
PCA	: Temel Bileşen Analizi
SWOT	: Güçlü Yönler-Zayıf Yönler-Fırsatlar-Tehditler
TÜBİTAK-MAM	:Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu-Marmara Araştırma Merkezi
VZA	: Veri Zarflama Analizi
YHGP	: Yeşilirmak Havzasını Geliştirme Projesi
ZBKP	: Zonguldak-Bartın-Karabük Projesi

GİRİŞ

Ekonomik ve sosyal kalkınma düzeyleri açısından farklılığın yoğunluğu, ülkeden ülkeye değiştiği gibi bir ülkenin farklı bölgeleri arasında da yoğun bir şekilde görölmektedir. Gelişmiş bölgelerin gelişme hızlarını düşürmeden, gelişmemiş bölgelerdeki yaşam düzeylerini yükseltebilmek ve çeşitli bölgelerin gelişme hızları arasında bir uyum sağlayarak bölgeler arası denge kurulabilmesi olgusu, bölgesel kalkınma konusunu gündeme getirmiştir. Farklı bölgeler arasında dengeli bir gelişme sağlanması hedefi, ülke ekonomisi için son derece önemli görölmektedir. Bu doğrultuda gelişmenin sağlanması için alınması gereken tedbirlerin ve uygulanacak politikaların beşeri ve fiziki kaynakların dağılımı ile tutarlı olması, bölgesel gelişmenin dikkate alınması hedeflenmektedir.

Adaylık aşamasında olduğumuz Avrupa Birliği'nde (AB) de bölgesel gelişme farklılıklarının giderilmesi önem taşımaktadır. AB, üye ülkelerdeki bölgesel gelişme politikalarına büyük önem vermektedir. AB' ne üye ülkelerdeki bölgesel gelişme farklılıklarını gidermek için bu amaçla oluşturduğu fonlar aracılığıyla geniş finansal olanaklar sağlamaktadır. AB'nin bu fonları hangi bölgelere yönlendireceğinin belirlenmesinde de bölgesel istatistikler önemli bir yer tutmaktadır.

Bölgesel gelişme farklılıklarının giderilmesi ve sürdürülebilir kalkınma ilkesi ile uyumlu politikaların gerçekeştirilmesi için ilk adım, sosyo-ekonomik gelişmişliğin belirlenmesidir. Bölgesel gelişmişlik konusunda yapılan çalışmalarda, araştırmacılar farklı yöntemler kullanarak yerleşim birimleri, iller ve bölgelere ilişkin sıralamalar elde etmişlerdir. Gelişmişliği sosyo-ekonomik açıdan ele alan çalışmaların çoğunda araştırmacılar ve uluslar arası kuruluşlar, ülkelerin ya da aynı ülke içerisindeki yerleşim birimlerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerini karşılaştırmak ve bu birimler arasındaki farklılık ve benzerlikleri ortaya koymak amacıyla temel bileşenler analizi ve kümeleme analizi tekniklerini kullanmışlardır.

Günümüzde gelişme, sosyal ve ekonomik göstergeler arasında bir etkileşim yapısını sergileme eğilimi göstermektedir. Kabul gören yeni anlayış, gelişme kavramında meydana gelen ve beşeri sermaye ile sosyal ve mekânsal dengeli gelişmeyi kalkınmanın en önemli unsuru olarak odak noktasına almaktadır. Ayrıca, gelişme stratejilerinde, politikalar, ilkeler ve tedbirler olarak kendini göstermiştir.

Bu çalışmada; illerin sosyo-ekonomik gelişme düzeylerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesinde, ekonomik ve sosyal alanlardan seçilen çok sayıda değişkenden oluşan veri seti kullanılmaktadır.

Çalışmanın öncelikli amacı, sosyo-ekonomik gelişmişliğin altında yatan gerçek sebeplerin ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaca ulaşmak için uygulanan yöntem ise açıklayıcı faktör analizidir. İkinci amaç, güncel veriler kullanarak 2010 yılı için Türkiye’deki illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasını yapmaktır. Üçüncü amaç, bu sıralamayı üç ayrı dönem için gerçekleştirmek ve söz konusu üç dönemde illerin gelişmişlik düzeylerinde nasıl bir değişim gösterdiklerini belirlemektir.

Tezin hipotezi; iller arasındaki bölgesel dengesizliklerin ancak altta yatan gerçek sebepler üzerinde durulması ve sorunun asıl kaynaklarının tespit edilip çözümlenmesi ile giderilebileceğidir.

Tezin sınırlılıkları ise, özellikle 2010 dönemi gelişmişlik sıralamasını yapmak için kullanılan veriler arasında istihdam ve sağlık göstergeleriyle ilgili Düzey3 bazında veri temininde güçlük çekilmesidir.

Kalkınmanın mümkün olduğu kadar çok boyutunu hesaba katabilmek için değişken sayısının güvenilir ve tutarlı veri bulunabildiği ölçüde geniş tutulması gerekmektedir. Söz konusu üç dönemin sıralamalarını karşılaştırabilmek amacıyla mümkün olduğu kadar aynı ya da benzer göstergelerin kullanılmasına dikkat edilmiştir.

Çalışmada Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından 1996 ve 2003 yıllarında yapılan “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması” çalışmalarının verileri olan 1990 için 76, 2000 için 81 ile ait sosyal (demografik, istihdam, eğitim, sağlık, altyapı, diğer refah) ve ekonomik (imalat, inşaat, tarım, mali) alanlardan seçilen 1990 sıralaması için 56, 2000 sıralaması için 54 değişken kullanılmıştır. 2010 sıralaması için ise 41 değişken kullanılmıştır.

Bu çalışma şu bölümlerden oluşmaktadır: Giriş bölümünün ardından gelen birinci bölümde “ekonomik büyüme”, “kalkınma”, “sosyo-ekonomik gelişme” ve “sürdürülebilir kalkınma” gibi araştırmanın kavramsal çerçevesini belirleyen kavramlar tartışılmaktadır. Daha sonra ”bölge” kavramı, “bölgesel/yerel kalkınma” kavramı ile ekonomik yapı ve ekonomik gelişme düzeyi açısından bölge türleri özetlenmektedir.

İkinci bölümde bölgesel gelişme farklılıklarına yönelik teorik yaklaşımlar incelenmektedir. Bölgesel kalkınma politikalarında tarihi süreç, bölgesel dengesizliklerin sebepleri, dengeli ve dengesiz kalkınma yaklaşımları ile geleneksel ve modern bölgesel kalkınma teorileri özetlenmektedir.

Üçüncü bölümde Türkiye’ de uygulanan bölgesel gelişme plan ve projeleri incelenmektedir. Önce Türkiye’ de bölgesel gelişme farklılıklarının sebepleri, plansız dönem ve planlı dönem olmak üzere bölgesel gelişme politikaları ve bölgesel gelişmede rol alan kurumlar üzerinde durulmuştur. Daha sonra beş yıllık kalkınma planları, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP), Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (ZBKBP) ve Yeşilirmak Havzasını Geliştirme Projesi (YHGP) ele alınmıştır. Ardından Kalkınmada Öncelikli Yöre Uygulamaları, Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (KÖYDES), Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (BELDES), Kırsal Kalkınma Projeleri, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS), Bölgesel Kalkınma Ajansları ve AB Destekli Bölgesel Kalkınma Programları özetlenmiştir.

Dördüncü bölümde, literatürde, sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının ölçülmesinde mevcut çalışmalara ve faktör analizi ile ilgili yapılan çalışmalara değinilmiştir. Daha sonra bu çalışmada kullanılan Faktör Analizi yöntemi tanıtılmış ve bu yöntem uygulanarak sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması yapılmıştır. İBBS’na göre Düzey3’ü oluşturan 81 ilin (1990 için 76 il), sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması 1990, 2000 ve 2010 için yapılmış ve zaman içinde illerin gelişmişlik endeksleri bakımından nasıl bir değişim gösterdiği incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sosyo-ekonomik gelişmeyi iyi anlayabilmek için öncelikle bazı kavramların ne olduğunun açıklığı kavuşturulması gerekir. Bu kavramlar önce kalkınma ile ilgili kavramlar, daha sonra da bölge ile ilgili kavramlardır.

1.1.KALKINMA KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Bu bölümde önce ekonomik büyüme, kalkınma ve sosyo-ekonomik gelişme ile sürdürülebilir gelişme kavramları açıklanmış, ardından ekonomik büyüme ile kalkınma kavramı arasındaki farklılığa değinilmiştir. İkinci kısımda ise bölge kavramına, ekonomik yapı bakımından ve gelişmişlik düzeyi bakımından bölge türlerine yer verilmiş, bölgesel/yerel kalkınma kavramı üzerinde durulmuştur.

1.1.1.Ekonomik Büyüme

Sosyo-ekonomik gelişmenin ne anlama geldiğini kavramak için en yakın kavramların bilinmesinde fayda görülmektedir. Bu kavramlardan ilki de ekonomik büyümedir. Ekonomik büyüme, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikası amaçlarından en başta gelenidir. Bu olguya ilişkin yaklaşımlar ekonomi bilimi doğduğundan beri süregelmiştir. Klasik, Neoklasik, Keynesyen gibi söz konusu yaklaşımlar gelişmiş ülkeler için büyüme modeli niteliğindedirler.

Ekonomik büyümede amaç toplumun refah düzeyini yükseltmedir. Ekonomik büyüme özellikle de maddi refah ile ilgilidir. Maddi refah da mal ve hizmetlerin miktarının artması ile sağlanır. Adam Smith *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde maddi ilerlemeyi sermaye birikimine, bu birikimi de zengin sınıflardaki para artırma eğilimine bağlamıştır (Smith, 1985: 276-280). Ekonomik büyüme konusunda en anlamlı ölçüt fert başına reel üretim seviyesidir (Peterson, 1994: 48 1). Maddi refah artışını sağlayacak olan ekonomi büyümeyi oluşturan dört temel değişkendir. Bunlar işgücünün kalite ve üretim artışının sağlanmasından başka refah düzeyini artırmada önemli olan kişi başına düşen mal ve

hizmet miktarıdır. Çünkü refah hakkında kabul edilebilir bir ölçü mevcut olmasa da genel olarak mal ve hizmetlerin miktarı ile ilgili olduğu kabul edilir.

Freyssinet ekonomik büyümeyi “bir ekonominin üretim kapasitesinde, sayısal/niceliksel olarak ölçülebilen genişleme veya miktar artışı (Freysinet, 1985:124)” olarak tanımlamaktadır. Ekonomik büyüme, ekonominin üretim, yatırım, dış ticaret, gelir, istihdam, sermaye donanımı, servet, doğal kaynak düzeyi, gibi bütün sayısal değerlerinin artış göstermesi anlamına gelir.

Ekonomik büyümenin temel ilgi alanı, bir ülkenin üretim kapasitesinde ya da potansiyelinde meydana gelen artışlar ve bu artışların sonuçlarıdır. Bu da, mal ve hizmet üretebilme gücünün artması demektir. İktisadi büyüme denildiğinde akla ilk olarak oluşum nedeni birbirinden farklı iki tür üretim artışı gelmektedir. Biri üretimde miktar olarak artış, diğeri ise üretimde nitelik olarak iyileşmedir. Bunlardan ilki, ekonomi tam istihdam şartlarında iken ekonomiye yeni üretim faktörlerinin ilave edilmesi ya da teknolojik gelişme sağlanması sonucunda mevcut üretim kapasitesinin genişlemesine dayanan uzun ve orta vadeli üretim artışlarıdır. İkincisi ise ekonomi eksik istihdam şartlarında iken talep artışı nedeniyle kapasite kullanım oranlarında sağlanan artışa dayalı üretim artışlarıdır (Berber, 2006, 2). Ekonomik büyüme daha çok üretim faktörlerinin en yüksek verimi sağlayacak şekilde bir araya getirilmesiyle ilgilidir.

Günümüzde ekonomik büyüme ile birlikte toplum refahını ilgilendiren istihdam ve işsizlik, gelir dağılımı, doğal kaynakların kullanımı, demokratik hak ve özgürlüklerdeki gelişmeler ve kültürel değişim gibi konularda iyileşmelerin olup olmadığı da en çok dikkat edilen konular haline gelmiştir.

1.1.2.Kalkınma ve Sosyo-Ekonomik Gelişme Kavramları

İktisadi kalkınma konusu özellikle son 40-50 yılda ön plana çıkmıştır. Özellikle ilk dönem kalkınma iktisatçıları ve daha sonra kalkınma yazınına egemen olan Ortodoks Neoklasik teoriler, Keynes ve Keynesyen modellerden etkilenerken, nitel kalkınma sorununu nicel bir büyüme sorunu olarak ele almışlardır (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2008: 35). Kalkınmanın nitel olarak tanımlanması ile yeni göstergeler ortaya çıkmıştır. Bu yeni göstergeler, sosyal ve ekonomik faktörler arasındaki çok boyutlu ilişkiyi ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu göstergeler, okur-yazarlık oranı, doğuştan hayatta kalma ümidi, bebek ölüm oranı gibi temel ihtiyaçlara yönelik göstergelerdir.

Geniş anlamda kalkınma, bir toplumda ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda arzu edilen her türlü değişme ve gelişme olarak tanımlanabilir (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2008: 29). Seers, Kalkınmanın Anlamı (1979) adlı eserinde kalkınma kavramının içeriğini tartışarak kalkınmanın merkezinde insanın yer aldığını ve insani potansiyelin gerçekleşmesinin kalkınmanın temel ölçüsü olduğunu vurgulamıştır (Han ve Kaya, 2006, 272). A. Sen, kalkınmanın güzel bir yaşamla ilgilendiğini, dolayısıyla kalkınmanın da insanların oluşturduğu yaşamı merkez alması gerektiğini öne sürerken, Goulet ise, 1960’lardan beri kalkınma kavramının yeniden tanımlanması ve öncelikle ahlaksal açıdan sorgulanması gerektiğini savunmuştur (Han ve Kaya, 2006, 273). İnsan eksenli bir tanımlamayla kalkınma, insan kişiliğinin gerçekleştirilmesi için gerekli koşulların yaratılması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda kalkınma, insanların yoksulluk, işsizlik ve eşitsizliğinde kendini gösteren bir kavram olarak değerlendirilebilir.

Refah artışının bir ölçüsü kişi başına gelirin artmasıdır. Ancak kişi başına gelirin artışı kalkınma kavramını tam anlamıyla karşılamaz. Kalkınma kavramıyla, ülkede yaşanan niceliksel artışların yanı sıra niteliksel değişme yolundaki her şeye işaret edilmektedir. Kalkınmada, kişi başına düşen reel üretimde hızlı ve sürekli bir yükselişin yanı sıra, toplumun demografik özellikleri, ekonomik yapısı ve teknolojinin değişimi de dikkate alınır. Adelman ve Yeldan (2000)’ a göre kalkınma, büyümeden farklı olarak, kendi kendini besleyen sürdürülebilir büyümeyi, üretim ve tüketim kalıplarında yapısal değişimi, teknolojik gelişmeyi, sosyal, politik ve kurumsal modernizasyonu ve beşeri koşullarda gelişmeyi de ifade eder (Ildıran, 2004, 6). H. E. Chenery, yapısal değişme veya dönüşümün, “...fiziki ve beşeri sermaye birikimi ile talep, üretim, ticaret ve istihdamın kompozisyonlarında bir kaymayı...” içerdiğini belirterek bunların ekonomik dönüşümün esasını oluşturduğunu vurgulamaktadır (Chenery, 1988, 50). Ülkeler insanların refah ve mutluluğunu sağlamak için, sahip oldukları kaynakları verimli bir şekilde kullanmak zorundadırlar. Ekonomik yapıdaki üretim, mübadele, bölüşüm ve tüketim faaliyetleri düzenli ve dengeli işliyorsa ekonomi sağlıklı işliyor demektir.

Kalkınma dendiği zaman ya iktisadi kalkınma (kişisel verim ve gelir artışı) ya sosyal kalkınma (daha dengeli bir gelir dağılımı ve birçok hizmetlerden herkesin yararlanması) ya da iktisadi ve sosyal kalkınma akla gelir. Kalkınma, üretimin ve kişi başına gelirin artışı yanında sosyo-ekonomik ve kültürel yapının da değiştirilmesi ve geliştirilmesi

anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sosyal, kültürel, politik ve psikolojik etkenlerle yakından ilişkilidir. Kalkınma kavramı, üretim ve istihdam yapısının dönüştürülerek üretim hacmi, fiziki kapasite ve ulusal geliri arttırmanın yanı sıra gelirin toplum kesimleri ve bölgeler arasında adil dağılımı, beslenme ve sağlık koşullarının iyileşmesi, eğitim-öğretim olanaklarının artması gibi sosyal ve kültürel göstergelerdeki değişimi de içermektedir (Kafalı, 2002, 2). Kalkınma sürecinin üç elemanı bulunmakta ve bunlar ülkelerin kalkınma uğraşlarında eş zamanlı olarak yürütülmektedir. Bunlar, mal ve hizmetlerin gelişmiş bir ekonomik yapı içerisinde üretilmesi demek olan ekonomik kalkınma, sosyal yaşam koşullarının iyileştirilmesi anlamına gelen sosyal kalkınma ve insanların sahip oldukları potansiyelleri kullanmaları ve ülkenin olumlu yönde gelişimine katkıda bulunacak şekilde yapıcı rol oynamaları demek olan insan kalkınmasıdır. Ekonomik kalkınma; bir ülkede toplumun sosyo-ekonomik yapısının değişmesi ve nüfus başına düşen üretim hacminde meydana gelen önemli ve reel artış, refah seviyesinde beliren yükseliştir (Kafalı, 2002, 2). İktisadi kalkınmada belirli bir dönemde üretim faktörleri birimleri başına verimliliğin devamlı artması dolayısıyla bir ülkenin kişi başına gerçek gayri safi milli hasılası (GSMH) veya gelirinde artışlar söz konusudur.

Kalkınmanın farklı açılardan tanımlanabilmesinin bir yönü de kırsal kalkınmadır. Kırsal bölgeler, piyasa mekanizmasının hemen hemen hiç çalışmadığı bölgelerdir. Bu sebeple büyüme açısından geridedirler. Dengeli kalkınma açısından da, çeşitli altyapı (yol, su, elektrik vb.) yatırımlarına ihtiyaç duyulan bölgelerdir. Kırsal kalkınma ile insan yaşamına olumsuzluklar getiren kırsal çevre koşullarının iyileştirilmesi amaçlanır. Kırsal bölgelerde yaşayan insanların sorunlarını çözümlemek için çeşitli kırsal kalkınma programları uygulanmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde, tarımsal üretim önemli ağırlıktadır. Bu yüzden uygulanan projeler de tarımsal ağırlıklı olmaktadır.

Sosyo-ekonomik gelişme, büyüme ile birlikte ekonomide meydana gelen bütün nicel, nitel ve yapısal değişimleri ifade etmekte, kalkınma da büyüme ile beraber bütün nitel ve yapısal değişimleri içine almaktadır. Bu kavram, fiziki kapasite artışı, gelir artışı gibi ekonomik gelişmeler yanında, bunların toplum kesimleri (gelir grupları) ve iller arası (veya bölgeler arası) dağılımı ile sosyo-kültürel birikimlerin yansıtılabildiği toplumsal gelişme düzeyini ifade eder

İktisadi ilişkilerin toplumsal yaşamın bir parçası olarak değerlendirildiği dönemlerde kalkınma kavramı iktisadi olandan daha geniş bir içerikte kullanılmış, iktisadi ilişkilerin toplumsal yaşamdan soyutlanarak incelenmesiyle birlikte kavramın içeriği ekonomiyle sınırlandırılmıştır ve kavram bugün daha çok ikinci anlamda kullanılmaktadır (Yavilioğu, 2002, 74). Dolayısıyla kalkınma, yatırım artışı, teknolojik gelişme, verim artışı, reel gelir artışı, eğitim düzeyinin yükselmesi yanında, düşüncenin, zihniyetin, sosyo-ekonomik yapıların da değişmesidir.

Gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerle ilgili, 1900'lü yılların başından itibaren birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalarla, büyüme ve gelişme arasındaki ilişkiler farklı bakış açılarıyla ve farklı değerler dikkate alınarak incelenmiştir. 1960'lı yıllarda, kalkınma ve gelişme büyük ölçüde ulusal gelirdeki artışlarla ifade edilirken; kalkınmadaki temel amaç, üretim ve istihdam yapısını tarım dışında sanayi ve hizmet sektörlerine dönüştürmektir. Dolayısıyla bu dönemlerde, ülke refahındaki değişimlerin göstergesi olarak, kişi başına milli gelir ifadesi kullanılmaya başlandı. Ancak 1970'lerde kalkınma kavramının yeniden tanımlanması gündeme gelince, gelişme kavramının da günün şartlarına uygun olarak tanımlanması söz konusu olmuştur (Dinçer; Özaslan; Kavasoglu, 2003, 6-7). Gelişmeyi insani, sosyal, kültürel, çevresel ve mekânsal boyutlarıyla da tanımlama amacı taşıyan yeni yaklaşım, ekonomik büyüme kavramı yanında; yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı ve bölgeler arasındaki dengesizliklerin de gelişme tanımının içinde değerlendirilmesinin önemini ortaya çıkarmıştır. Gelişme, tüm insanların yaşam kalitesinde iyileşme sürecidir. Gelişmenin görünümünde üç durum eşit öneme sahiptir. Birincisi; insanların yaşam düzeylerinin iyileşmesidir ki bu da onların gelirlerinin artması, yiyecek tüketimlerinin, sağlık hizmetlerinin, eğitimlerinin ve diğer koşulların ekonomik büyüme ile birlikte iyileşmesidir. İkincisi; sosyal, kültürel, politik kurumlar, ekonomik sistemler ile insana verilen değerle, insanların kendine olan güveniyle ortaya çıkar. Üçüncüsü ise; hem insanların seçeneklerinin çoğalması ve özgürlüklerinin artması hem de tüketilen mal ve hizmetlerin çeşitliliğinin artmasıdır.

1.1.3.Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Arasındaki Fark

1940-1950'li yıllarda ekonomik büyüme ve kalkınma arasında fazla bir ayırım yapılmamıştır (Han ve Kaya, 2006, 257). 1960'lı yıllarda ise kalkınma ve gelişme gelirdeki artış olarak ifade ediliyordu. Kalkınmadaki temel amaç, üretim ve istihdam

yapısını tarım dışında sanayi ve hizmet sektörlerine dönüştürmekti (Ünal, 2008, 90). Refahtaki değişimlerin göstergesi olarak kişi başına düşen gelir kullanılmaya başlanmıştır. 1970'li yıllarda kalkınma kavramının yeniden tanımlanması gündeme gelmiştir. Gelişmeyi insani, sosyal, kültürel, çevresel ve mekânsal boyutlarıyla da tanımlama amacı taşıyan yeni yaklaşım, ekonomik büyüme yanında; yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı ve bölgeler arasındaki dengesizliklerin de gelişme tanımının içinde değerlendirilmesinin önemini ortaya çıkarmıştır (Ünal, 2008, 90). Büyüme ile kalkınma kelimeleri çoğu zaman aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak bu iki kelime birbirini tamamlamakla birlikte, farklı anlamlara gelmektedirler. Gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler 1990'lı yıllardan beri birçok çalışmaya konu olmuştur.

İnsani gelişme olgusu ise gelişme literatürüne 1990 yılında giren bir kavramdır. 1990'lı yıllarda beşeri sermaye ile iktisadi kalkınma ilişkileri teorik düzeyde tartışılıyordu. 1980-1990'lı yıllarda kalkınma literatüründe yeni bir değerlendirme ile ülkelerin gelişmişlik düzeyi farklı yöntemlerle ölçülmeye başlanmış ve insani kalkınma kavramı geliştirilmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı ülkelerin kalkınma düzeylerini ölçmek için Human Development Index adıyla 1990 yılından beri; beşeri kalkınma raporları yayımlamaya başlanmıştır. İnsani gelişme endeksinin hesaplanmasında üç kriter kullanılmaktadır. Bu kriterler; refah standardı, eğitim standardı ve sağlık standardıdır.

Büyüme ile kalkınma arasındaki farklar şu şekilde sıralanabilir (MGK, 1993, 31);

- Büyüme, bir ekonomide bazı sınıfların, bazı bölgelerin veya tüm ülkenin (üç faaliyet alanının, tarım-sanayi-hizmetler) gelir artışıdır. Kalkınma ise, bir ülkede herkesin belli bir refah seviyesinden daha yüksek bir refah seviyesine yükselmesi ve üç faaliyet kesiminin, dengeli bir verim artışı sağlamasıdır.
- Büyüme, bir miktar artışı olduğuna göre, bu miktarı daha fazla arttırabilmek için
- iktisadi ve sosyal yapılarda önemli değişimler gerekemeyebilir. Kalkınma ise iktisadi ve sosyal yapılarda değişmeyi zorunlu kılmaktadır.
- Büyüme kantitatif, kalkınma ise daha çok kalitatif bir değişimdir.
- Büyüme daha çok endojen (iç), kalkınma ise genellikle egzogen (dış) faktörlere bağlıdır.

- Kalkınma makro bir olaydır ve makro bir değişimdir. Büyüme ise, hem makrodur hem de mikrodur; yani belli bir bölgede veya belli bir faaliyet alanında olabilir. Bir firmanın büyümesinden söz edilebilir ama bir firma hakkında kalkındı denemez.
- Kalkınma daha geniş anlamda olup büyümeyi kapsar.
- Büyüme, iktisat teorisi alanına, kalkınma ise daha çok iktisat politikası alanına girmektedir.

Ekonomik yapıdaki üretim, mübadele, bölüşüm ve tüketim faaliyetleri düzenli ve dengeli işliyorsa ekonomi sağlıklı işliyor demektir. Kalkınma ekonomik büyümeden farklı, çok boyutlu bir görünüme sahiptir ve daha çok niteliklerle ilgilidir. Büyüme, ekonominin üretim, yatırım, dış ticaret, gelir, istihdam, sermaye donanımı, servet, doğal kaynak düzeyi, gibi bütün sayısal değerlerinin artış göstermesidir (Tolunay ve Akyol, 2006, 118). Büyüme modellerinde sanayileşme sürecinin yapısal değişimine dolayısıyla kalkınmanın sosyal ve ekonomik gelişimine yer verilmemektedir. Büyüme, yapısal değişimi içermeyip, yalnızca üretim ve gelirin artmasıdır. Kalkınma, sosyal değişim sürecini etkileyebilecek değişimlerle yakından ilişkilidir. Kalkınma sadece az gelişmiş ekonomiler ile ilgili iken, büyüme hem gelişmiş hem de az gelişmiş ekonomilerle ilgili olabilir. Kalkınma ve gelişme eş anlamlı kullanılmaktadır, ancak büyüme farklı anlamlara gelir. Kalkınma, salt üretimin ve kişi başına gelirin artırılması demek olmayıp az gelişmiş bir toplumda iktisadi ve sosyokültürel yapının da değiştirilmesi, yenileştirilmesidir (Han ve Kaya, 2006, 2). Kişi başına düşen milli gelirin artırılmasıyla birlikte, üretim faktörlerinin etkinlik ve miktarlarının değişmesi, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat içindeki payının artması gibi yapısal değişiklikler de kalkınma kavramının kapsamı dahilindedir.

Büyüme, daha fazla girdi ile daha fazla ürün elde edilişi anlamına gelirken, kalkınma, üretim sürecinde girdi çeşitliliği ve ürün yelpazesinin çeşitlendirilmesi anlamına gelmektedir (İldırar, 2004, 6). Büyüme; yatırım, çıktı, tüketim ve gelir cinsinden ekonominin ölçeğindeki “kantitatif” değişimi ifade etmektedir. Kalkınma ise, kurumlarda, davranışlarda ve teknolojiye yeniliği de (inovasyon) içeren ekonominin yapısındaki “kalitatif” değişimi ifade etmektedir (İldırar, 2004, 6). Gelişmenin büyümeden ayrıldığı ana nokta, yapı değişikliği ile ilgilidir. Büyüme teorileri, örneğin sermaye ve işgücünün büyümesi arasındaki ilişkiyi ele alırken yapısal değişime arka

planda kalmaktadır. Halbuki kalkınma teorilerinde az gelişmiş bir ekonominin kalkınması yapı değişikliği çerçevesinde ele alınmaktadır. Büyüme ile bir karşılaştırma yapılarak denebilir ki, ekonomik büyüme daha çok aynı şeydeki basit artış sürecini, ekonomik kalkınma ise daha fazla ve farklı olanın yer aldığı yapısal değişme sürecini ifade eder (Flammang, 1979, 50). Her gelişme olayı, uzun dönem içinde bir büyümeyi de içerir. Ancak her büyüme olayında mutlaka bir gelişme gerçekleşmeyebilir. Ekonomide herhangi bir yapısal değişiklik ortaya çıkmamış ise gelişme söz konusu değil demektir.

1.1.4.Sürdürülebilir Kalkınma

1980' li yıllardan sonra bölgesel kalkınma açısından çevre unsuru da öne çıkmıştır. “Ekonomik büyüme, sanayileşme, bilim ve teknolojik gelişme ve bireyin yaşam kalitesinin iyileştirilmesi” biçiminde tanımlanan kalkınma kavramı son dönemlerde sürdürülebilirlik ve insan kaynaklarının geliştirilmesi boyutlarında gündeme getirilmektedir (İldırar ve Ağdemir 2005, 258). Bir başka açıdan bakıldığında sürdürülebilir kalkınma; ekonomik, sosyal ve çevresel sistemlerin esnekliği korunarak, sürdürülebilir bir zaman diliminde bireyler ve toplumun kendi arzularını gerçekleştirmelerini ve kendi potansiyellerini ortaya çıkarmalarını sağlayacak bir dizi fırsatın yaratılması sürecidir (Çetin, 2006, 2). Küreselleşmenin yaygınlaştığı günümüzde yerleşmenin de önem kazanması çelişki gibi görünse de her iki unsur da sürdürülebilir gelişmenin yöntemleridir. Sürdürülebilir kalkınma anlayışına göre, yerel özelliklerin ön plana çıkarılması, evrensel değerlerin yerel-kültürel motiflerle zenginleştirilmesi, yerel üstünlüklerin kalkınma sürecinde kullanımı ile yerleşme, küreselleşme ile bütünleştirilmektedir (İldırar ve Ağdemir 2005, 258). Sürdürülebilir gelişme yalnız çevreyi değil, diğer üretim faktörlerini, özellikle de beşeri sermayeyi içine alır. Bu bağlamda iktisadi kalkınma olgusunun temelini bilgi toplumuna geçiş sürecine paralel olarak “beşeri kalkınma”nın oluşturduğu görülmektedir; beşeri kalkınma da bireylerin seçeneklerini artırma süreci olarak tanımlanmakta ve sonsuz tercihler yerine, uzun ve sağlıklı bir ömür, bilgi edinme ve asgari geçim standardı gibi üç temel kriter üzerine yapılandırılmaktadır (İldırar ve Ağdemir 2005, 258). Görüldüğü gibi sürdürülebilir kalkınma çok boyutlu bir amaç taşımaktadır. Yaşam kalitesini yükseltmek, daha iyi sağlık hizmetleri ve eğitim olanakları, kamu yaşamına daha fazla katılım ve temiz bir çevre gibi birçok farklı amaçları içermektedir.

Bilgi toplumuna geçiş ile birlikte bölge tanımı da, bölgesel kalkınma görüşleri de değişmiştir. Büyük ölçekli kamusal/özel kesim yatırımcılarının ağırlıkta olduğu eski bölgesel kalkınma yaklaşımları yerine, günümüzde değişen teknolojilere adaptasyonu daha kolay olan, küçük ve orta büyüklükteki firmaların (KOBİ) esas alındığı, sürdürülebilirlik, katılımcılık ve bütün bölgelerin yerel dinamiklerini ön plana çıkaran, bu bölgelerin bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkânlarla dünya ölçeğinde rekabet edilebileceği ilkesini benimseyen, mekânsal sürekliliğin geri planda olduğu küreselleşme sürecinde oluşan yeni bir bölgesel kalkınma yaklaşımının benimsendiği görülmektedir (İldırar ve Ağdemir 2005, 259).

Sürdürülebilir kalkınmanın başka bir tanımı da Dünya Çevre ve Kalkınma komisyonu tarafından 1987’de yayımlanan Ortak Geleceğimiz Raporu’nda yapılmıştır. Bu raporda sürdürülebilir kalkınma, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye atmaksızın, bugünkü kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen kalkınma olarak tanımlanmıştır (Han ve Kaya, 2006, 257). Ortak Geleceğimiz Raporu’nda sürdürülebilir kalkınma kavramı iki temele oturtulmuştur: Birincisi kalkınmada doğal kaynak ve çevrenin korunmasıdır. İkincisi ise gelişmekte olan ülkelerde insanların temel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.

Sürdürülebilir kalkınma, gelir artışından daha çok etkin büyümeyi ifade eder, bu yüzden kaynakların verimli kullanılması önem kazanmaktadır. Kalkınma politikalarının ve kalkınma projelerinin çevresel etkilerine daha fazla ilgi gösterildiği sürece, daha etkin kaynak kullanımına ve dengeli gelir dağılımlı bir büyümeye yol açılabileceği açıktır (Han ve Kaya, 2006, 259). Ayrıca sürdürülebilir kalkınma, ekonomik ve teknolojik faaliyetlerin tüm dünyada yaşamın sürmesi için gerekli doğal kaynakları tehlikeye atmamasını esas alır ve kaynakların uzun vadede topluma en büyük net çıkarların sağlanması yönünde kullanılmasını gerekli kılar (Han ve Kaya, 2006, 261). Bir ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ile çevreye ilişkin sorunlarının nedenleri, nitelikleri ve boyutları arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Kaynakların etkin kullanımı ve bölgeler arasında dengeli dağılımı bölgesel kalkınma kavramı ile doğrudan ilişkilidir.

1.2.BÖLGESEL KALKINMA İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Bölgesel kalkınma ile ilgili en önemli kavram bölge kavramıdır. Bu bölümde bölge kavramı açıklandıktan sonra ekonomik yapı bakımından bölge türleri incelenecek, daha

sonra bölgesel/yerel kalkınma kavramının tanımlaması yapıldıktan sonra da ekonomik gelişme düzeyi açısından bölge türleri incelenecektir.

1.2.1.Bölge Kavramı

Bölge tanımlaması idari yapıya, kültürel kimliğin değişik yerlerde farklılaşmasına ve ekonomik yapıdaki farklılaşmalara göre yapılabilir (Temple, 1994: 49). Etimolojik kökleri Latince “regio-çevre-alan” anlamına gelen bölge çok boyutlu, çok anlamlı ve sınırları oldukça güç çizilebilen bir kavram olarak değerlendirilmektedir (Ildırar, 2004, 8). Bölge genellikle kentten geniş, bir ülkenin tümünden daha küçük, kendine özgü ekonomik, sosyal ve kültürel özellikler taşıyan mekân parçası olarak tanımlanabilir.

Bölge kavramına çeşitli tanımlamalar getirilmektedir. Bir tanıma göre “belirli kriterler bakımından homojen mekan parçası’ dır (MGK, 1993, 16). Başka bir tanım da: “Bölge, halkın teşkil ettiği farklı topluluklar içinde karşılıklı münasebetleri ve içten bağlılıkları organize eden belirli bir sahadır” (MGK, 1993, 16). Bazı yazarlara göre, bölgenin seçimi, yapısı ve sınırları; ele alınacak probleme, ölçek ve zamana göre değişecektir. Diğer bazı yazarlara göre, genel sosyal bilim anlayışı içinde varsayım olarak bir bölge tanımı yapıma imkânı vardır. Richardson, bölgeyi “alt-ulusal alansal birim” olarak tanımlayarak bütünü düzeyi üzerine yoğunlaşmaktadır (Ildırar, 2004, 14). Sieberts ise bölge kavramını, alansal boyutu olmayan, bütün bir ekonomi ile son derece yüksek ayrıştırılmış alansal noktalar seti olarak tanımlanan ekonomik sistem arasında bir orta kategori olarak tanımlamaktadır (Ildırar 2004, 14). Bölge kavramı bölgesel kalkınmanın merkezinde yer alır. Bölge kavramı; coğrafi bölgeler, kültürel bölgeler, tarihsel bölgeler, yerleşim ve nüfus yoğunluğu bakımından tanımlanabilir.

Bölge kavramı, ekonomik yapılanmalar bakımından da tanımlanabilir. Bu tanımlamada ise, belirli sektörlerin hâkim olduğu bölgeler olarak, bir komşu devletle sınırı olan ve bu ülkenin ekonomik faaliyetlerinden etkilenen bölgeler olarak, uzun mesafeli trafik akışı bağlamında transit bölgeler olarak ve ortak bir yerleşim alanının ekonomik yapısından etkilenen bölgeler olarak ele alınabilir (Ildırar, 2004, 8). Ekonomik yapı bakımından sınıflandırması statik bir yaklaşım içerir. Statik yaklaşımla bölge, homojen, polarize ve plan bölge olarak sınıflandırılmaktadır.

1.2.2.Ekonomik Yapı Açısından Bölge Türleri

Bölge kavramı ekonomik yapı bakımından ve ekonomik gelişme bakımından iki şekilde sınıflandırılır. Ekonomik yapı bakımından sınıflandırılması statik bir yaklaşım içerir.

Bölge ayrımları ile ilgili ilk sistematik çalışma alansal ekonominin kurucusu olan Von Thünen'e aittir (Gündüz, 2006, 3). Günümüzde bölge kavramı makroekonomik açıdan ele alınmaktadır. Genellikle Fransız bölge plancısı ve iktisatçısı Jacques Boudeville'nin sınıflandırılması benimsenmektedir. Bu sınıflandırmaya göre bölgeler, homojen, polarize ve plan bölge diye ayrılmaktadır (Gündüz, 2006, 3). Bir ülkede, ekonomik gelişmenin o ülkenin bölgeleri arasında dengeli dağılımını sağlayacak politikanın izlenebilmesi için yapılması gerekli planlama bölgeleri ayrımında, üç bölge kavramı ile karşı karşıya gelmektedir. Bunlar; mevcut durumun saptanması yönünden homojen bölge, fonksiyonel ilişkiler yönünden polarize bölge, bölgesel kalkınma politikalarının yürütülmesi yönünden plan bölgedir. Homojen bölge ve polarize bölge, plan bölgenin saptanmasından önce birtakım analizler sonucu elde edilir.

1.2.2.1.Homojen Bölge

Bu kavramı daha iyi anlamak için önce homojen alan kavramını açıklamakta yarar vardır. Homojen alan, bütün noktaları kendi aralarında mümkün olduğu kadar yakın özellikler gösteren alan olarak tanımlanır. Homojenlik ölçütü olarak da kentli nüfus oranı, eğitim düzeyi, beslenme düzeyi, işsizlik oranı, endüstriyel işletme sayısı, fert başına düşen milli gelir gibi kriterler sayılabilir.

Aynı gelişmişlik düzeyinde olan komşu iller, gelişmişlik düzeyi yönünden homojen bölge oluştururlar (Dinler, 2008, 75). Homojen bölge, sürekli bir homojen alana karşılık gelen, birbirine yakın karakteristikler gösteren komşu alanlar grubudur (Dinler, 2008, 77). Seçilen kriterlere göre aynı özellikleri taşıyan birimlerden oluşan mekâna homojen bölge denir. Benzer özellikler gösteren mahalli birimlerin gruplaştırılması şeklinde anlaşılabilir (MGK, 1993, 18). Homojen bölge, bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik bir bölge kavramıdır. Homojen bölge, seçilen bir veya birçok kriterlere göre birbirini takip eden kesimlerin teşkil ettiği bir bütün olarak da tanımlanabilir (İldırar 2004, 10). Homojen bölge kavramı statiktir. Bölgeler arasındaki ilişkileri göz önüne alacak olursak, dinamik bir bölge tanımlaması yapmak faydalı olur.

1.2.2.2.Polarize Bölge

Polarize bölge, çevreye oranla bir ekonomik gelişme merkeziyle onu çevreleyen hinterlandı arasındaki ilişkileri ifade eder. Polarize bölge, bir merkezle onu çevreleyen hinterlandından (etkilenen alan) meydana geldiğine göre ekonomik gelişmenin çok yönlü ve çeşitli sebeplerle bazı bölgelerde gerçekleşmesi diğer bölgeleri, bu bölgelere göre ekonomik bakımdan az avantajlı bir hale getirmektedir (Gündüz, 2006, 6). Polarize bölgede, merkez-çevre bölge ilişkisi söz konusudur. Bu bölge türünde bir bölgenin diğer bölgelerle ilişkilerinin yoğunluğu da dikkate alınmaktadır. Kutuplaşmış bölgenin başlıca özelliği, ögeleri arasında işlevsel ilişkiler bulunması ve metropol (büyük kent), orta büyüklükteki kent, kasaba ve köy gibi bir yerleşim kademeleşmesine sahip olması ve cazibe merkezi konumundaki bölge merkezinden en alt birimlere kadar bir hiyerarşik yapısının söz konusu olmasıdır.

Polarize bölge bir kutup ve bu kutbun etkisi altındaki yerleşim merkezleri arasındaki ilişkiyi gösteren dinamik bir kavram olarak değerlendirilmektedir (İldırar, 2004, 11). Bir yerleşme merkezi, kendisinden daha küçük bir ya da birkaç yerleşme merkezini etki alanına alıyorsa, bu merkez cazibe merkezi haline gelmiştir, bir ya da birden çok yerleşme merkezlerini etkisi altına alan cazibe merkezinin etki sahası ile birlikte kapsadığı alan polarize bölgeyi oluşturur (Dinler, 2008, 79). Büyük yerleşme merkezleri ve etkiledikleri küçük yerleşme merkezleri göz önüne alındığında, bir ülkede ikinci, üçüncü, dördüncü derece vb. polarize bölgeler bulunur.

1.2.2.3.Plan Bölge

Homojen ve polarize bölge çalışmaları tamamlandıktan sonra plan bölge tespit edilerek bölgenin sorunlarının giderilmesi için çalışılmaktadır. Plan bölge ile bölgenin kalkınmasında takip edilecek amaç bakımından bir idari sınırlamaya gidilmekte, diğer iki bölge araştırmaları yapıldıktan sonra bu tip bir bölge tespit edilmektedir (MGK, 1993, 16). Plan bölge, bölge ve milli kaynakları en iyi kullanarak ahenkli bir büyüme sağlama gayretinde olan planlama otoritelerinin kullandıkları bir araçtır (MGK, 1993, 19). Kalkınma planlarının hazırlanmasına ve uygulanmasına yardımcı olur.

Plan bölge uygulamasına başvuru sebepleri şunlardır (Gündüz, 2006, 8);

- Geri kalmış bölgelerin sorunlarının hafifletilmesi,
- İşsizliğin azaltılması,

- Tarımsal göçün önlenmesi,
- Hızlı sanayileşen yörelerin sorunlarının çözümü,
- Zengin yer altı ve yerüstü kaynaklarının harekete geçirilmesi,
- Metropol bölgelerdeki nüfus yoğunluğunun azaltılması,
- Ekonomik canlılığı kaybolmaya başlayan yörelerin yeniden hareketlendirilmesi,
- Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması.

Bir bölgede bu sorunların bir ya da birkaçı ortaya çıkabilir. Bu doğrultuda her bölgeye uygulanacak plan ve politikalar farklılık arz edecektir.

Plan bölge, kentten daha geniş, ülkeden daha küçük, yönetsel sınırları ulusal yönetsel birim sınırlarıyla çakışan, ama etkileşim açısından o sınırları aşabilen, yerinden yönetilen, demokratik-katılımcı bir yönetime ve bütçeye sahip bir planlama ve yönetim birimidir (Ildırar, 2004, 11).

Plan bölge, bölgesel politikayı uygulamakta görevli yönetimin yetki alanı içinde kalan saha, bölge planının uygulandığı alanlar bütünüdür (Dinler, 2008, s. 85). Plan bölgeler tüm ülkeyi de kapsayabilir, yalnızca belli sorunların yoğun olduğu bazı bölgeleri de kapsayabilir. Birinci tip plan bölge, ulusal kalkınma planına mekân boyutunu katabilmek amacıyla yapılan bölgesel ayırım sonucu ortaya çıkan bir bölge kavramıdır. Bu tip bölge sayısı ülkenin genişliğine ve sosyo-ekonomik yapısına bağlıdır. İkinci tip plan bölge, ulusal kalkınma planı uygulamasına geçilmeden önce, ya da ulusal kalkınma planına rağmen karşılaşılan yoğun bölgesel sorunların üstesinden gelebilmek amacıyla başlatılan bölgesel planlama sonucu ortaya çıkmıştır (Dinler, 2008, 85).

Özet olarak plan bölge, kentten daha geniş ve ülkeden daha küçüktür. Plan bölgenin yönetsel sınırları ulus yönetsel birim sınırlarıyla çakışır ama etkileşim açısından o sınırları aşabilir. Ayrıca plan bölge yerinden yönetilen, demokratik bir yönetime ve bütçeye sahip bir planlama ve yönetim birimidir.

1.2.3.Bölgesel/Yerel Kalkınma Kavramı

Bölgesel dengesizliğin bilincine ülkeler I. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan işsizlik ve tam istihdam sorunlarıyla varmışlardır ve bu dengesizliği gidermek için devlet müdahalesi üzerinde durmuşlardır. Bölgesel kalkınma kavramı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra iktisat literatürüne girmiş, iktisadi ve sosyal kalkınma sorunu mekânsal bir boyut

kazanmıştır. Bu dönemde, Perroux, Myrdal, Hirschman, Amin ve Rostow bölgesel kalkınma ve dengesiz gelişme konusunda analizler yapmışlardır.

Bölgesel kalkınma geri kalmış bir bölgenin gelişmiş bölgeler düzeyine ulaşması demektir ve bölgesel kalkınma (Yiğidim ve Etkesen 2002, 89):

- Bölge bazında toplam ve kişi başına GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla)'nın artması,
- Sermaye birikiminin yoğunlaşması,
- Demografik hareketlerin canlanması,
- İstihdam olanaklarının artması,
- İşgücünün verimliliğinin yükselmesi gibi etkenleri içermektedir.

Bölgesel kalkınma ile gelir ve iş imkânları arttırılarak ekonomik değişim sağlanır. Yaşam şartları, çevre, altyapı, eğitim, sağlık ve iletişim imkânları geliştirilir. Bölgesel kalkınma yaklaşımı, ekonomik coğrafyanın adil dağılım göstermemesi sonucunda ortaya çıkarken, metropol bölge, kent-kasaba ve köy gibi yerleşme hiyerarşisinin biçimlenmesi ile toplumların gündemine yerleşmiştir. Başka bir deyişle, kutuplaşmış (polarize) bölgeler ortaya çıktıkça, gelişme farklarını giderme ihtiyacı doğmuştur (Öktem ve Çakmak 2005, 7). Bölgesel kalkınmanın amacı, bölge içerisinde bulunan illerin kalkınmışlık farklarını gidererek dengeli bir kalkınma politikası izlemek, bölgeler arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel dengesizlikleri ortadan kaldırmaya çalışmaktır (Gündüz, 2006, 177). Bölgesel dengesizlikleri azaltmanın ya da ortadan kaldırmanın, ekonomik, toplumsal ve siyasal bazı güçlükleri vardır. Geri kalmış bölgeleri kalkındırmak, bölgeler arasında göreceli bir denge sağlamak, maliyeti yüksek olan bazı politikaların uygulanmasını gerektirmektedir (MGK, 1993, 35). W. Isard ve T. Reiner'in de belirttikleri gibi, "tam bir eşitleştirme politikası" mümkün değildir, buna karşılık, daha iyi bir eşitliğe (dengeye) yönelik bir politika, geçerli sayılabilir (MGK, 1993, 36). Bölgeler arası dengesizliklere devlet müdahale ederken; ekonomik, parasal, toplumsal ve yönetsel birtakım önlemler almak durumundadır. Başta yatırım politikası olmak üzere çeşitli politikalardan yararlanarak, bölgelerin gelişmesi için şu stratejiler takip edilir (MGK, 1993, 37):

1. Eldeki kaynakları, ülkenin her yanına eşit olarak dağıtmak, serpiştirmektir. Buna yerelleştirme (ademi merkeziyet-decentralization) denilmektedir.
2. Yatırımların, belirli büyüme kutuplarında, ya da çekici merkezlerde yoğunlaştırılmasıdır.
3. Geri kalmış bölgelere, bazı yatırımlar açısından öncelik tanınmasıdır.

1980’li yıllarda devletin bölgesel gelişmedeki rolü azalmış ve farklı kurumların sorumluluk aldıkları yeni bölgecilik anlayışı önem kazanmıştır. Bölgesel kalkınma gerçekleştiğinde bir bölgedeki gelir artışlarına ilaveten sosyo-ekonomik yapını da değiştirir. Genellikle girişimciliğin teşvik edilmesi, altyapının iyileştirilmesi, eğitim ya da çevre korunmasına ilişkin uygulamalar toplamının kalkınma ile sonuçlanacağı varsayılmaktadır (Uzay, 2005, 19). Günümüzdeki yaklaşıma göre bölgesel kalkınma; bölgenin kendine ait kaynaklarının harekete geçirilmesi, girişimciliğin teşvik edilmesiyle, bölgenin gelir ve istihdam düzeyinin artırılması ve hayat kalitesinin iyileştirilmesi olarak tanımlanabilir ki bu tanım İçsel Büyüme Dayalı Bölgesel Gelişme’ye işaret etmektedir (Uzay, 2005, 20). Günümüzde devlet üretime yönelik doğrudan yatırımlar yerine, ekonomik gelişmeyi teşvik edici çalışmalarda bulunmaktadır. Devlet, vergi indirimleri ve muafiyetleri, ertelemeleri kullanarak yatırımları teşvik etmeye çalışmıştır. Ekonomik gelişmeyi teşvikle birlikte sosyal adaleti sağlamak için, gelir dağılımında adaleti sağlama, bölgeler arası farklılıkları giderme, ihtiyaç içinde olanlara minimum bir yaşam standardı sağlama gibi sorumluluklar da yüklenmiştir. Bütün bunlar hâlâ devletin görevidir. Bununla birlikte, ekonomik kalkınma yerel olmak; yereli de içine almak, yani yerel yönetim birimlerini, kenttaşları, yerel oda ve birlikleri, işletmeleri vb. de kapsam durumundadır (Gül III/2004, 203). Bölgesel farklılıkları giderme görevini, değişen küresel ve ulusal koşullar karşısında günümüzde hâlâ devletin tek başına yerine getirmesini beklemek gerçekçi değildir.

Günümüzde bölgesel kalkınma kavramı, ülke bütününde yer alan bölgelerin çevre bölgeler ve dünya ile karşılıklı etkileşimi ile oluşan bölge vizyonunu dikkate alan, katılımcılık ve sürdürülebilirliği temel ilke edinen ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, ekonomik ve toplumsal potansiyellerin harekete geçirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışmalar bütünü olarak tanımlanabilmektedir (İldırar, 2004, 16). “Bölgesel kalkınma” kavramı, bölge tanımına bağlı olarak farklılaşabilir. Bölgeler arası gelişme düzeyindeki farklılıklar, kıtalar arasında, ülkeler arasında, aynı ülkenin

bölge veya yöreleri arasında ya da bir kentin semtleri arasında ortaya çıkabilir. Örneğin, planlamada ekonomik öncelikleri ön planda tutarsak, polarize bölge, çevre ve ekonomik ölçüleri dikkate alırsak havza ya da coğrafi bir bölge, kültürel-tarihi ölçüleri dikkate alırsak siyasal bir bölge ile bölge tanımı ve alanı belirlemek gerekir. Dinamik bir yaklaşım ile bir bölge tanımı yapacak olursak ekonomik gelişme düzeyi açısından bölgeyi tanımlamak ve sınıflandırmak gerekir.

1.2.4.Ekonomik Gelişme Düzeyi Açısından Bölge Türleri

Ekonomik gelişme düzeyine göre bölge ayırımı dinamik bir yaklaşım ile yapılmaktadır. Ülkeler gelişme düzeylerine göre nasıl ki az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş şeklinde ayırma tabi tutuluyorsa, bu ayırım bölgeler için de yapılabilir.

1.2.4.1.Gelişmiş Bölge

Gelişmiş bölge; gelir seviyesi ve gelir artış hızı ülke ortalamasının üstünde olan, sosyal ve kültürel göstergelere göre gelişmiş bir özellik taşıyan, eğitim ve sağlık hizmetleri seviyesinin ülke ortalamasının üzerinde olduğu bölgedir (Gündüz, 2006, 13). Gelişmiş bölgede eğitim ve sağlıktan başka yol, su, elektrik gibi sosyal altyapı da gelişmiştir.

1.2.4.2.Az Gelişmiş Bölge

Belli bir zamanda çeşitli sosyal ve ekonomik faktörler açısından başka bölgelerle, ülkenin bütünü ile karşılaştırıldığında iktisadi avantajları olmayan bölge olarak tanımlanmaktadır (Gündüz, 2006, 11). Az gelişmiş bölgeyi, gelişme potansiyelini kaybetmiş veya gelişme avantajları olmayan bir bölge olarak da tanımlayabiliriz (MGK, 1993, 21). Bu bölgeler, ekonomik, sosyal ve kültürel göstergeler bakımından az gelişmiş bir özellik taşımaktadırlar. Gelir seviyesi ve gelir artış hızı ülke ortalamasının altındadır. Türkiye örneği verecek olursak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimiz gibi.

Kalkınma düzeyleri açısından ülkeler gelişmiş ve az gelişmiş olarak sınıflandırılır. Aynı şekilde bölgeler de bu şekilde değerlendirilebilir. Bazı ülkelerin kalkınma düzeyleri daha yüksek seviyededir. Her ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel özellikleri diğer ülkelerden farklıdır. Yine de az gelişmiş ülkeler ortak birtakım özelliklere sahiptir. Tarımsal üretimin GSMH (Gayri Safi Milli Hâsıla) içindeki hem pay, hem de nüfus bakımından yüksek oranda bulunması, gizli işsizliğin yaygınlığı, kişi başına düşen sabit sermaye ve tasarrufların düşük düzeyde olması, verimlilik düşüklüğü, ihracatın tarım ve doğal kaynaklara bağlı olması ve kişi başına düşen ulusal gelirin çok düşük düzeylerde

olması gibi ana çizgiler az gelişmiş ülke ve bölgelerin ortak noktalarını oluşturmaktadır (Tolunay ve Akyol, 2006, 117). Az gelişmiş bölgelerin nitelikleri şunlardır (MGK, 1993, 25);

- Bölgenin gelir seviyesi ve gelir artış hızı, ülke gelir seviyesi ve gelir artış hızından düşüktür.
- Tarım sektörü hâkim niteliktedir.
- Nüfus artış hızı, ülke nüfus artış hızından yüksektir.
- Nüfus bileşimi içinde (0-14) yaş grubunun oranı yüksektir.
- İstihdam imkânı yetersizdir.
- Meslekteki mevkii bakımından ücretlilerin ve işverenlerin oranları ülke ortalamasına göre düşüktür.
- Cinsiyet itibariyle kadın istihdamı yüksektir ve üreticidir.
- İşgücünün sendikalaşma oranı ülke ortalamasının altındadır.
- Gelir seviyesi düşük, tasarruflar yetersiz ve yatırımlar için sermaye kıtlığı söz konusudur.
- Sosyal statü; eğitim yoluyla kazanılmanın yanı sıra, doğuştan da elde edilmektedir.
- Cemaat tipinde bir sosyal teşkilatlanma ve değişik oranda dışa kapalılık mevcuttur.
- Mahalli pazar ekonomisinin milli pazara yeterince entegre olamaması ve bunun doğurduğu zirai üretim düşüklüğü vardır.
- Mekanik bir dayanışmanın varlığı söz konusudur.
- İslah edilmemiş bir sosyal çevre bulunmaktadır.
- Alt yapı yatırımlarında önemli ölçüde mahrumiyet söz konusudur.
- Üretim faktörlerinin marjinal verimlilikleri düşüktür.
- Haberleşme ve ulaştırma ağı yetersizdir.
- Bölge dışına göç verme oranı yüksektir.

- Milletler arası politikada emperyalist strateji uygulayan ülkelerce el atılmaya uygun bir nitelik taşırlar.

Az gelişmiş ülkeler bu özellikleri taşıdığı gibi, az gelişmiş bölgeler de aynı özellikleri taşımaktadır.

1.2.4.3.Gelişme Halindeki Bölge

Ekonomik gelişme düzeyi açısından yaklaşıldığında bir diğer bölge türü gelişme halindeki bölgedir. Bölgede mevcut yer altı ve yerüstü kaynaklarının bilinmemesi veya yeterince değerlendirilememesinin yanı sıra, bölgeye özel veya kamu yatırımlarının çekilememesi mevcut insan gücü kaynaklarından faydalanılmaması sonucu bölge az gelişmişliğini sürdürmesine rağmen, gelişmesini de devam ettirmektedir (MGK, 1993, 22). Gelir seviyesi ülke ortalamasının altında ancak gelişme hızı ülke ortalamasının üstündedir. Bu bölgelerin kaynakları yeterince değerlendirilememektedir.

1.2.4.4.Potansiyel Yönden Az Gelişmiş Bölge

Gelişme halinde az gelişmiş bölge ya da potansiyel gelişme bölgesi diye de ifade edilebilir. Bu bölgeler gelişme potansiyelini kaybetmiş bölgelerdir. Gelir seviyesi ülke ortalamasının üzerinde olsa bile, gelişme hızı bakımından geridedirler.

Bunlar dışında metropoliten ve fonksiyonel bölge kavramlarına da kısaca değinmekte fayda görülmektedir.

Metropoliten eski Yunanca' da "anakent" anlamına gelen bir terimdir. Metropoliten bölge; banliyöleriyle, uydu yerleşmeleriyle bir büyük kentin ekonomik ve toplumsal etkisi altındaki çevre arazisinin tümünü kapsamaktadır (MGK, 1993, 22). 1982 Anayasası ile ülkemizde büyük kentte anakent yönetim modeli uygulanmaktadır.

Bir ülkede belli bir alanda yaşayan nüfusun sosyal ve ekonomik faaliyetlerine ve yaşam biçimine yön veren ve etki yapan belirgin faaliyet veya özelliği; o alanın "fonksiyonel bölge" olarak tanınmasına neden olmaktadır (MGK, 1993, 23). Antalya ve çevresinin turizm, İzmit ve çevresinin sanayi açısından gelişmesi ve bilinmesi gibi.

1.2.4.5.Endüstriyel Gelişme Sebebiyle Az Gelişmiş Bölge

Daha önce gelişmiş olarak bilinen bazı bölgeler zaman içinde geleneksel endüstriyel faaliyetlerinin çökmesi, sanayi faaliyetlerini sürdürebilecekleri fiziki altyapılarının yetersizleşmesi ve hammadde kaynaklarının tükenmesi gibi sebeplerle gelişme

potansiyellerini yitirerek gerilemektedirler. Bu bölgeler, endüstriyel gelişme sebebiyle az gelişmiş bölge olarak tanımlanmaktadır.

1.3. BİRİNCİ BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRMESİ

Sosyo-ekonomik gelişme temelde kalkınma ve bölge kavramı ile ilişkilidir. Birinci bölümde bu iki temel kavrama ilişkin olgular açıklanmıştır. Bunlardan ilki olan ekonomik büyüme olgusu ile ilgili yaklaşımlar ekonomi bilimi doğduğundan beri süregelmiştir. Önce ekonomik büyüme ile kalkınma nicel bir sorun olarak aynı anlamda kullanılırken, son 40-50 yıldır kalkınma nitel olarak tanımlanmıştır. 1980'li yıllardan sonra ise sürdürülebilirlik önem kazanmış, sürdürülebilir kalkınma kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bölgesel gelişmenin öneminin artması ile yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı, bölgeler arası dengesizlikler, sosyal, kültürel, çevresel ve mekânsal boyutta kalkınma önemli hale gelmiştir.

“Bölgesel Kalkınma İle İlgili Kavramlar” başlıklı bölümde bölge kavramına yönelik çeşitli tanımlar verilmiştir. Hemen ardından ekonomik yapı açısından bölge türleri hakkında bilgiler verilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra iktisadi ve sosyal kalkınma sorunu mekânsal bir boyut kazanmış, bölgesel/yerel kalkınma kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram açıklandıktan sonra da ekonomik gelişme düzeyi açısından bölge türleri hakkında bilgiler verilerek birinci bölüm sonlandırılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL GELİŞME FARKLILIKLARINA YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIMLAR

Bu bölümde önce bölgesel kalkınma politikalarında tarihi süreç ele alınacak, bölgesel dengesizliklerin sebepleri üzerinde durulacak ve dengeli-dengesiz kalkınma yaklaşımları incelenecektir. Daha sonra ise, bölgesel kalkınma teorileri üzerinde durulacaktır.

Sermaye ve emek üretimin en temel faktörleridir. Bunların yanı sıra doğal kaynaklara ve hammaddeye yakınlık da üretimde önemli bir etkidir. Bu etkenlere dayalı olarak bölgeler arasında gelişme farklılıkları 1929 Büyük Buhran ve II. Dünya savaşı sonrasında giderek artmıştır. Bu bağlamda Keynes' in ekonomiye devletin müdahalesi çözümü ortaya çıkmış ve bölgesel dengesizliklere devletin ilgisi de artmıştır. İktisat literatüründe de böylece bölgesel iktisat alanı ortaya çıkmıştır.

1930'lu yıllara kadar üretim biçimi yaygın (ekstansif) üretimdi. Uygulanan bölgesel kalkınma politikaları da Neoklasik kalkınma politikaları idi. 1930'lu yıllardan 1970'lere kadar büyük ölçekli ve kitlesel üretim biçimi olan Fordist üretim yaygındı. Uygulanan politikalar ise, Keynesyen politikalar, kümülatif nedensellik teorisi, kalkınma kutupları teorisi ve merkez-çevre teorisi idi. 1970'lerden sonra esnek üretim biçimi olan Post-Fordist üretime geçilmiştir. Mekân faktörü de bölgesel kalkınma alanında tartışılmaya başlanmıştır. 1980'lerden sonra küreselleşme ve yerelleşme dinamiklerinin artması ile birlikte bu dönemin bölgesel kalkınma politikaları içsel büyüme teorileri ve yeni sanayi odakları olarak şekillenmiştir.

2.1.BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARINDA TARİHİ SÜREÇ

Bölgesel kalkınmaya ilgi 1930'lu yıllarda başlamıştır. İlk çalışmalar ise 1950'li yıllarda ortaya çıkmıştır. 1950'li yıllardan başlayarak kalkınma ekonomisi güncellik kazanmış,

bölgesel politikalar ve bölge planlama kavramları gündeme gelmiştir. Bölge biliminin gelişmesi, bölge planlamada kullanılan yöntem ve tekniklerin ortaya çıkışı veya uyarlanması bu dönemde gerçekleşmiştir. 1950’li yıllarda büyümenin ön koşulu olarak altyapı yatırımları görülüyordu. Bugün kullanılan çoğu çözümlene ve planlama yöntemleri 1950-1970 döneminde ortaya çıkmıştır. 1950’lerden sonra bölgesel gelişmenin dinamikleri sürekli olarak farklılaşmıştır. Bu değişimler üç ana evrede incelenebilir.

İlk aşama mekânsal örgütlenmede akılcı kuralların arayışı ve bölgesel çalışmaların yapıldığı bölge bilimi ve bölge planlamanın yükselme dönemidir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde bölgesel gelişmişlik farklarının derinleşmesi, sorunları çözmeye yönelik teorik çalışmaları, kurumsal yapılanmaları ve kamu müdahalelerini arttırmıştır (İldırar ve Ağdemir 2005, 260). Kamunun özellikle teknik ve sosyal altyapı yatırımlarını gerçekleştirmesi gerekiyordu. Kalkınma ekonomisinin ilk varsayımlarından biri sermayenin sınırlı bir kaynak olduğu ve bu sınırlı kaynağın en verimli yatırımların gerçekleşmesinde kullanılması gerektiği şeklindedir (Eraydın 2004, 129). Bu noktada yatırımların nerede yer seçeceği önemli olmuştur. Bölgesel politikalar da maliyetli unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. Merkezîyetçi ve kademeli politikalar ile kaynakların doğru kullanımının sağlanması amaçlanmıştır. Politikaların seçiminde merkezin denetlediği gelişme süreci ile bölgesel olanakların değerlendirilmesi veya bölgesel farkların azaltılması ile bölgelerin kendi olanakları çerçevesinde gelişmesi gibi iki farklı tutumun çatışması söz konusudur (Eraydın 2004, 129). 1954 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde Walter Isard tarafından Bölge Birimi Derneği kurulmuştur. 1960’ larda bölge planlama çalışmaları hız kazanmıştır.

İkinci aşama ekonomik bunalım sonrası gelişmelerdir. Bölgelerin yeniden tanımı, yeni gelişme odakları ve içsel büyüme modellerinin geliştiği dönemdir. 1970’lerin ekonomik bunalımından sonra küçük sanayi işletmelerinin ve bunların yığıldığı alanların bu krizden az etkilendiği görülmüştür. Bunun sonucunda yeni sanayi odakları ilgi görmüş ve üretimin farklı aşamalarında uzmanlaşmış firmaların birlikte öğrenme süreçleri ön plana çıkmıştır. Seri üretim sisteminin çökmesinden sonra, esnek üretim örgütlenmesi çözüm olarak benimsenmiştir. Esnek üretimle birlikte gelen yerel başarılar ve küçük ve orta ölçekli işletmelerin yığıldığı bazı bölgelerdeki yenilik çabaları “yeni coğrafya” diye yepyeni bir yazının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Eraydın 2004, 130). Bölgelerin

kendine ait kaynaklarının harekete geçirilmesi ve yaratıcılığın gelişmesi ile İçsel Büyüme Dayalı Bölgesel Gelişme kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram, bölgelerin kendine özgü bilgi kaynaklarının ve bölgedeki yığılmaların getirdiği dışsallıkların önemini gündeme getirmiştir. Bu çerçevede bölgesel kalkınma 1960'lardaki yerel kalkınma kavramından oldukça farklıdır (Eraydın 2004, 133). Birbirinden bağımsız bölgeler yerini birbiriyle etkileşim içinde olan yerel kavramına bırakmıştır.

1980'lerde ise küreselleşme ile birlikte yerel-küresel etkileşimi ve yerelin bu etkileşim içinde sürdürülebilir gelişmesini sağlayacak rekabet gücü ön plana çıkmaktadır (Eraydın 2004, 127). Kalkınma ekonomisinin en önemli kavramlarından biri olan göreceli üstünlük, yerini sürdürülebilir kalkınma kavramına bırakmıştır. Kamunun sürükleyici rolü ile birlikte liberal politikalar ile yerel aktörlerin aktif hale getirilmesi amaçlanıyordu. Bu şekilde bölgesel kalkınmanın sağlanabileceği düşünülüyordu. Özel sektör hareketliliği sağlamak için yatırım cezp etmek temel ilke idi. Kullanılan araçlar ise, bireysel işletmelere verimliliği artırmalarını sağlayacak yenilikler için doğrudan ödeme yapılması, işletme kuluçkaları ve teknoloji geliştirme merkezleri, KOBİ'lere yönelik eğitim ve danışmanlık hizmetleriydi. "Çekici" bölgeler yatırımla beraber gelen teknoloji ve yaparak öğrenme ile daha da verimli hale gelirken, dezavantajlı bölgeler yerinde saymış ve bölgeler arası eşitsizlik artmıştır (Çakmak 2006, 50). Ayrıca 1980'li yıllarda devletlerin makro ölçekli sorunlara öncelik vermesi ve bölgesel sorunları ikinci plana itmeleri söz konusu olmuştur.

1990'lı yıllara gelindiğinde uygulanan politikaların bölgesel eşitsizlikleri daha da derinleştirdiği görülmüştür. Teknoloji, büyüme ve kalkınma için itici faktör haline gelmiştir. Bilgi ve sermayenin küreselleşme ile dolaşımı ulusal sınırları aşmıştır. Bölgesel kalkınma kapsamında desteklenen sektörler de değişmiştir. Geleneksel yaklaşımlarda altyapı, tarım ve geleneksel sanayi desteklenirken, artık ileri teknoloji sanayiler ve hizmet sektörleri desteklenmektedir. Amaç, küçük işletmelerin ve geri kalmış bölgelerin rekabet güçlerini arttırmak olmuştur. Ayrıca teknolojik değişim ve yenilik süreci de hızlanmıştır. Sonuç olarak "öğrenen ekonomi" kavramı bu şekilde oluşmuştur. Öğrenen bölge konsepti ile ilgili üç temel yaklaşım bulunmaktadır; yapısal yaklaşım, aktör ilişkili yaklaşım, aksiyon ilişkili yaklaşım. Öğrenen bölge, yapısal yaklaşımda, ulusal ve bölgesel yenilik sistemlerinin kullanıldığı makro düzeyde büyük toplumsal değişimin bir sonucudur. Bu yaklaşımda öğrenen bölge, kitle üretiminden

bilgi temelli kapitalizme geçiş olarak tanımlanır. Aktör ilişkili yaklaşım; daha çok yenilik için, “girişimci öğrenme” üzerinde durur. Yani firmalar günümüzde “sürekli öğrenmek” zorundadırlar (Ildırar, 2004, 115). Aksiyon ilişkili yaklaşımda ise, politik bir bakış açısı vardır. Bu yaklaşımın kalkınma stratejisi “KOBİ’ler için” değil, “KOBİ’ler ile birlikte” biçimindedir.

Üçüncü aşamada ise küreselleşen dünyada bölgeler arası rekabetin artması ile bölgesel yenilik, yaratıcılık ve paylaşım ağlarının önem kazanması söz konusu olmuştur. İlişkiler mekân bağımlı değil, ortak çıkar ağırlıklı ve mekândan bağımsız hale gelmiştir. 1990’larda bilgiye dayalı kalkınma anlayışı; beşeri sermaye ve bilgi gibi soyut faktörler ön plana çıkmıştır. 2000’li yıllarda, ilişkisel sermaye, kolektif öğrenme, karşılıklı bağımlılık ve internet çalışması güncel olmuştur. 1990’lardan sonra ise, içsel kalkınma kavramının odak noktası olduğu altyapı ya da bilişimsel paradigma denilen yeni bir bölgesel paradigma ortaya çıkmıştır. Bunun iki temel önermesi bulunmaktadır ki bunlar, etkileşerek öğrenme ve sosyal sermaye (ağyapı, norm ve güven gibi karşılıklı yarar için işbirliğini ve koordinasyonu kolaylayan sosyal organizasyon) dir. Bu bağlamda bölgeler, “öğrenen bölgeler” olarak adlandırılmaktadır.

Bilgi toplumuna geçiş ile birlikte; büyük ölçekli kamusal/özel kesim yatırımcılarının ağırlıkta olduğu, eski bölgesel kalkınma yaklaşımları yerine, günümüzde değişen teknolojilere adaptasyonu daha kolay olan, küçük ve orta büyüklükteki (KOBİ) firmaların esas alındığı, sürdürülebilirlik, katılımcılık ve bütün bölgelerin yerel dinamiklerini ön plana çıkaran, bu bölgelerin bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkânlarla dünya ölçeğinde rekabet edebileceği ilkesini benimseyen, mekânsal sürekliliğin geri planda olduğu küreselleşme sürecinde oluşan yeni bir bölgesel kalkınma yaklaşımının benimsendiği görülmektedir (Ildırar, 2004, 117). Yeni yerel ekonomik kalkınma anlayışının temeli, kent ekonomilerinin yükselişi ve kümelenmedir. Günümüzde kümelenme kendisini KOBİ’lerin kümelenmesi şeklinde göstermektedir. Bu yaklaşıma ikinci katkı Nelson ve Winter tarafından geliştirilen “bilginin yayılması ve ortak öğrenmedir”. Yaklaşımın temellerini oluşturan üçüncü katkı ise “yönetişim” alanından gelmiştir. Bilginin yayılması, ortak öğrenme ve kümelenme süreçlerinin koordinasyonu “yönetişim” ile sağlanır. Özetle, yeni yerel kalkınma anlayışı bölgesel olarak kümelenmiş, esnek üretim faktörlerine sahip yerel KOBİ’lerin birbirleriyle etkileşimi, bu etkileşimden doğan yenilikçi bir alan ve bu sistemi yönetecek bir

kurumsal sistemi temel alır (Çakmak 2006, 53). Yeni yerel ekonomik kalkınma yaklaşımı, bahsettiğimiz teorik katkılar dışında 1960'lı yıllardan sonra sağlanmış bazı başarı örneklerinden de katkı almıştır. Silikon Vadisi, Baden Württemberg, İtalyan sanayi bölgeleri gibi KOBİ kümelenmelerinin olduğu bölgelerde sürdürülebilir kalkınma sağlanmış, bunun sonucunda bu başarı örnekleri incelenmiştir. Yeni yaklaşım birtakım özellikler taşımaktadır. Yerel ekonomik kalkınma yaklaşımının temel özellikleri şunlardır (Çakmak 2006, 57-58):

1. Yerelin, KOBİ'lerin küresel karşısında rekabet gücünün artırılması,
2. Sorunların sadece firma ve sektör bazlı değil, bütüncül bir yaklaşımla ele alınması,
3. Geleneksel politikalar yerel kalkınmanın yalnız ekonomik yönünü dikkate alırken, yeni yaklaşımın sosyal değişkenlere de önem vermesi,
4. Yerelin planlanmasında o bölgede yaşayan insanların karar verici olmalarını sağlayacak bir sistemi önermesi,
5. Bölgenin kendi potansiyeline dayanarak kendini geliştirmesi, bölge dışından sermaye çekebilecek cazibenin yaratılması,
6. Yerel kalkınma sürecini koordine edebilecek, yeni bir kurumsal katman yerel kalkınma çabalarının en önemli ihtiyacıdır.

Yeni yerel ekonomi anlayışında, yerel firmalar arasında etkin bir işbirliği ağının oluşturulması, küresel rekabet karşısında durabilmenin önemli bir koşuludur. Bu koşulun sağlanması ile birlikte bölgesel dengesizliklerin giderilmesi de mümkün olacaktır.

2.2.BÖLGESEL DENGESİZLİKLERİN SEBEPLERİ

Ekonomik gelişme farklılıklarını konu alan yaklaşımlar temelde iki bakış açısından oluşmaktadır. Bunlar yakınsama ve iraksama yaklaşımlarıdır. Yakınsama yaklaşımında faktör verimlilikleri, işgücü ve sermaye unsurlarındaki hareketler zamanla farklı gelişme seviyesindeki bölgeleri aynı seviyeye getirmektedir. Iraksama yaklaşımında ise dışsallıklar, artan ölçek getirileri ve ulaştırma maliyetleri gibi sebeplerle bölgeler arasındaki gelişme farklılıklarının giderilemeyeceği öne sürülür.

Bölgeler arası dengesizliğin ortaya çıkmasında önemli rol oynayan sebepler; kuruluş yeri üstünlükleri, ulaşım kolaylıkları, yerel girişim ruhu, teknolojik gelişme ve buluşların mekânsal dağılımından doğan karşılaştırmalı üstünlükler, içsel ekonomiler, dışsal ekonomiler (yığışım ekonomileri ve kentleşme ekonomileri), altyapı yatırımları, organize sanayi bölgeleri ve teknokentler ile teşviklerdir.

Bölgeler arası faktör donanımı ve verimlilik farklarından kaynaklanan karşılaştırmalı üstünlükler, belirli ürünlerin üretiminde uzmanlaşma sağlamak ve bölgeler arası ticaretin gelişmesine bağlı olarak, sanayi ve ticaret kentlerinin oluşumuna yol açan ekonomik nedenlerin başında gelmektedir (Öztürk ve Uzun, 2010, 94). Bölgeler arası karşılaştırmalı üstünlükler oluşturan dört temel etken vardır. Bunlar; kuruluş yeri üstünlükleri, ulaşım, yerel girişim ruhu, teknolojik gelişme ve buluşların mekânsal dağılımıdır (Öztürk ve Uzun, 2010, 94). Kuruluş yeri üstünlükleri, bir bölgenin doğal kaynaklar açısından diğerlerine olan farklılığını tanımlamaktadır. Bölgeler arasındaki bu farklılık, zengin doğal kaynaklara ve enerjiye sahip olan bölgelerin daha hızlı büyüme süreci yaşamasına yol açmakta, kaynakların mekândaki farklılaşmış dağılımı bölgesel farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Öztürk ve Uzun, 2010, 95). Firmalar yer seçimi kararlarında ulaşım maliyetlerini de dikkate almaktadır. Hammaddeye yönelik firmalar, hammaddeye ulaşım kolaylığına, pazara yönelik firmalar ise pazar bölgesine önem verir. Neyi, nerede üreteceğine karar verme durumunda olan girişimciler altyapısı hazır, içsel ve dışsal avantajların ortaya çıkma potansiyelinin yüksek olduğu yerleşim alanlarını tercih etmektedir. Geri bölgelerdeki potansiyel girişimci de gelişmiş bölgelere göç ederek oralarda yatırım yapar. Teknolojik gelişme ve buluşlar yığışım ekonomilerinin artmasına yol açmakta, teknolojik buluş ve yeniliklerin ilk ortaya çıktığı bölgeler, diğer bölgelere oranla hızlı bir büyüme sürecine girmektedir. Sosyal ve ekonomik yaşamın bütün yönlerini etkileyen teknolojik gelişmeler ve buluşların mekânsal dağılımı bölgeler arası karşılaştırmalı üstünlükler yaratır. Bunun sonucunda kimi bölgeler hızla kalkınırken, teknolojiye ayak uyduramayan alanlar geri kalmaktadır.

Bir başka bölgesel gelişme farklılığı sebebi olan ölçek ekonomileri, bir üretim biriminin üretim tesis ölçeğinde meydana gelen değişmeler sonucu ortaya çıkmaktadır. Ölçek ekonomileri, sabit maliyetlerin daha büyük çıktı maliyetlerine yayılması, uzmanlaşma ve iş bölümünde artış ile büyük çapta malzeme alışından dolayı maliyetlerdeki azalışa

bağlı olarak, işletmenin büyümesi sonucu ortaya çıkmakta olup, ortalama maliyetlerde meydana gelen tasarruflar biçiminde tanımlanmaktadır (Öztürk ve Uzun, 2010, 97). Nüfusun sosyal bileşiminin değişmesi ve belli bir alan üzerinde yoğunlaşmasıyla birlikte, faktör uzmanlaşması ve girdilerdeki bölünmezliklerden kaynaklanan içsel ölçek ekonomileri temelinde üretimin artışı ve uzun dönem ortalama maliyetlerin azalması sonucunda sanayi kentleri gelişmektedir. Bu doğrultuda bölgesel gelişmenin gerekli koşullarından biri de ölçek ekonomileridir.

Bölgesel dengesizliklerin ortaya çıkmasında bir diğer etken dışsal ekonomilerdir. Özellikle büyük sanayi kentlerinin oluşumunda, üretimdeki pozitif dışsallıklar belirleyici olmaktadır. Dışsal ekonomiler, işletmenin kendi faaliyetleri dışında bulunduğu yöreden sağladığı avantajları ifade eder. İşletmeler kendi faaliyetleri dışında devletin ya da diğer firmaların etkinlikleri sonucu ortaya çıkan dışsallıklardan yararlanabilmek amacıyla belirli bölgelerde toplanmayı tercih ederler. Dışsal ekonomiler sonucu, başka bir firmanın yaptığı yatırım nedeniyle girdi fiyatları azalır, kalitesi yükselir, karlılığı artar, verimlilik artar. Başka firmaların üretiminin artması sonucunda, maliyetlerin azalmasıyla sağlanan faydalar, yığılma ekonomileri olarak tanımlanır. Yığılma ekonomileri yerleşme ekonomileri ve kentleşme ekonomileri olarak ele alınabilir. Belirli bir endüstride toplam üretim arttığı zaman, firmaların üretim maliyetlerinin azalması durumunda ortaya çıkan pozitif dışsallıklar yerleşme ekonomileri olarak adlandırılmaktadır (Öztürk ve Uzun, 2010, 99). Firmalar aynı coğrafi alanda yerleşim yerini birbirlerine yakın belirleyerek üretim maliyetlerini azaltırlar. Böylece kaynak kullanımındaki etkinlik de artmaktadır. Yığılma ekonomilerinde yerleşme ekonomileri belirleyici ve egemen unsur ise, bu durumda kentler belirli bir endüstriyel yapılanma üzerinde uzmanlaşarak büyümektedir. Kent ölçeği bu endüstrideki üretilen ürünler ile yerleşme ekonomilerinin derecesine bağlı olmaktadır (Öztürk ve Uzun, 2010, 99). Kentleşme ekonomileri ise nüfusun ve ekonomik etkinliklerin belirli bir alanda yoğunlaşması sebebiyle firmaların elde ettiği faydalar veya kayıpları içermektedir. Kentleşme ekonomileri sadece belirli bir endüstrinin değil, bütün bir kentsel ekonomik yapının ölçeğinin büyümesinden kaynaklanmaktadır ve yerleşme ekonomilerinde bir endüstri söz konusu iken, kentleşme ekonomilerinde kent içindeki bütün firmalar söz konusudur. Firmaların orada bulunmasının sebebi de yerel talebin güçlü ve yüksek olmasıdır (Öztürk ve Uzun, 2010, 100). Kentleşme ekonomilerinin egemen olduğu bir kentin ekonomik yapısı çok

sayıdaki endüstri tarafından belirlenmektedir. Ancak, her iki tip dışsallıkta da yığılma, pozitif dışsallıklar negatife dönene kadar sürer.

Bir diğer bölgesel dengesizlik sebebi altyapı yatırımlarıdır. Altyapı yatırımları, yol, köprü, baraj, enerji üretimi, eğitim tesisleri gibi doğrudan doğruya mal ve hizmet üretmeyen, fakat yarattıkları dışsal tasarruflar ve sağladıkları kolaylıklarla diğer yatırımların yapılmasını teşvik eden yatırımlardır (Öztürk ve Uzun, 2010, 101). Altyapı ve bölgesel gelişme arasında önemli bir ilişki vardır. İşletmeler altyapı tesisleri tamamlanmış yerlerde kurulduklarından bu avantajlara sahip olmayan yörelere oranla daha düşük maliyetli üretim yapma olanaklarına sahip olurlar. Hızlı nüfus artışı ve kentleşme de altyapı talebini arttıran unsurlardır.

Organize sanayi bölgeleri, teknokentler ve teşvikler de bölgesel gelişme farklılıklarına yol açar. Girişimcilerin kuruluş yeri kararı almalarında kuruluş yeri faktörlerinin uzmanlarca değerlendirildiği ve gerekli altyapının oluşturulduğu organize sanayi bölgeleri ve teknokentler, kamu ve özel kesim yatırımlarının bölgeye çekilmesinde büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, tutarlı bir bölgesel kalkınma politikasına dayanan etkin bir teşvik sistemi de bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde önemli rol oynar.

2.3.DENGELİ-DENGESİZ KALKINMA YAKLAŞIMLARI

1960-1970’li yıllarda temel kalkınma stratejileriyle ilgili yaklaşımlar sınıflandırılırken kalkınmanın dengeli mi yoksa dengesiz mi olması gerektiğine ilişkin tezler kullanılmaktadır. Dengeli kalkınma modellerini belli başlı iki grupta toplamak mümkündür (Han ve Kaya, 2006, 207); birincisi, ekonominin bütün alanlarına (sektörlerine) yapılacak yatırımların, bu alanların aynı hızla büyümesini sağlayacak biçimde yapılması görüşünü içerir. İkinci grup modellerde ise, bütün ekonomik alanların aynı hızla büyümesi şart değildir, önemli olan, tüm sektörlerin aynı anda gelişme göstermesidir. Dengeli kalkınmayı savunan iktisatçılar, kalkınmanın başlatılması ve ekonominin kendini besleyen bir gelişme göstermesi için gelirin en kısa sürede belli bir düzeye yükseltilmesi gerektiğini öne sürerler. Bu görüşe Büyük İtiş Kuramı adı verilir.

19.yy’ın ilk yarısında Frederich List dengeli kalkınma yaklaşımının temelini atmıştır. List, kalkınma için ulusal sanayinin desteklenmesi ve dışa karşı savunulması gerektiği görüşündeydi. II. Dünya Savaşından bugüne kadar, dengeli kalkınma görüşüne birçok iktisatçı katkıda bulunmuştur. Bu iktisatçılar, Rosenstein-Rodan, R. Nurkse, M.

Fleming, T. Scitovsky, A. Lewis, G. Myrdal, H. Leibenstein, W. Galenson, J. Tinbergen, O. Eckstein, B. Balassa, H. Chenery, C. P. Kindleberger olarak sayılabilir.

Dengeli kalkınma teorileri tamamlayıcılık başına dayanmaktadır (Streeten, 1966, 170). Geniş anlamda dengeli kalkınma, bütün ekonomik alanların, birlikte ve aynı anda geliştirilmesini ifade eder. Dengeli kalkınma bir denge halini temel alır. Yiyecek ile giyecek, tarımsal hammaddelerle endüstri mamulleri, sermaye malları ile tüketim malları, kamu yatırımları ile diğer yatırımlar, ihracat ile iç talep için üretim arasında kurulan bir denge söz konusudur.

Rosenstein-Rodan, aktif devlet müdahalesinin bir faktör olarak ekonomiye dahil olduğu bir ekonomide, dengeli bir şekilde birbirlerini tamamlayan farklı endüstrilere geniş ölçüde yatırım yapılması gerektiğini ileri sürmektedir. Kendi haline bırakılmış bir bölgede özel üretici için kar getirmeyen bir teşebbüs kamu tarafından gerçekleştirildiğinde büyük sosyal hasıla sağlayabilir. Bir bölge piyasanın içsel dinamiklerinden yoksunsa, bu bölgenin içinde bulunduğu durgunluk hali, makro maksimizasyon gözetilerek başlatılabilecek bir yatırım ile, dinamizm kazanabilir. Rosenstein-Rodan, az gelişmiş ülkelerde kaynakların yetersizliğini temel bir sorun olarak görmekte ve özellikle kalkış ve kişi başına gelir artış hızı üzerinde durmaktadır (Han ve Kaya, 2006, 207). Dengeli kalkınma sadece sanayi ile sınırlanmamalı, tarım ve aynı zamanda ülkenin değişik bölgeleri arasında da oluşturulmalıdır (Rosenstein-Rodan, 1966, 51). Bunun yanı sıra yaygın bir sanayileşme için de çeşitli sanayilerin birbirlerini tamamlamaları en önemli koşuldur. Sanayilerin birbirlerini tamamlamaları ve ekonomide sürekli bir büyüme için, birçok alanda aynı anda, büyük yatırımlar yapılmalıdır.

Nurkse' ye göre, temel sorun kaynak yetersizliğidir. Bir ekonominin geri kalmışlığını onun düşük gelir, düşük tasarruf, düşük yatırım ve tekrar düşük gelir seviyesine bağlayarak, bir ülkenin kısır döngü içinde denge oluşturduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, bir ülke fakir olduğu için fakirdir (Nurkse, 1966: 61). Her yere yatırımlar yapılmalı, dışsal faydalar sağlanmalıdır. Böylelikle tek bir üretim alanının veya dalının geliştirilmesi değil, birkaç üretim alanının birlikte geliştirilmesi ve birbirleri üzerinde dışsal ekonomi yaratması söz konusu olur. Özet olarak, böyle bir kalkınma yolu bir yandan iç piyasayı genişletecek ve verimlilik artışlarına yol açacak, az gelişmiş ülkeyi

gelişme sürecine sokacak, öte yandan da iç piyasaya bir dinamizm getirerek öbür yatırımları uyaracaktır.

Fleming'e göre, bir sektörde sağlanan gelişme, reel gelirler üzerinde arttırıcı etki yaparak, diğer sektörlerin gelişmesine ortam hazırlayabilir. Birkaç endüstri dalında birden yatırım yapıldığında, sektörler birbirlerini geliştirici yönde etkiler.

Scitovsky'ye göre, kaynaklar ve sermaye yetersizse, bu sermayeyi ve işgücünü en fazla etkinlik sağlanacak "kilit endüstrilere" yönelmelidir. Bu kilit endüstrilerin yaratacağı gelir, yeni yatırımların gerçekleştirilmesinde kullanılabilir (Dülgeroğlu, 1999, 43). Kalkınmanın anahtarı yenilik yapmaktır ve kalkınma farklı alanlarda, farklı zamanlarda gerçekleşir.

Chenery'ye göre optimal kaynak dağılımı ile piyasa mekanizması arasındaki bağlantı, az gelişmiş ülkelerde zayıftır (Han ve Kaya, 2006, 210). Bunun için, yatırımlar planlanmalıdır. Chenery karşılaştırmalı üstünlükler yerine, iç kaynak dağılımına; üretimin etkinliğine, zaman içinde değişebilirliğine ve dışsal ekonomilere yer vermiştir. Ekonomideki iç üretim yapısı ile dış ticaret politikasının bir bütün oluşturduğu görüşünü taşımaktadır.

Dengesiz kalkınma kuramları iki nokta üzerinde durur: Birincisi, bazı koşullarda dengesizliğin iktisadi kalkınmayı hızlandırabileceği, ikincisi ise, iktisadi kalkınmayı gerçekleştirebilmek için bazen dengeden vazgeçilebileceğidir (Han ve Kaya, 2006, 211).

Ekonomide esasen mevcut olan ya da bilinçli olarak yaratılacak dengesizliklerle uyarılacak sıçrama ve dalgalanmalar, dinamik bir kalkınma ortamı hazırlar (Han ve Kaya, 2006, 211). Dengesiz kalkınma yaklaşımının, planlamayı ve kamu etkinliğini en alt düzeye indirmeyi önerdiği söylenebilir.

Dengeli kalkınma yaklaşımına karşı, Hirschman, dengesiz kalkınma yaklaşımını savunmuştur. Ona göre sorun, üretim faktörleri arzının inelastik olması ve pazarların sınırlı olmasıdır. Dengeli gelişme yaklaşımı ancak gelişmiş bir ülkede uygulanabilir. Firmalar arasındaki ileri ve geri bağlantılar, geri kalan bölgelerin de sanayileşmesini sağlayacaktır. Sektörler arasındaki ilişkileri göz önüne alan dengesiz kalkınma analizine alan unsuru katıldığında kalkınma kutupları teorisi gündeme gelmektedir (Altay; Gacaner; Çatık 2004, 18). Hirschman girişimcinin rolüne ağırlık vermiş, ve mevcut

piyasa şartlarında başarılı girişimcilerin piyasadan artan paylar alacağını ortaya koymuştur (Dülgeroğlu, 1999, 44). Sektörler arası ilişkilerin en kritik olduğu yerde ve en kritik zamanda yapılacak yatırım, diğer sektörleri de canlandıracaktır. Bir diğer önemli nokta da, doğrudan üretimle ilgili bir yatırımın geri ve önsel bağlantılarıdır. Ekonomi içinde bazı sektörlerde bu geri ve önsel bağlantılar sayesinde bir sıçrama sonrası büyük bir artış gerçekleşebilir. Kalkınma stratejileri, ekonomi yanında sosyolojik, kültürel ve siyasal tercihlerle de ilgilidir. Bir dengesizlikten öbürüne belli bir sıçrama ile geçebilmek için, dengesizlik bilinçli olarak yaratılmalıdır.

Schumpeter'a göre gelişme, sıçrama ve dalgalanmalar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Gelişmede, ekonomideki yenilikler ve girişimlerin etkisi ön plandadır.

Dengeli kalkınma yaklaşımları, sektörler arası tamamlanmanın gereğini, sektörler arası ilişkilerde eksik ya da fazla kapasitenin meydana gelmemesi ve bir tamamlanmanın bulunması gerektiğini savunurlar. Dengeli kalkınma ile dengesiz kalkınmanın ortak noktası sektörler arası bağılıktır. Dengesiz kalkınmada sektörler arası bağıllık, başlangıçtan beri dengeli ve ahenkli bir kaynak dağılım politikası iken, dengesiz kalkınmada fazla ve eksik kapasitelerin uyardığı bir dinamik süreçtir (Han ve Kaya, 2006, 214). Sektörler arası önsel ve gerisel bağlantılar çift yönlü olumlu etkiler doğurur. Yeni fabrikaların kurulduğu gibi, daha fazla çıktı elde edilmesi anlamına da gelir. Ana sanayi kuruluşlarının yeterli düzeyde satış yapmaları halinde, önsel ve gerisel etkiler sayesinde uydu sanayiler bile kurulabilir.

Yetmişli yılların petrol şokundan sonra, Fordist kitle üretim sisteminin sınırlarına gelinmiştir. Kitlesele üretim, standart ürünlerin niteliksiz işgücü ve özel amaçlı makineler kullanarak büyük ölçekli üretimini ifade eder. Teknolojideki ilerlemeyle beraber, istenen sayıda üretim yapabilen makineler ortaya çıkmıştır. Post-Fordist üretim de denilen esnek uzmanlaşma ortaya çıkmıştır. Esnek uzmanlaşma, genel amaçlı makinelerin özel amaçlı küçük ölçekli imalata izin vermesini sağlamıştır. Üretilen malların kalitesi yükselirken, maliyetleri düşmüştür. Bu da küçük ve orta ölçekli işletmelerin uluslararası alanda rekabet edebilmelerine olanak sağlamıştır. Böylece network ağına dayalı sınıai kümeler oluşmuştur. Porter' a göre, sınıai küme (cluster), ortak bir endüstride faaliyette bulunan birbirleriyle bağlantılı şirket ve kurumların belirli bir coğrafi alanda yoğunlaşması ile ortaya çıkan dinamik bir yapıdır (Altay; Gacaner; Çatık 2004, 20). Sınıai küme yalnızca firmalar arası bağlantılar anlamına gelmemekte,

bu bağlantılara ilaveten hükümet, sivil toplum kuruluşları ve üniversite gibi diğer destekleyici kurumların bağlantılı çalışması anlamına da gelmektedir.

2.4.BÖLGESEL KALKINMA TEORİLERİ

Literatürdeki çok sayıdaki bölgesel kalkınma teorileri farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Arthur Nelson, bölgesel kalkınma teorilerini iki okula ayırmıştır. Birincisi yukarıdan aşağıya bölgesel kalkınma olup, bölgesel kalkınmayı merkezden çevreye ve hinterlandlara (iç bölgelere) doğru yayılan bir olgu olarak görmektedir. İkincisi ise, aşağıdan yukarıya bölgesel kalkınma olup, bölgelerin bölgesel kalkınma için kendi kurumlarını kontrol etmelerini savunmaktadır. Nelson başka bir sınıflandırmasında da bölgesel kalkınma teorilerini dinamik ve dinamik olmayan bölgesel kalkınma teorileri olarak ikiye ayırmıştır. Dinamik olmayan teoriler; Neoklasik bölgesel kalkınma teorileri, kümülatif (birikimsel) nedensellik teorisi, kalkınma kutupları teorisi, merkez-çevre bölgesel kalkınma teorisi, otonom kalkınma merkezi modeli olarak ele alınmıştır. Dinamik teoriler ise, ürün çevrimi teorileri ve bölgesel çevrim teorilerinden oluşmaktadır.

Bölgesel kalkınma teori ve politikalarının temelleri Rostow, Myrdal, Hirschman, Amin, Perroux ve Friedman'ın çalışmalarına dayanır. 1980'li yıllarda önce büyümenin hızlandırılması, bunu sağladıktan sonra bölgesel kalkınmaya kaynak ayrılması gerektiği düşünülüyordu. Keynesgil politikaların uygulandığı süreçte, Keynesgil modeller talep yönlü idi, ekonominin arz yönü ihmal edilmişti. Neoklasik modeller ise ekonominin arz cephesi üzerinde odaklanmışlardır. Daha sonra analizlerine talep yönünü de ilave etmişlerdir. Böylece ihracata dayalı bölgesel büyüme yaklaşımı geliştirilmiştir. Kümülatif nedensellikte bölgelerin gelişme ya da geri kalma sebeplerine bir açıklama getirilememiştir. Bu eksikliği gidermek için Dixon-Thirlwall dışsal faktörü ilave etmiştir. Buna göre, ihracatın büyüme oranını etkileyen dışsal faktörler dünya gelirindeki değişikliklerin yanı sıra, diğer bölgeler tarafından üretilen ikame malların fiyatlarındaki değişiklikler tarafından da belirlenmektedir (İldırar ve Ağdemir 2005, 253). Ardından daha ayrıntılı modeller oluşturmak için bölgesel ekonometrik büyüme modelleri geliştirilmiştir. Son yıllarda ise, yeni içsel büyüme teorisi ve yeni ekonomik coğrafya teorisi gündeme gelmiştir. İçsel büyüme teorisi AR-GE' yi beşeri sermayeyi ve devletin rolünü tanımlamaktadır. Yeni ekonomik coğrafya teorisi ise ticaret

maliyetlerini analize dahil ederek, firmalar kurulurken neden bazı bölgelerin tercih edildiğini açıklamaya çalışmıştır.

Bir başka sınıflandırma ise bölgesel kalkınma teorilerinin üretim biçimindeki değişikliğe göre geleneksel ve yeni bölgesel kalkınma teorileri olarak sınıflandırılmasıdır.

2.4.1.Geleneksel Bölgesel Kalkınma Teorileri

Geleneksel kalkınma teorileri, toprağın maliyeti, ulaşım maliyetleri, piyasa büyüklüğü ve işgücünün bulunabilirliği gibi bölgenin özelliklerine bağlı olarak, ekonomik faaliyetlerin yerleşimindeki farklılıkları açıklamaya çalışmışlardır (Uzay, 2005, 25). Tavandan tabana örgüt modeli benimsenmiş, politikaların oluşturulması ve politika araçlarının belirlenmesinde merkezi hükümet temel belirleyici olmuştur (Uzay, 2005, 26). Keynezyen politikaların başarısız olması sonrasında bölgesel politikaların önemini kaybetmesi ve 1970'lerdeki petrol krizinden sonra, devletin ekonomideki rolü azalmış ve bölgesel politikalar önemini kaybetmiştir. Ancak, küreselleşme akımları sonrasında bölgesel ekonomiler yeniden önem kazanmıştır. Mekânın da ön plana çıkmasıyla, yerel girişimcilerin rekabet güçlerinin önem kazanması, az gelişmiş bölgelerde 1960-1970'lerde yeni başarılı bölgesel çabaların ortaya çıkışı ve küreselleşme ulusal düzeydeki politikaların önemini azaltmıştır.

Geleneksel bölgesel kalkınma teorileri, 20.yy başlarından 1970'li yıllara kadar uzanan bir zaman aralığında önemini korumuştur.

2.4.1.1.Neoklasik Bölgesel Kalkınma Teorileri

II. Dünya Savaşından sonra büyüme analizleri konusunda yapılan çalışmalarda iki dönem çalışmaları dikkat çekmektedir. İlki, 1950'lerin sonu ikincisi ise 1980'lerin sonu ve 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen çalışmalardır. Birinci dönem çalışmaları Neoklasik büyüme teorileri, ikinci dönem çalışmaları ise içsel büyüme teorileri olarak literatüre geçmiştir. Literatürde kabul gören temel teori 1956'da R. Solow tarafından ortaya atılmıştır (Berber, 2006, 141). Neoklasik Bölgesel Kalkınma Teorileri arz yanlı bir yaklaşımdır. Kalkınmayı analiz ederken üretim fonksiyonunu kullanır. Modelin özünde tasarruf, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin analizi vardır; ayrıca tasarruf, yatırım ve ekonomik büyümenin dışsal değişken olarak kabul edilen

nüfus artışı ve teknolojik gelişme ile nasıl ilişkilendirildiğini araştırır (Berber, 2006, 141). Modeli geliştirenler ise, Tobin, Johnson, Meada, Uzawa, Hahn ve Matthews' tir.

Modelin varsayımları;

- Homojen tek bir mal üretilmekte ve tüketilmektedir.
- Ekonomi dışı kapalıdır.
- Teknolojik değişimler dışsaldır.
- Ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur.
- Emek ve sermaye için azalan verimler geçerlidir.
- Tam rekabet ve tam istihdam geçerlidir.
- Emek ve sermaye birbirinin yerine ikame edilebilir.
- Emek ücretini, sermaye de faizini verimliliğine göre almaktadır.
- Yakınlaşma hipotezi geçerlidir, yani az gelişmiş bölgeler gelişmiş bölgelerden daha hızlı büyür.
- Tasarruf yapanlarla, yatırım yapanlar aynı gruptur.

Solow modelinde piyasa ekonomilerinin istikrarlılığı benimsenirken, uzun dönemde ekonomilerin mutlak surette kararlı ya da dengeli büyüme sürecine girecekleri öngörülmektedir (Berber, 2006, 142). Bölgesel farklılıklar ve eşitsizlikler, fiyat mekanizması aracılığıyla zamanla dengeye gelecektir. Ekonomik büyüme ve bölgesel kalkınma, sermaye stokları, işgücü arzı ve teknolojik ilerlemeye bağlıdır. Ücret ve sermaye getirisinin yüksek olduğu bölgeye kayacaktır. Bu varsayımlar altında uzun dönemde bölgesel gelişme farklılıkları ortadan kalkar, bölgeler birbirine yakınsar. Bölgeler arası dengenin sağlanması, gelişmiş ulaşım ve iletişim ağlarının kurulmasına da bağlıdır. Bölgesel farklılıkları gidermek için emek marjinal verimliliğinin düşük olduğu bölgeden yüksek olduğu bölgeye kaydırılmalıdır.

Neoklasik modelin bölgesel büyüme farklılıklarının nedenlerini şu şekilde açıkladıkları görülmektedir (Ildırar, 2004, 55):

- Bölgeler arasında teknolojik gelişme farklılık gösterebilir,
- Bölgeler arasında sermaye stoğunun büyümesi farklılık gösterebilir,

- Bölgeler arasında işgücü stoğunun büyümesi farklılık gösterebilir.

Bu bağlamda Neoklasik modelin çıktı büyümesinin üç çıktı kaynağı sermaye stoğu, işgücü ve teknolojik gelişmedir. Bu faktörlerin bölgeler arasında farklılık gösterme sebebi faktör göçüdür. Sonuçta sermaye ve işgücü kendilerine en yüksek getiri oranlarını sağlayan bölgelere doğru hareket etmektedir.

2.4.1.2. Keynesyen Bölgesel Kalkınma Teorileri

Keynesyen bölgesel kalkınma teorileri 1929 dünya ekonomik bunalımından sonra çözüm olarak ortaya çıkmış, devletin müdahalesini öngören bir teoridir. Ekonominin talep yönünü incelemektedir. Bu teoride bölgesel büyümenin kaynağı ihracattır. Bu yüzden İhracat Temelli Model de denir. İhracat temelli modelde, girdi arzı ve ihracat talebinin tam esnek olduğu varsayılır. Üretimdeki ve istihdamdaki bölgesel kalkınma, bir bölgenin ihracatına yönelik dışsal talebin bir fonksiyonudur. Politika aracı ise, finansal teşviklerin, altyapı yatırımlarının, devletin sahip olduğu veya kontrol ettiği sanayi tesisleri ve imalat sanayi kontrolü ile devlet güdümlü politikalarıdır.

Keynesyen bölgesel kalkınma teorileri, yerel ürünlere olan marjinal tüketim eğilimine dayanır. Bunu etkileyen faktörler ise bölgenin büyüklüğü, endüstriyel yapı ve bölgenin konumudur. Küçük bölgelerde ithal mallara olan marjinal tüketim eğilimi yüksektir. Endüstriyel yapı bakımından, uzmanlaşmış bölgeler, büyük oranda ithalata bağlıdır. Bölgenin konumu ise, diğer yerel işgücü piyasalarıyla etkileşimden dolayı önem taşımaktadır.

Keynesyen bölgesel büyüme modellerini dayandığı temel denklemlere ilişkin varsayımlarda değişiklik yaparak ya da yeni varsayımlar ilave edilerek Keynesgil Bölgesel Büyüme Teorisi çerçevesinde çeşitli modellemelere gidildiği görülmektedir (İldırrar, 2004, 48). Keynesgil bölgesel ihracat modelinde bölgesel büyümenin temel kaynağı bölgenin ihracatı olmaktadır. Keynesgil bölgesel yatırım modelinde bölge içi yatırımlar ihracat ve tüketime bağlıdır. Harrod-Domar tipi bölgesel büyüme modelinde ise ekonominin dengeli büyümesi için, bütün bölgeler aynı büyüme hızına sahip olmalıdır.

Keynesgil bölgesel büyüme modellerine birtakım eleştiriler getirilmiştir (İldırrar, 2004, 51):

- Modeller talep yönlüdür. Dolayısıyla ekonomideki talep kısıtlamalarını göz ardı etmektedir. Bu nedenle modellerin kısa dönemli olduğu görülmektedir.
- Bu modellerde bölgeler arası geri besleme (feedback) etkisinin ihmal edildiği görülmektedir. Bu bağlamda yapılan analizler tek sektörü ele almaktadır. Ayrıca, bu modellerde faktör piyasaları tamamen göz ardı edilmektedir.
- Bölgesel çarpan analizine dayanan bu modeller yalnızca harcama sızıntısının bir bölümünü yansıtmaktadır. Planlamacılar ve politika uygulayıcıları bunun yalnızca bölgesel ekonominin çıktısı ve istihdamı üzerine etkilerini değil, bütün ekonomi üzerindeki etkilerini bilmek zorundadır.
- Ayrıca, bu modellerde paranın bölgesel ekonomiye etkilerinin çoğunlukla modellere dahil edilmediği görülmektedir.

Teorik güçlüklerine rağmen uygulanmış olan Keynesyen bölgesel politikalar, az gelişmiş bölgelerdeki gelir ve istihdam artışına yardımcı olmuştur, ancak bu durum, modeli başarılı kılmaya yetmemiştir. Zira bu politikalar çok daha başarılı gelişmiş bölgelerle karşılaştırıldığı zaman, verimlilik artışlarını gerçekleştirmede ve daha da önemlisi yerel kaynakların hareketliliğine dayalı kendi kendini besleyen büyümeyi teşvik etmede başarısız olduğu görülmüştür.

2.4.1.3. İhracat Talep Modelleri ve Kümülatif Nedensellik Büyüme Sürecine Dayanan Modeller

Neoklasik yaklaşımın eksikliği talebi analize katmaması idi. Bu modellerde bölgeler arasındaki büyüme farklılığının ihracata dayalı olduğu açıklanmaktadır. Bazı ihracat mallarında bölgelerin neden uzmanlaştığının açıklaması karşılaştırılmalı üstünlükler teorilerine dayandırılmaktadır. Örneğin Heckscher-Ohlin (fiyat eşitleme modeli) teoreminde bölgede hangi faktör yoğun ise, o faktör yoğun olarak kullanılır ve o mallarda uzmanlaşıp ihracat edilir. Bölgenin ihracatı büyüdüğünde faktör talebi artacak ve iç göç sonucunda bölgeler arasında büyüme farklılıkları oluşacaktır.

Kümülatif Nedensellik modelleri ilk olarak 1950'li yıllarda Perroux tarafından öne sürülmüştür. Myrdal (1957) ve Hirschman (1958) tarafından geliştirilmiştir. Hirschman, uzun dönemde büyüme kutupları sayesinde bir bölgenin gelişmişliğinin öteki bölgelere yayılmasını sağlayan etkileri vurgulamıştır.

Neoklasik bölgesel büyüme teorisi, bölgeler arasındaki büyüme farklılıklarının zamanla azalacağını (yakınsama) öne sürmektedir (Ildırar, 2004, 58). Kümülatif nedensellik görüşünü savunanlar ise, bölgeler arasında ücret ya da kişi başına gelir düzeyinde yakınsamanın niçin oluşmayabileceğini açıklamaya yönelik modeller geliştirmişlerdir. Bu modellerin belli başlıları Myrdal Modeli, Kaldor Modeli, Dixon-Thirlwall Modeli'dir. Myrdal'a göre gelişmiş bölgelerin, geri kalmış bölgeler üzerinde pozitif etkileri (yayıma etkisi) olabileceği gibi negatif etkileri de (tepki etkisi) söz konusu olabilmektedir (Ildırar, 2004, 58). Myrdal merkezdeki bölgelerin büyümelerinin diğer bölgeleri olumsuz etkilemesini "geri yıkama etkileri", olumlu etkilemesini ise "yayıma etkileri" olarak açıklamaktadır. Geri kalmış bölgeden gelişmiş bölgeye işgücü ve sermaye akışı ile negatif etki pozitif etkiden fazla olabilir ve bölgeler arasındaki eşitsizlik zaman içinde artabilir.

Kaldor'un modelinde, daha yüksek bir büyüme oranına sahip olan bir bölge, daha yüksek oranda bir verimlilik artışı ve daha düşük oranda bir etkin ücret artışına neden olmakta ve bunun sonucunda da daha yüksek oranda bir büyümeye sebep olmaktadır (Ildırar, 2004, 60). Bu modelde ekonomik büyüme kendi kendini besleyen bir süreçtir. Kaldor'a göre bölgenin yapacağı ihracata olan talep, bölgesel kalkınmanın kaynağıdır. İhracattaki artışın kümülatif etkileri ölçüğe göre artan getirinin bir sonucudur. Ölçüğe göre artan getiri ise öğrenme ve ekonomilerin yığılması ile ilgilidir. Ölçüğe göre artan üretim ile verimlilik artışları arasındaki ilişki Verdoom Kanunu olarak bilinmektedir. Kaldor, bölgeler arasında reel ücretlerin değişmediğini varsayar, ancak Verdoom Kanunu'na göre çıktının daha hızlı büyümesi ile verimlilik bu bölgelerde daha yüksek olacaktır.

Dixon-Thirlwall modelinde ihracatın büyüme oranını etkileyen dışsal faktörler dünya gelirindeki değişikliklerin yanı sıra, diğer bölgeler tarafından üretilen ikame malların fiyatlarındaki değişiklikler tarafından da belirlenmektedir (Ildırar, 2004, 61). İhracatı bölgesel büyümenin kaynağı olarak nitelendirmektedir. Modelde verimlilik değişiklikleri ve maliyet düşüşleri ihmal edilmiştir.

Teoriye olumlu yaklaşanlara göre, devletin sınırlı sayıdaki merkezde yatırımlarını yoğunlaştırmasıyla, ölçek ve çarpan etkisi kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlar. Olumsuz düşünenlere göre ise, merkezler ilerlerken, diğer bölgeler ise nispeten

gerileyecektir. Modelin zayıf yönü, bölgeler arasındaki farklılıkların başlangıçta nasıl oluştuğuna açıklık getirememesidir.

2.4.1.4.Kalkınma Kutupları Teorisi

Ekonomik kalkınma az gelişmiş ülkelerde tüm sektörler eşit oranda kaynak aktarılması ile gerçekleştirilemez. Bir bölgede kutuplaşmanın oluşması, o bölgedeki pazarın hacmine, gerekli altyapı koşullarının yaratılmış olmasına, hammaddeye ulaşabilmek açısından etkin ulaşım ağına ve o bölgenin nitelikli işgücü potansiyeline sahip olmasına bağlıdır (Altay; Gacaner; Çatık 2004, 18). Bir ülkenin farklı bölgelerindeki sosyo-ekonomik koşullar belli dönemlerde, belirli sanayi kuruluşlarının belirli bölgelerde toplanmasına yol açar.

Mekan boyutunun analize dahil edilmesi, ekonomik ilişkilerin işleyiş ve dağılımında kutuplaşmış büyüme ve gelişmeyi yaratmaktadır (İldırar ve Ağdemir 2005, 253). Ekonomik kalkınma, bazı bölgelerde farklı yoğunluklarda belirmekte ve buradan da bölgelere yayılmaktadır. Sanayi devrimi ile ekonomik gelişmenin başladığı noktalar, kömür ve demir gibi hammadde ve enerji kaynaklarının bulunduğu alanlar ve liman bölgeleri olmaktadır (Öztürk ve Uzun, 2010, 92). Fransız ekonomist François Perroux' un "ekonomik gelişme, her yerde birden görülmez, farklı şiddetlerde çeşitli nokta ya da kutuplarda oluşur, çeşitli yollardan değişen nihai etkilerle tüm ekonomiye yayılır" şeklinde dile getirdiği görüş, birçok ekonomist tarafından benimsenmektedir (Dinler, 2008, 377). Belirli bir yöre, hangi nedenlerle olursa olsun, bir kez kutuplaşma sürecine girince, yörenin ekonomik ve sosyal yapısı, durgun dengeden uzaklaşmakta ve üretim artışına paralel olarak gelir artmaktadır; bu ise teknik yeniliklerle birlikte yeni yatırımları cazip hale getirmektedir; Bu şekilde giderek büyüyen kutup, önce çevresini durgunluğa iterken, belirli bir eşikten sonra çevrede de yeni bir takım faaliyetlerin doğuşuna ortam hazırlamaktadır (Dinler, 2008, 386). Böylece kutup çevresinde, ikinci dereceden, yeni merkezler oluşmakta, kutuptan çevreye doğru yayılmayla sonuçlanmaktadır.

Kutuplaşmış kalkınma teorilerinin ilgi alanı gelişme sürecinde ortaya çıkan farklılaşmalardır. Mekân boyutunun dikkate alındığı bölgesel iktisat literatüründeki ilgi gelişme sürecindeki dengesizliklere yönelmiştir. Kutuplaşmış kalkınma üzerine yapılan çalışmalar iki grupta toplanmıştır (İldırar ve Ağdemir 2005, 253); sektörel kutuplaşmalar ve bölgesel kutuplaşmalar. Sektörel kutuplaşma teorisi Perroux'un

çalışmalarına dayanmaktadır. Perroux, ekonomik mekanı ekonomik birimler arasındaki ilişkileri yansıtan kuvvetler alanı olarak tanımlamaktadır (Ildırar ve Ağdemir 2005, 253). Ona göre büyümenin sebebi dengesizliktir. Perroux'un yaklaşımı ara mallar ve hizmetlerin (bilgi dahil) değişiminin ekonomik etkilerine ve teknolojik değişimin hayati rolüne dayanmaktadır ve her büyüme kutbu, bir sürükleyici (lider) endüstri etrafında oluşturulmakta ve bununla bağlantılı endüstriler topluluğu ekonominin diğer sektörlerinden daha hızlı büyümektedir. Sürükleyici güce sahip olan lider endüstri ya da firma, büyük ölçekli, yenilikçi ve çevresini etkileyen dominant (egemen) bir birimdir (Ildırar, 2004, 66). Sürükleyici firma ya da endüstri ile birlikte bir de kilit firma ya da endüstri söz konusudur. Endüstriler arası ilişkiler sisteminde, sürükleyici ve egemen endüstrinin üretimindeki artış, buna girdi veren bağlı endüstrilerin üretim artışı da uyarmaktadır (Ildırar, 2004, 67). Perroux'un yaklaşımında, sektörel ilişkiler ön planda iken, gelişme olayının bölgesel ilişki ve dağılımı geri plandadır.

Bölgesel kutuplaşmış kalkınma, farklılaşma ve dengesizlikleri kalkınma sürecinin sürükleyicisi olarak bölgesel boyutta ele alan bölgesel kutuplaşmış kalkınmaya yönelik analizlerin ilk örneklerini Myrdal, Hirschman ve Boudeville vermiştir. Myrdal ve Hirschman'a göre bir ülkenin ekonomik gelişmesi bütün bölgelerde ve aynı zamanda ortaya çıkmamaktadır (Ildırar, 2004, 68). Myrdal ve Hirschman'ın yaklaşımı gelişen ve gelişmeyen bölgeler ayrımına dayanmaktadır. Ekonomik gelişme ilk başladığı bölgede yoğunlaşır güçlenmektedir. Bütün ülkede kalkınmanın sağlanması için, belirli noktalarda büyümenin başlaması gerekmektedir. Büyüme noktaları gelişmiş bölgeleri gösterir, diğer bölgeler ise daha geri bölgeleri gösterir. Büyüme noktalarının iki sonucu görülebilir; olumlu yayılma etkisi ile diğer bölgelerde de büyüme sağlanabilir, olumsuz geri-itme ya da polarizasyon etkisi ile diğer bölgeler daha çok gerileyebilir. Hirschman'a göre olumlu etkiler söz konusudur. Myrdal'a göre ise olumsuz etkiler söz konusudur. Aktif üretim faktörleri gittikçe kalkınma kutbunda yoğunlaşır ki buna püskürtme etkisi denir. Myrdal, çoğu kez bu geriletici etkilerin daha baskın çıktığını öne sürmektedir (Han ve Kaya, 2006, 218). Perroux'a göre bölgesel farklılıklar mal ve işgücü akımlarıyla ortadan kalkacaktır. Buna karşın Myrdal ise kalkınma kutbu ile çevresi arasında gelişme farklılığının ortadan kalkmayacağı görüşündedir. Myrdal'a göre, kalkınma kutbunun yarattığı dışsallıklar ve sağladığı teknik imkânlar bu bölgelerin diğer bölgeler aleyhine gelişerek diğer bölgelerdeki mevcut üretim faktörlerini kendisine çekmesine yol açacak, bunun sonucunda geri kalmış bölgeler tamamen

yoksullaşacaktır (Altay; Gacaner; Çatık 2004, 19). Öte yandan bir bölgede kalkınma kutbunun ortaya çıkışı, üretimde niceliksel artışla birlikte niteliksel iyileşme anlamına da gelir. Bu niteliksel gelişme teknik ilerleme ve yeni yatırımların ortaya çıkmasıdır.

2.4.1.5. Merkez-Çevre Teorisi (Merkezi Yer/Alan Teorisi-Central Place Theory)

1960'lı yıllarda uygulanan bölgesel kalkınma politikalarının temel amacı, hayat standardı, altyapı ve istihdam oranlarındaki bölgesel farklılıkların giderilerek, tüm ulusal düzeyde bütünlüğün sağlanması olmuştur (Ildırar ve Ağdemir 2005, 255). Politikalar devletçe belirlenmiş, organizasyon yukarıdan-aşağıya doğru şekillenmiş ve büyüme merkezi oluşturmaya yönelik politikalar uygulanmıştır.

II. Dünya savaşıdan sonra, bölgesel kalkınma politikaları merkez-çevre farklılıkları gibi bölgesel ekonomik farklılıklara odaklanmıştır. Friedman'a göre merkezin özellikleri şunlardır (Gündüz, 2006, 23): Teknolojik gelişim, kapital oluşumu, yüksek nüfus artışı, verimliliğin ve gelir seviyesinin yüksek oluşu. Modelin en önemli faktörü yenilikler olup, yenilikler, merkezden devlet kurumları ve özel teşebbüsler vasıtasıyla çevreye yayılırlar (Gündüz, 2006, 23). Merkez-çevre modeline göre, sanayileşmenin belli bölgelerde toplanması üretim faktörlerinin, müteşebbislerin, sermayenin ve hammaddelelerin merkezden çevreye doğru kaymasına yol açacaktır (Gündüz, 2006, 25).

John Friedman (1966)'ın geliştirdiği teoriye göre merkez gelişirken, çevresi gerilemektedir. Merkez bölge kendi kaderini ve geleceğini belirleyebilirken, çevre bölgeler merkez bölgeye bağlıdır; merkez bölge tarafından kontrol edilmektedir. Friedman'ın yaklaşımı merkez-çevre ilişkisine dayanmaktadır. Merkez, sanayilerin toplandığı çekim yerleridir. Friedman'a göre, bölgesel gelişmenin merkez-çevre ilişkisi şeklinde farklılaşması, özellikle endüstrileşme öncesi ekonominin endüstriyel yapıya geçiş döneminde ortaya çıkmaktadır (Ildırar, 2004, 70). Bu dönemde gelişme bir merkezde yoğunlaşıp, diğer bölgeler bu merkeze bağlı olmaktadır. Friedman'a göre, ulaşımın gelişmesi, piyasanın büyümesi ve yeni kaynakların keşfedilmesi merkez-çevre ilişkisini bozar. Bunun sonucunda orta büyüklükteki şehirler oluşur.

Boudeville'nin "Merkezi Yerler Teorisi" yaklaşımında ise çevre bölge, kent merkezine doğru yayılma etkisi yaratır. Teorinin temeli Von Thünen'e dayanır. Üretim faktörlerinin coğrafik mekanda optimal dağılımını ve yerel yığılmalarını inceler. Bölgesel gelişme süreci üzerinde durmaz.

2.4.2.Modern Bölgesel Kalkınma Teorileri

1980'lerin ortalarından itibaren yeni bölgesel kalkınma kavramı var olmaya başlamış ve yeni bölgesel kalkınma teorileri gündeme gelmiştir. Bölgesel ekonomik performansın, bölgenin sosyal ve politik özellikleriyle yakından ilgili olduğu, farklı yerel ekonomileri dikkate alan bölgesel olarak farklılaştırılmış stratejilerin uygulanması gerektiği görüşü ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşıma göre bölgesel politika, yeni bölgecilik olarak adlandırılmıştır (Uzay, 2005, 29). Böylece bölge kavramının anlamı da değişmiştir. Geleneksel anlayışta bölge, yan yana gelmiş yerel birimlerin mekansal bütünlüğü ile oluşan, ulus devletinin denetiminde, dışa kapalı, sınırları belli bir birimdir (Uzay, 2005, 29). Küresel anlayışta ya da yeni bölgesel politikada bölge, ilişki ağı ile belirlenen mekansal süreklilik koşulu olmayan yerellerin oluşturduğu, dışa açık ve sınırları değişken bir birimdir (Uzay, 2005, 29). Birçok ülkede iktisadi kalkınma politikalarında yerel ve bölgesel kurumların rolü vurgulanmaya başlanmıştır.

Yeni bölgesel kalkınma teorileri iki farklı yaklaşımla ele alınmaktadır; endojen bölgesel kalkınma teorisi ve yeni sanayi odakları.

2.4.2.1.Endojen Bölgesel Kalkınma Teorisi

Neoklasik büyüme sonucunda da ekonomiler zamanla durgun duruma girmişlerdir. İçsel kalkınma teorileri, 1970'li yılların sonlarında Neoklasik modellerin gelişmede önemli olan artan verimler, beşeri sermaye ve teknoloji gibi faktörleri açıklamada yetersiz kalmasından yola çıkmıştır. 1980'li yıllarda eğitim, sağlık, Ar-ge, teknolojik yenilikler, devletin yeni işlevleri, bilgi birikimi, finansal yenilikler, ölçek ekonomileri, gelir dağılımı gibi birçok unsurun üretim üzerindeki etkilerinin anlaşılması, büyümeyi ve büyümenin belirleyicilerinin farklı bir bakış açısıyla tekrar ele alınmasını gerekli kılmıştır (Berber, 2006, 173). 1990'lı yıllarda gelişen içsel büyüme, ekonomik büyümenin unsurlarını sistemin içerisinde aramaktadır. Yerel kaynaklara dayalı bir kalkınma yaklaşımıdır. Kendiliğinden gelişme ve bölgesel/yerel girişimlere ve odaklara dayalı kalkınma modelidir, yerel kaynaklara ve yerel faaliyetlerin içsel potansiyellerine önem verir. Amaç, bölgelerin kendi kalkınmalarını yönetmeleridir. Bu da bölgenin kendi dinamikleriyle olur. Bu dinamikler, yerel üretim sistemleri, şehir sistemleri ve yenilikçi çevredir. Bu yaklaşım, ekonomik büyümeyi etkileyen tüm faktörlerin; bilgi, beşeri sermaye, Ar-ge, teknolojik gelişmeler, finansal yenilikler, devletin yeni rolü ve

piyasa yapıları gibi birçok değişkenin sistemin kendi içinde olduğunu öne sürer. Teorinin temelleri Romer (1986) ve Lucas (1988) tarafından atılmıştır.

İçsel büyüme modellerine göre, sermayenin işgücünden daha hızlı arttığı bir ekonomide, teknoloji dışsal ve sabitken, kişi başına geliri düşük olan ülke ya da bölgeler, kişi başına geliri yüksek olan ülke ya da bölgelerden daha hızlı büyüyüp onları er geç yakalayacaktır. Buna tam yakınsama hipotezi denir. Şartlı yakınsamada ise, fakir ülkelerin, zengin ülkelerden daha hızlı büyüyüp onları yakalamaları, ülkelerin aynı teknoloji düzeyi, tasarruf oranı, doğurganlık oranı, hükümet politikaları ve aynı kurumsal yapıya sahip olmaları ile mümkün olacaktır (Berber, 2006, 171). Az gelişmişliğin sebebi yeni güncel bilgilere ulaşamama, mevcut teknolojiyi kullanamama, yeterli beşeri sermayeye sahip olamama gibi faktörlerdir.

Teori, teknolojik gelişmeyi içselleştirmiştir. Üretim artan verimlere dayalıdır. Romer' göre, üretim ve yatırım sürecinde bir yan ürün olarak ortaya çıkan bilgi, sadece o şirket için değil, ekonominin genelinde de verimlilik artışları sağlar (Berber, 2006, 173). İçsel büyüme teorileri tam yakınsama hipotezini reddeder. Devlet müdahalesi zorunlu bir unsurdur (Berber, 2006, 175). Eğitim düzeyi, kamu politikaları ve hizmetleri, dış ticaret, vergi, gelir dağılımı, bölgesel faktörler, kültürel yapı, dinsel faktörler, doğurganlık oranı, yönetim şekli, sağlık, enflasyon yatırım oranı gibi faktörlerin uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde etkileri söz konusudur (Berber, 2006, 174). Teorinin temel belirleyicileri kısaca, eğitim politikası, sağlık politikası, teknoloji politikası ile bölgesel, dinsel ve kültürel faktörlerdir.

2.4.2.2.Yeni Sanayi Odakları/Cazibe Merkezi Modelleri (Attraction Models).

Yeni sanayi odakları yaklaşımını ortaya çıkaran 1922 yılındaki "Ekonominin İlkeleri" adlı eseriyle Alfred Marshall idi. Bu yaklaşım ile ilgi, birey ve firmadan endüstriyel bölge ve yerel üretim sistemlerine kaymıştır. Yeni sanayi odaklarının en önemli özelliği ise, uzmanlaşma olmuştur. 1970'li yılların petrol krizinden sonra ise aktif politikalar yerine özelleştirme, deregülasyon ve piyasaların liberalizasyonu öne çıkmıştır. 1970'li yıllarda başlayan ve günümüze kadar devam eden bu gelişmeler, mekânsal yapıda değişikliklere sebep olmuş, geleneksel sanayilerin yoğun olduğu büyük merkezler gerilerken, orta ya da küçük kentler ekonomik olarak canlanmaya başlamışlardır. Bunun temel sebepleri ise, öz kaynak, yerel girişimcilik özellikleri, esnek üretim teknoloji ve

ilişkileri, dayanışma, güven ve örgütlenme kapasitesi gibi içsel faktörlerdir. Bu şekilde gelişen merkezlere “yeni sanayi odakları” denilmektedir.

Post-Fordist üretim sistemine geçiş, Neoliberal iktisat politikalarının itibar görmesi ve küreselleşme ile yeni ekonomi yeni sanayi odaklarının ortaya çıkmasında etkindir. Girişimcilik ortaklık olgusu, bölgesel gelişme ve kalkınma ajansları, bölgesel teşvikler, teknoparklar-ileri teknoloji yeni sanayi odaklarının başarısına katkı yapan unsurlardır (Dinler, 2008, 404). Bölgesel kalkınmaya yeni bakış, yerel/bölgesel otoritelerin rolünün giderek artmakta olduğu, girişimcilik ve yerel KOBİ’lerin daha çok önem kazanması şeklindedir. Yeni yaklaşımda, teknolojinin ve AR-GE’ nin büyüme ve kalkınma için çok önemli faktörler olduğu, bu bağlamda yüksek teknolojik bölgeler ve teknoparklar oluşturmaya yönelik politikaların hızla arttığı görülmektedir (Ildırar ve Ağdemir 2005, 255). Geleneksel tümdengelimsel yaklaşım yerini tümevarımsal yaklaşıma bırakmış, yerel ekonomik birimleri ön plana geçirmiş, yerel ve bölgesel otoritenin rolü artmıştır. Kalkınmanın şekli de yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya şeklinde olmaktadır.

Bu yeni yaklaşımlar çerçevesinde geliştirilen bölgesel kalkınma teorilerine göre; yerel üstünlükler karşılaştırmalı üstünlükten rekabetçi üstünlüğe geçişin yaşandığı ileri sürülmektedir. Bu argümana göre yenilik, işletmeler arasındaki öğrenme, etkileşim ve ağyapı tarafından teşkil olan çevrede oluşmaktadır (Ildırar ve Ağdemir 2005, 256). Geleneksel anlayışta altyapı, tarım ve geleneksel sanayi destekleniyordu, günümüzde ise hizmet sektörü ve ileri teknoloji sanayiler de desteklenmektedir. Küçük işletmelerin ve geri kalmış bölgelerin rekabet güçlerini arttırmak ve genel ekonomi ile uyumunu geliştirmek için bölgesel kalkınma araçları da çeşitlenmektedir (Ildırar ve Ağdemir 2005, 256). Bölgesel kalkınma araçları olarak bölgesel kalkınma ajanslarının, bilim parklarının, organize sanayi bölgelerinin, teknoparkların, inkübatörlerin (ilk gelişim merkezi, teknopark içinde ilk kurulan bina) ve yenilik merkezlerinin kurulması teşvik edilmektedir.

2.4.3. Bölgesel Kalkınmada Alternatif Yaklaşımlar

Bölgesel gelişme farklılıklarını açıklamaya yönelik geleneksel ve modern yaklaşımlar dışında birtakım alternatif yaklaşımlar bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki teknolojik kaynaklı yerel ekonomik büyüme merkezlerinin büyüme kaynaklarını ve sırlarını ortaya çıkarmaya çalışan teorilerdir. Bu teoriler, Ürün Devreleri Teorisi, Uzun Dalgalar

Teorisi, Esnek Uzmanlaşma ve Üretim Teorisi, Merkezin Değişmesi ve Yenilikçi Çevre ve Network (Ağ) Yaklaşımları'ndan oluşmaktadır.

- *Ürün Devreleri Teorisi:* Ürün Devreleri Teorisi' nin temel argümanları, başlangıçta tamamen firmalar ya da ürünler üzerine kurulu işletme temelli teorilere dayanmaktadır (Ildırar, 2004, 81). Ürünler ve endüstriler başlangıç, büyüme, olgunluk/standardizasyon ve son aşamalarından oluşan bir süreçten geçmektedirler. Endüstriler başlangıçta, merkez ve merkeze yakın alanlarda kümelenirken, üretim sürecinde ürün standardizasyonunun sağlanması ile birlikte, daha düşük maliyetle üretim yapabilecekleri alanlara yönelmeye başlamaktadırlar (Ildırar, 2004, 82). Merkezden çevreye doğru bir yönelme olmaktadır.
- *Uzun Dalgalar Teorisi:* Schumpeter geleneğinde geliştirilmiştir. Ekonominin uzun dönem gelişmesi, gelişme, refah, resesyon ve bunalım evrelerinden oluşan devrevi dalgalanmalar içinde gerçekleşecektir. Bu dalgalanmalar teknolojinin yeni alanlarında ortaya çıkan yeni endüstrileri oluşturan temel yeniliklerce uyarılmaktadır. Geleneksel endüstriler yerini yeni endüstrilere ve radikal yeniliklere bırakır.
- *Esnek Uzmanlaşma ve Üretim Teorisi:* Bu teoriye göre endüstriyel bölgelerin doğuşu yeni endüstrilerin örgütsel biçimine bağlıdır (Ildırar, 2004, 84). Bölgesel büyümenin belirleyici faktörü, veri olan bölgenin özellikleri değil, büyüme endüstrilerinin kendileridir. Yeni bölgeler hızlı büyürken diğerleri yavaş büyümekte ya da hiç büyümemektedirler. Bu evrede, üretimin çeşitli aşamalarının ana firmaya bağlantılı olarak birçok küçük firmaya mekânsal devri anlamına gelen dikey-ayırışma (disentegrasyon) süreci temel özelliktir (Ildırar, 2004, 84).
- *Merkezin Değişmesi:* İlk aşamada eski sanayi alanlarından farklı noktalarda yeni endüstriyel alanlar oluşur. İkinci aşamada bu alanlar büyürken, diğerleri geriler ya da yavaş gelişir. Üçüncü aşamada ana firma faaliyetlerinin bir kısmını farklı bölgelerdeki firmalara devreder. Son aşamada ise rekabet koşulları giderek ağırlaştığı için bölgesel hiyerarşi tersine döner ve merkez kayar.
- *Yenilikçi Çevre ve Network (Ağ) Yaklaşımları:* Yenilikler ve yenilikçi firmalar, bölge içinde birey ve kuruluşların sinerji üreten bağlantılar biçiminde oluşturduğu bir ağın (network) kolektif ve dinamik bir sonucudur. Firmalar, kurumlar ve işgücü arasında karşılıklı öğrenme süreci ve mekânsal yakınlık söz konusudur. Bu mekânsal

yakınlık temelinde oluşan karşılıklı ilişkiler ağı içindeki küçük ve orta boy işletmelerin ortaya çıkardığı ortam yeniliklerin kaynağı olarak görülmektedir.

2.5. İKİNCİ BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRMESİ

Geçtiğimiz ikinci bölümde bölgesel gelişme farklılıklarına yönelik teorik yaklaşımlar, dört bölüm halinde incelenmiştir. “Bölgesel Kalkınma Politikalarında Tarihi Süreç” başlığı altında bölgesel gelişme farklılıklarının artmaya başladığı 1929 bunalımından günümüze kadar bölgesel kalkınma politikalarının nasıl bir süreç geçirdiği özetlenmiştir. 1930’lu yıllara kadar yaygın üretim Neoklasik kalkınma politikaları söz konusu iken, 1970’li yıllara kadar büyük ölçekli kitlesel üretim ile Keynesyen politikalar, Kümülatif Nedensellik, Kalkınma Kutupları ve Merkez-Çevre Teorisi önem kazanmıştır. 1980’li yıllardan sonra ise küreselleşme ve yerelleşme ön plana çıkarken, İçsel Büyüme Teorileri ile Yeni Sanayi Odakları önem kazanmıştır.

“Bölgesel Dengesizliklerin Sebepleri” başlığı altında bu dengesizlikleri konu alan yaklaşımlar ile dengesizliğin sebepleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından dengeli ve dengesiz kalkınma yaklaşımları açıklanmıştır. Bölgesel kalkınmaya ilişkin teorilerin geleneksel, modern ve alternatif yaklaşımlar olmak üzere üç başlık halinde özetlenmesiyle ikinci bölüm sonlandırılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’ DE UYGULANAN BÖLGESEL GELİŞME PLAN VE PROJELERİ

Bu bölümde ülkemizde geçmişten bugüne bölgesel gelişme farklılıklarını gidermek için uygulanmaya çalışılmış olan plan ve projelere yer verilmiştir. Öncelikle Türkiye’ de bölgesel gelişme politikaları üzerinde durulmuştur. Daha sonra beş yıllık kalkınma planlarında bölgesel gelişmeye ne ölçüde yer verildiği konusu incelenmiştir. Ardından bölgesel kalkınma plan ve projeleri, kalkınmada öncelikli yöre uygulamaları, KÖYDES, BELDES, kırsal kalkınma projeleri, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması, Bölgesel Kalkınma Ajansları ve AB Destekli bölgesel kalkınma programları özetlenmiştir.

3.1.TÜRKİYE’ DE BÖLGESEL GELİŞME POLİTİKALARI

Bölgesel gelişme farklılıkların giderilmesi için ülkemizde gerek plansız dönemde gerekse planlı dönemde birtakım politikalar uygulamaya konulmuştur. Bu politikalar incelenmeden önce söz konusu farklılıkların sebepleri üzerinde durmakta fayda görülmektedir.

3.1.1.Bölgesel Gelişme Farklılıklarının Sebepleri

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki bölgeler arası farklılıklar giderek artmıştır. Nüfus hareketleri, tarımda çalışan nüfus, endüstrileşme, milli gelir, ulaşım imkânları, eğitim hizmetleri, bölgelere göre elektrik enerjisi tüketimi, haberleşme imkânları, beslenme yetersizliği Türkiye’ de bölgesel dengesizliğin göstergeleridir. Türkiye’ deki bölgesel farklar hem doğu-batı ayrımına dayalı olarak, hem de kent-kır ayrımına dayalı olarak bulunmaktadır. Her iki alanda, homojen alanlar yer almamakta, bir bölgede çok gelişmiş ve çok geri kalmış alanlar yer alabilmektedir.

Türkiye’ de bölge ayrımına yönelik ilk çalışma 1941 yılında “Türk Coğrafya Kongresi”nde ele alınmış ve bu çalışmada ülkenin yedi bölgeye ayrılmasına karar verilmiştir (Gündüz, 2006, 99). Türkiye’ de bölgesel dengesizliğin dayandığı nedenler olarak şunlar sayılabilir:

Coğrafi Nedenler: Coğrafi özelliklere bağlı olan en önemli sektör tarım sektörüdür. Tarım sektörü, ülke kalkınmasında olduğu gibi, bölge kalkınmasında da ekonominin lokomotif görevi görmektedir (Gündüz, 2006, 101). Yer altı zenginlikleri, doğal şartlar, taşıma ve haberleşme imkânları, uygun olmayan topografik yapı, iç ve dış pazarlara uzaklık, dağınık yerleşim yapısı, zor iklim koşulları gibi kalkınmaya olumsuz yönde etki eden coğrafi etmenler özellikle doğu ile batı arasında gelişmişlik farkının sebepleridir. Türkiye’ de bu faktörler incelendiğinde geri kalmış bölgelerimiz arasında bulunan Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgesi diğer tüm bölgelere göre dezavantajlı durumdadırlar (Gündüz I/2004, 252). Bu dezavantajlar girişimcilerin bu bölgelerde yatırım yapmalarını engellemiştir. Özel yatırımların batı bölgelerinin tercih nedenleri ılıman iklim, batı bölgelerinin Avrupa piyasalarına nispeten yakın olması, deniz taşıma imkânlarından yararlanabilmesi ve zengin hammadde kaynakları ile emek arzının bu bölgelerde fazla olmasıdır.

Tarihsel Nedenler: Sanayileşen ülkelerde teknoloji gelişmiş ve rekabet Osmanlı’ların geleneksel sanayilerini çökertmiştir. Batı Anadolu illerimiz yeni koşullara kısmen de olsa uyum sağlamıştır. Ancak, Doğu illerimiz coğrafi etkenler, geleneksel tarımsal yapıları gibi sebeplerle gelişme gösterememiştir. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Balkan ve I. Dünya Savaşlarından yorgun çıkmıştı ve kurtuluş mücadelesi sürdürmüştü. Tarım dışındaki ekonomik faaliyetler azınlıklar elindeydi (Gündüz I/2004, 252). Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Doğu-Batı arasında farklılıklar oluşmaya başlamıştı. 28 Mart 1927’de Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunda kaynakların bölgeler arası dağılımına ilişkin bir madde yer almıyordu. Girişimciler ise yolları daha iyi olan ve pazarı olan Batı Anadolu’yu tercih ediyorlardı. 1920-1933 dönemindeki hükümet programlarında, sadece demiryollarının Doğu illerimize kadar götürülmesi gerektiğinden söz ediliyordu. 1934’deki I.Beş Yıllık Sanayi Planı ile sonrasında II. Beş Yıllık Sanayi Planı döneminde demir-çelik, tekstil gibi endüstriyel işletmelerin temeli atılmıştır. Bu planlarda, bölgesel kalkınma ile ilgili ilkelere yer verilmemiş olmakla birlikte, yatırımların yurt düzeyine yayılması öngörülmüştü (Gündüz I/2004, 252). Atatürk 1937 yılında Doğu Anadolu’nun kalkınması için Van Gölü kıyısında bir üniversite kurulmasını istemiş, ancak, o yıllarda gerçekleştirilememiştir.

Sosyo-Ekonomik Nedenler: Ülke geneli tarıma dayalı iken, Ege ve Marmara bölgelerinin ekonomik yapıları sanayi ve ticaret sektörlerine dayalıdır. Türkiye’de bölgeler arasında gelişmişlik farkının ekonomik ve sosyal sebepleri olarak şunlar sayılabilir: Nitelikli işgücünün, girişimci nüfusun ve sermayenin bölgeler arası dağılımı, hızlı nüfus hareketleri, nüfus artışının yüksekliği, işgücüne düşük katılım oranları, kamu yatırımlarının dağılımı, iç pazarın büyüklüğü, bazı bölgelerde altyapı yatırımlarının tamamlanamamış olması, ulaştırma ve haberleşme imkânlarındaki farklılıklar, bölgesel planlama açısından kurumsal yetersizlikler, işgücü verimliliğindeki farklılıklar (Uzay, 2005, 95). 19.yy başlarında, uluslar arası ticaret ilişkilerindeki değişimler, Batı Anadolu’nun gelişmesini, doğunun ise geri kalmasını getirmiştir. Türkiye’ de 17.yy.dan beri gelişmiş ülkelerin hammadde entegrasyonuna bağlı olarak batı ve güney bölgelerimiz gelişirken, Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu bölgelerimiz ekonomik gelişme ve gelir bakımından geride kalmıştır. 1950’lerin liberal ekonomi ve 1970’lerin planlı kalkınma politikaları da gelişmişlik farklarını Batı bölgelerimiz lehine artırmıştır (Arslan, 2005, 288). Endüstri üretimi ve yatırımların çoğunluğu, Batı bölgelerinde yoğunlaşmıştır (Erdal ve Akdede 2004, 1). Ayrıca, ekonominin gelişme aşamasında olması ve 1980’li yıllardan itibaren içinde bulunulan yapısal dönüşüm süreci, bölgesel problemleri arttırıcı yönde etkilemiştir. Reorganize olmamış kamu kesimi sorunu, istihdamda tarımın payının yüksek olması ve tarım sektöründe kronik boyutlardaki gizli işsizlik sosyal problemlerin ağırlaşmasına sebep olmuştur.

Kültürel Nedenler: Bir toplumda sosyal gelişmenin ortaya çıkabilmesi ve insan unsurunun fiziki çevreyi işleyebilmesi, o toplumun sahip olduğu kültürün yaratıcılığına bağlıdır. Diğer nedenlerde olduğu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi kültürel açıdan da gelişmemiştir. Sözkonusu bölgelerde Osmanlı döneminden beri süre gelen aşiret yapısı, varlığını hala sürdürmektedir. Bu olgu bölgedeki üretim ve insan ilişkilerini oldukça etkilemekte ve yaşam biçimine yön vermekte sosyal faaliyetlerin şekillenmesinde önemli ölçüde etkili olmaktadır. Bunun yanı sıra az gelişmişlik sorununun çözümünde ve bölgelerarası dengesizliğin azaltılmasında, eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve işgücünün yetenek ve kabiliyetlerinin geliştirilmesi hayati öneme sahiptir. Bu yüzden eğitim ve kültür kuruluşlarının çoğaltılması lazımdır. Bu kurumlar üniversiteler, yüksek okullar, çeşitli sanat akademileri, enstitüler, işçi okulları, meslek kursları, basın yayın, kütüphaneler, müzeler, camiler, kültür dernekleri, tiyatro salonları gibi kurum ve kuruluşlardır.

Gelişmekte olan ülkelerde ulusal kalkınma ön planda iken, bölgesel politikalar arka planda kalmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıçtaki politikalarına bakıldığında, bölgeler arası dengesizlikleri giderme politikasından çok tümden kalkınma ve az gelişmişliği giderme perspektifi söz konusudur (Sinemillioğlu, 2009: 255). Yatırımların dağılımında doğal kaynaklar, mevcut altyapı ve daha çok politik yapı önemli rol oynamaktadır.

Ülkemizde bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması, bölgesel ve yerel kalkınmanın hızlandırılması ile sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için çeşitli politikalar uygulanmıştır. Bunların başında da bölgesel kalkınma planları gelmektedir. Bu planlar, bölgesel farklılıkların azaltılmasını, nispeten geri bölgelerdeki nüfusun yaşamsal refah seviyesinin yükseltilmesini, göç eğilimlerinin dengeli bir yapıya kavuşturulmasını ve plansız kentleşmenin getirdiği sorunların çözümlenmesini amaçlamaktadır.

3.1.2.Bölgesel Gelişme Politikaları

Türkiye' de milli ekonomi; kamu ve özel sektörden oluşarak karma ekonomik bir modele dayanmaktadır. Bu sebeple Türkiye' de uygulanan kalkınma planları özel sektör için yol gösterici ve kamu sektörü için emredici niteliktedir (Dülgeroğlu, 1999, 145). Türkiye' de kalkınma yaklaşımı merkeziyetçi bir yapı içinde gelişim göstermiştir. Merkezi hükümetler, özellikle sermaye birikiminin çok yetersiz olduğu Cumhuriyetin ilk yıllarında yatırımları ya doğrudan kendileri yapmışlar, ya da üretimi, ihracatı vb. teşvik edici plan ve programlar yürürlüğe koyarak, ekonominin istikrarlı bir şekilde çalışmasını sağlayarak, enflasyonu kontrol altında tutarak ekonomik gelişme hızını artırmaya çalışmışlardır (Gül 2004, 203). Ekonomik kalkınmanın planlanmasında DPT'nin kurulması ile 1960'lı yıllardan sonra daha merkeziyetçi bir yapı ortaya çıkmıştır. Ekonomik kalkınma planlamasını ulusal düzeyde de gerçekleştirmek ve toplumun bütün kaynaklarının etkin ve verimli kullanımını sağlamak Türkiye gibi gelişmekte, kaynakları kıt ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları yüksek olan ülkelerin zorunluluğudur.

Türkiye'nin ilk bölgesel planlama deneyimleri 1950'li yıllarda başlamıştır. 1960'lı yıllara kadar kamu yatırımları yönlendirilmiş, 1970'li yıllara kadar kaynakların etkin kullanımını amaçlayan bölgesel kalkınma projeleri üretilmiş, 1970'lerden sonra ise teşvikler ile az gelişmiş bölgeler desteklenmiş, ihracata yönelik teşviklerin ağırlık kazandığı proje uygulamaları ve az gelişmiş bölgeler için projeler üretilmiştir.

Türkiye'nin bölgesel gelişme politikaları plansız ve planlı dönem olarak iki dönemde incelenebilir.

3.1.2.1.Plansız Dönem Politikaları

Plansız dönem politikaları, karakterleri farklı olduğu için 1923-1950 dönemi ve 1950-1960 dönemi olmak üzere iki dönem halinde incelenebilir.

1923-1950 Dönemi: Kıt olan ekonomik kaynaklar ülkenin genelinin geri kalmışlığını gidermeye çalışmış, bir yandan da imparatorluktan kalan dış borçların ödenmesine çalışılmıştır. Bu dönemde ulaşımda demiryollarına ağırlık verilmiştir. Devlet birçok kent ve kasabanın Ankara ve İstanbul ile demiryolu ile ulaşım bağlantılarının kurulmasına çalışmıştır. İstanbul ve Marmara dışında nüfusu 10 bini geçmeyen yerlerde sanayi kuruluşları kurulmuştur. Bunların hepsinden demiryolu geçmesi sağlanmıştır. Genellikle bu kuruluşlar İç Anadolu ve İç Ege' de kurulmuştur. Trakya, Doğu Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu bölgeleri bu dağıtımdan yeterli payı alamamışlardır (MGK, 1993, 88). Bu dönemde ithal ikameci sanayileşme stratejisi izleniyordu, nüfus ve yatırımların ülkede dengeli dağılımı amaçlanıyordu. Başkentın Ankara olması, devletin sanayi tesislerinin yer seçiminde Ege ve İç Anadolu' ya yönelmesi bölgesel dengeleri sağlamaya dönük amaç taşıdığı görülmektedir.

1950-1960 Dönemi: Bu dönemde devlet, ülkenin alt yapı yatırımlarının yapılmasına önem ve öncelik verirken, kamu yatırımlarının birçoğu büyük yerleşim yerlerinin dışında yapılmış, özel sektör yatırımlarının İstanbul, Marmara ve Ege bölgelerinde yoğunlaştığı görülmüştür (MGK, 1993, 88). Karayollarının yapılmasına önem verilmiş, yatırımlar bölge ayrımı yapılmadan gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Devlet kamu yatırımlarını ülkenin farklı yerlerine, özellikle daha geri kalmış Doğu bölgelerine yaymak istemişse de, bu niyet sadece belli bir ölçüde gerçekleşebilmiştir (www.research.sabanciuniv.edu). Ayrıca devletin yeni sınırlarının tanımlanmasıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin daha önce sahip oldukları (Arap ülkeleri ve İran ile) ekonomik bağları kaybetmeleri de bu bölgelerin geri kalmasına yol açmıştır.

3.1.2.2. Planlı Dönem Politikaları

1958' de İmar ve İskân Bakanlığı içinde kurulan bir müdürlük, 1960'da Bölge Planlama Dairesi Başkanlığı olarak örgütlenmiştir (Arslan, 2005, 290). 1960'dan günümüze kadar uzanan planlı dönemde bölgeler arası dengesizlikleri azaltmaya yönelik olarak 30 Eylül

1960 tarihinde DPT kurulmuştur, 1963 yılından itibaren de Beş Yıllık Kalkınma Planları uygulamasına başlanmıştır (Gündüz I/2004, 254). Ülkemizde 1961 Anayasası'nın öngörmesi üzerine 1963 yılından itibaren uygulanan kalkınma planlarında temel ilke olarak, tüm ülkeyi kapsayan milli plan anlayışı esas alınmıştır. Ancak milli plan anlayışı içerisinde yapılan çalışmalarda, bölge planlamasının tamamlayıcılık faktörü göz ardı edilmemiş; her beş yıllık planda, bölge planlaması ve kalkınmasına çeşitli ölçülerde yer verilmiştir (MGK, 1993, 86). 1985'ten beri bölge planlama yetkisi DPT'nindir.

1970'lerde dünyadaki küreselleşme ile yaşanan değişim Türkiye' de 1980'lerden sonra yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde rekabet ve girişimcilik gibi değerler ön plana çıkmıştır. Bu değerlerdeki yetenekleriyle KOBİ'ler bu değişime uyum sağlamışlardır. 24 Ocak 1980 kararlarıyla dış ticaret ilişkilerinde, ithal ikameci sanayileşmeden ihracata yönelik ve dışa açık büyüme modeline geçilmiştir. İthal ikameci sanayileşmede sektörel çeşitlilik temeldir ve kaynakların mekânsal dağılımında metropoller ve hinterlandları ön plandadır. İhracata dayalı sanayileşmede ise karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı sektörel uzmanlaşma önemlidir ve bunun mekânsal karşılığı sanayi odakları ya da yerel sanayi odaklarıdır. 1980'lerde Türkiye' de ulusal makro politikalarımız değiştiği gibi, mekânsal yapılar ve endüstrinin coğrafi dağılımı da değişmiştir. Geleneksel sanayi bölgelerinde durgunluk ve gerileme yaşanırken, daha az gelişmiş bölgeler ekonomik olarak hareketlenmiştir. Öz kaynak, yerel girişimcilik özellikleri, esnek üretim teknolojileri ve ilişkileri, dayanışma, güven ve örgütlenme kapasitesi gibi içsel faktörlere dayalı olarak geliştirilen bu tür bölgeler “Yeni/Yerel (Territoryal) Sanayi Odakları ya da Yeni Endüstriyel Bölgeler” olarak tanımlanmaktadır (İldırar, 2004, 207). Türkiye' de ekonomik büyümenin mekânsal dağılımı incelendiğinde, büyümenin öncelikle kutuplarda yoğunlaşma biçiminde başladığı ve zamanla ikili bir çatallanma içinde bir tarafta hinterland bölgelerinin çevresindeki illere doğru, diğer tarafta ise yeni sanayi odaklarına doğru bir yayılma izlenmektedir (İldırar, 2004, 209). Afyon, Antalya, Muğla, Denizli, Gaziantep, Eskişehir, Kahramanmaraş, Kayseri, Çorum, Konya ve Malatya illerinin sanayileşmesi kendi yerel içsel dinamikleri ile ve sektörel uzmanlaşmaya dayalı olarak gerçekleşmiş yeni sanayi odaklarıdır. Bu illerin odak olmasındaki sebepler, sermaye birikimi, nüfus artışı gibi geleneksel üretim faktörleri ile toplam faktör verimliliği, girişimcilik kültürü, organize sanayi bölgeleri ile

yaratılan dışsal ekonomilerdir. Yeni sanayi odaklarından İstanbul, Bursa, Denizli ve Gaziantep teknoloji ve bilgiyi yoğun kullanan illerdir.

Kalkınma planlarında belirlenen ekonomik büyüme ve kalkınma ile bölgeler arası dengesizlikleri giderme hedeflerine ulaşabilmek amacıyla, 1960'lı yılların popüler bölgesel kalkınma stratejisi olan büyüme kutupları modelinin politika önerileri ve bölgesel kalkınma politikalarının araçlarının kullanıldığı görülmektedir (İldırar, 2004, 228). Bu bağlamda, çarpan etkisi yüksek sektörler desteklenmiş, kümelenme ve yığılma ekonomilerinden kaynaklanan dışsallıklardan faydalanabilmek için; organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinin kurulduğu ve altyapı yatırımlarına ağırlık verildiği görülmektedir (İldırar, 2004, 229). Batıdaki ülkelerin sanayileşmeyi ülkenin bölgelerinde yaygınlaştırmak ve bölgesel farkları gidermek için kullandıkları bölgesel planlama modelinden Türkiye yararlanmamıştır. Türkiye il planlamasını tercih etmiş, 1968 yılında “kalkınmada öncelikli yöreler” uygulamasını başlatmıştır. 1970'li yıllarda başlayan ve 1980'lerde hız kazanan önemli değişimler; yerelleşme eğilimleri ve kentsel ekonomiler olgusudur. Ticaret ve üretim faaliyetleri küreselleşmiş, böylece, yerelleşme dinamikleri de hızlanmıştır. Yerel ekonomiler arasında rekabet artmış, küreselleşme ile birlikte karşılaştırmalı üstünlükler temelinde yerel uzmanlaşma süreci hızlanmıştır.

Bölgesel politikalar metinlere açık olarak 1960 sonrası planlı dönemde ve bu planların içerisinde girmiştir (Filiztekin, 2007, 94). Beş yıllık kalkınma planlarında “yatırımların dağılımında bölgesel kalkınma esas alınacaktır” ilkesi hep yer almıştır. Fakat problem ve strateji belirleme, planlama, politika önceliklerini saptama, araç ve uygulama birimlerini oluşturma, uygulamaları izleme, sonuçları değerlendirme sistematığı izlenmeyen planlamada bölgesel planlama alt unsuru da olmamıştır (Bilen 2006, 264). Planlamadan bağımsız olarak 1970 ve 1980'li yıllarda teşvik unsurlarına dayalı uygulamalar yapılmıştır.

Türkiye için modern bölgesel politikalara geçiş dönemi ancak 2000'li yıllarda AB' ne üyelik sürecinin başlamasıyla mümkün olmuştur (Bilen 2006, 264). 2003 yılında AB üyelik öncesi finansal yardımlarına stratejik bir çerçeve oluşturmak amacıyla 2004-2006 dönemi için tüm bölgeleri kapsayan “Ön Ulusal Kalkınma Planı “ hazırlanmıştır (Bilen 2006, 264). Söz konusu doküman aynı zamanda Türkiye' nin planlamada ekonomik etkinlik ve uluslar arası rekabet gücünün yükseltilmesi hedeflerinin benimsenmesi anlamında bir dönüm noktasıdır. Türkiye IX. Beş Yıllık Kalkınma Planını (IX. BYKP)

da etkinlik hedefiyle ve AB programlama dönemine tam uyumlaştırarak yedi yıllık hazırlamıştır.

3.1.3.Bölgesel Gelişmede Rol Alan Belli Başlı Kurumlar

Ülkemizde bölgesel gelişme politikalarının uygulanmasında rol almış olan birçok kurum ve kuruluş bulunmaktadır. Bu kurum ve kuruluşlar üç kademe olarak gruplandırılabilir. Birinci kademede parlamento ve hükümet yer alır. İkinci kademede DPT ve kamu tüzel kişilikleri, üçüncü kademede ise bazı banka, kooperatif, konfederasyonlar ve yerel yönetim birlikleri sayılabilir.

Bazı kurumlar bölgesel kalkınmaya doğrudan yön verirken, bazıları dolaylı olarak yön vermektedir. Söz konusu kurumlar Tablo 3.1’de görülmektedir.

Tablo 3.1. Bölgesel Gelişmeye Yön Veren Kurumlar

Doğrudan Yön Veren Kurumlar
Parlamento
Hükümet
Bakanlar Kurulu
DPT Müsteşarlığı
Güneydoğu Anadolu Bölgesi Bölgesel Kalkınma İdaresi Başkanlığı
GAP-GİDEM (Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezi)
Dolaylı Şekilde Yön Veren Kurumlar
Hazine Müsteşarlığı-Dış Ticaret Müsteşarlığı
Sanayi ve Ticaret Bakanlığı
Küçük Sanatlar ve Sanayi Bölgeleri ve Siteleri Genel Müdürlüğü
Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB)
Türk Standartları Enstitüsü
Milli Prodüktivite Merkezi
Türkiye Kalkınma Bankası
Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TOBB)
İl Ticaret ve Sanayi Odaları
Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Dernekleri ve Birlikleri Konfederasyonu
Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı
İller Bankası Genel Müdürlüğü
Bayındırlık ve İskan Bakanlığı
Yerel Yönetim Birlikleri
Türkiye Halk Bankası
İGEME (İhracatı Geliştirme Merkezi)
Üniversiteler
Türkiye İş Kurumu

Kaynak: Ildırar, 2004, 163.

Tablo 3.1’de görüldüğü gibi Türkiye’ de bölgesel kalkınmaya doğrudan yön veren kuruluşlar; parlamento, hükümet ve Bakanlar Kurulu, DPT Müsteşarlığı, Güneydoğu Anadolu Bölgesel Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP-GİDEM (Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri)’dir. Dolaylı olarak yön veren kurumlar ise; Hazine Müsteşarlığı-Dış Ticaret Müsteşarlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Küçük Sanatlar ve Sanayi Bölgeleri ve Siteleri Genel Müdürlüğü, Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), Türk Standartları Enstitüsü, Milli Prodüktivite Merkezi, Türkiye Kalkınma Bankası, Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TOBB) ve İl Ticaret ve Sanayi Odaları, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Dernekleri ve Birlikleri Konfederasyonu, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, İller Bankası Genel Müdürlüğü, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Yerel Yönetim Birlikleri, Türkiye Halk Bankası, İGEME (İhracatı Geliştirme Merkezi), üniversiteler, Türkiye İş Kurumu vb. çeşitli kooperatif ve birliklerdir.

Bölgesel gelişme yaklaşımlarının değerlendirilmesinde beş yıllık kalkınma planlarını incelemek yerinde olacaktır.

3.2.BEŞ YILLIK KALKINMA PLANLARINDA BÖLGESEL GELİŞME

Beş yıllık kalkınma planlarının ilki 1963-1967 yılları arasını kapsamaktadır. Sonuncusu ise 2007-2013 yılları arasını kapsamaktadır. Günümüze kadar toplam dokuz kalkınma planı yapılmıştır. Söz konusu dokuz kalkınma planında bölgesel gelişme ile ilgili bölümlere değinmekte fayda görülmektedir.

3.2.1. I.Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1963-1967):

Türkiye’ de potansiyel gelişme bölgeleri, geri kalmış bölgeler, büyük kent bölgeleri (metropolitan bölge) olmak üzere üç çeşit bölge olduğu görüşü benimsenmiştir (Özaslan ve Akpınar 2005, 236). Bunlardan ilki olan I. BYKP’ında bölge politikasının hedefleri şu şekilde tespit edilmiştir (MGK, 1993, 89):

- Nüfus, kaynak ve ekonomik çalışmalarla orantılı dağıtılarak, daha dengeli bir gelir artışı sağlamak üzere, yatırımların yapılmasında ve coğrafi dağılımında bölgeler arası dengeli bir kalkınmanın esasları göz önünde bulundurulacaktır.

- En yüksek ekonomik ve sosyal üretkenlik elde edilecek, büyüme noktalarına, kaynaklar öncelikle ve geniş ölçüde ayrılacak ve bu suretle genel verimlilik derecesi yükseltilecektir.
- Bölge politikasının hedefleri, bölgeler arası dengesizlikleri gidermek ve geri kalmış bölgelerin daha hızlı kalkınmalarını sağlamaktır.

Karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan sektörlerin teşvik edilmesine önem verilmiştir. Üstünlüğü olan sektör seçilip, yatırım teşvikleri verilmesi planlanmıştır. Geri kalmış yörelere özel sektörün yatırım yapmasını teşvik için 19 Şubat 1963 tarih ve 202 sayılı kanun ve 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nda bir değişiklik yapılarak yatırım indirimi uygulanmaya başlanmıştır.

Ekonomik ve sosyal bakımdan geri kalmış bölgelere planda ayrı bir yer verilmiş, kamu hizmetlerinden yararlanmada bu bölgelere öncelik verilmiştir (MGK, 1993, 91). Metropolitan şehirler yanında, yeni cazibe ve büyüme merkezleri ve sanayi tesisleri yaratarak nüfusun ve ekonomik çalışmaların daha dengeli bir şekilde dağılımını sağlayacak araçların araştırılması planda yer almıştır (MGK, 1993, 91). Planda, Doğu Marmara, Zonguldak, Çukurova ve Antalya bölgeleri potansiyel gelişme bölgeleri olarak belirlenmiştir. Keban Projesi de ön çalışma olarak yer almıştır. Doğu Marmara' da sanayinin, Antalya' da tarım ve turizmin, Çukurova' da tarım ve sanayinin, Zonguldak' da sanayinin gelişmesi çalışmaları yapılmıştır. Ancak gelişme bölgesi olarak saptanan bu bölgeler zaten görece gelişmiş bölgelerdir. Bu yüzden planda örtülü olarak Ulusal Kalkınma hedefi bölgesel farkların azaltılması hedefine tercih edilmiştir (Filiztekin, 2007, 94). I. BYKP'nın ülkemizde, planlı dönemin ilk planı olduğu göz önüne alınırsa, bölge planlamasına ve geri kalmış bölgelerin kalkınmasına önemli ölçüde yer vermiştir.

I.BYKP dönemi sonlarına doğru, 1966 yılı uygulama programından “bölge planlaması” terimi yerine “çevre kalkınması” terimi konulmuştur.

3.2.2. II. Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1968-1972):

Bu planda, bölgesel politikalar “Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Sorunu” başlığı altında yer almıştır. Bölgesel planlamaya bakış açısı, birinci ile paraleldir. Bölgesel politika ve bölge planlamaları konusuna birinci plana nazaran daha az ve kısa yer verilmiştir (MGK, 1993, 92). Kalkınmada Öncelikli Yörelere' den söz edilmekle

birlikte, 1970 ve 1971 yıllık Uygulama Programlarında Doğu Anadolu'nun kamu yatırımlarında giderek artan oranda pay aldığına dikkat çekilmiştir. Güneydoğu Anadolu Projesi, somut olarak planda yer almasa da, ön çalışmalarına başlanmıştır.

İlk plandaki görüşlere ek olarak milli plandan bağımsız bir bölge planı hazırlanamayacağı görüşü benimsenmiştir (İldırrar, 2004, 182). Bölgesel kalkınma burada da il temelli olarak ele alınmıştır (Filiztekin, 2007, 94). Bu planda büyüme merkezleri önerilmiştir. Bu merkezlerin ekonomik ve sosyal gelişmeyi çevrelerine yayacağı kabul edilmiştir. Teşvik araçları olarak vergi indiriminin yanı sıra kredi imkânlarının artırılması ve “organize sanayi bölgesi” oluşturma düşüncesi şekillenmiştir (İldırrar, 2004, 182). Kamu yatırımlarının belirtilen büyüme merkezlerinde toplanması, altyapının tamamlanması ve özel yatırımların bu merkezlere çekilmesi planlanmıştır.

Özel sektörün geri kalmış yörelere gitmesini sağlamaya yönelik tedbirler alınacağı belirtilmiştir. Bu tedbirler, özel kredi imkânları, vergi indirimleri, tüm alt yapının hazırlandığı düzenli sanayi bölgeleri, ucuz enerji sağlanması, rehberlik hizmetidir. I. BYKP'daki yatırım indirimi sürdürülmüştür. Yatırım indiriminden 1968'de 22 il yararlanırken, 1972'de 33'e çıkarılmıştır. II. BYKP uygulamasının son yılı olan 1972 yılına ait programda, Kalkınma Planı metninde “ yer alan “Bölgesel Gelişme” bölümünün yerine “Yurt Düzeyinde Dengeli Gelişme”, “Bölge Planlaması” yerine de “Kalkınmada Öncelikli Yöre” (KÖY) başlıklı konulara yer verilmiştir (Gündüz I/2004, 254). 1972 ‘ de KÖY’ler idaresi kurulmuş ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi KÖY kapsamına alınmıştır.

3.2.3. III. Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1973-1977)

III. BYKP'ında sanayinin kalkınmada öncelikli yörelere götürülmesine önem verileceğinden bahsedilmiştir. “Belli yöreler için özel kalkınma planları hazırlama eğilimlerine, bütünlük ilkesine ters düşen uygulamalara yol açacağından kesinlikle son verilecektir” denmiştir. III. BYKP'nın bir bakıma geri kalmış bölgeler sorununu bir yana ittiği söylenebilir. Bu dönemde, bölge planlama çalışmaları büyük oranda yavaşlamıştır.

Bu planda bölgesel kalkınma ve planlama yaklaşımı yüzeyseldir. “kalkınmada öncelikli yöreler çalışmaları “ başlığı altında kısa açıklamalar vardır. Çünkü, “yöreler arasındaki gelişmişlik farklarını kısa sürede ortadan kaldırmaya çalışmak, ekonomik yönden etkin olmayan kaynak dağılımına yol açacak, sermaye birikimi ve ekonomik kalkınma

yavaşlayacaktır” anlayışı taşımaktadır (Ildırar, 2004, 183). Geri kalmış bölge kavramı yerine, kalkınmada öncelikli yöre ifadesi kullanılmıştır. KÖY kapsamındaki il sayısı 40’ a çıkarılmış, KÖY kapsamındaki il ve ilçe sayısı ile uygulanacak teşvik tedbirleri her yıl belirlenmiştir. Bu planda da ulusal kalkınma önceliklidir. Yatırımların ekonomik kriterlere göre yapılması öngörülmüştür. Bölgesel politikaların kaynak israfı olduğu, sermaye birikimini ve gelişmeyi yavaşlatıcı özellikler taşıdığı savunulmuştur. Her ilin karşılaştırmalı üstünlüklerinin belirlenip, uygun sektörlerin desteklenmesinin uzun vadede bölgesel kalkınma için gerekli olduğu ve yerel yönetimlere önem verilmesi gerektiği vurgulanmış.

Geri kalmış tüm yörelerin, bu yörelerin gelişmiş ya da az gelişmiş bölgede bulunup bulunmamasına bakılmaksızın geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Dinler, 2008, 190). Bu şekilde bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının çok fazla olduğu ülkemizde, geri kalmış bölgelerin kalkınmasının öteki bölgelerden daha acil olduğu göz ardı edilmiş ve daha etkin bir şekilde bu bölgelere yönelik tedbir alma düşüncesi terk edilmiştir.

3.2.4. IV. Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1979-1983)

“Bölgesel Gelişme Politikaları” ana başlığı altında “Bölgesel Gelişme” ve “Kalkınmada Öncelikli Yöreler” ile ilgili ilke ve politikalara yer verilmiştir. Bölgesel politika ve planlama konularının ağırlıklı olarak Kalkınmada Öncelikli Yöreler’e kaydırıldığı görülen IV. BYKP’nda büyük yatırım projelerine öncelik verilmesinden, Doğu’nun tarım ve hayvancılık potansiyelinden yararlanılmasından söz edilmektedir. Ayrıca, Ulusal ekonomiye katkıda bulunacak sürükleyici odakların yaratılmasından söz edilmektedir.

Ulusal ekonomik bütünleşmenin, sektörler ve bölgeler arası ilişkilerin güçlenmesi, mal ve hizmet akımlarının yoğunlaşması ile sağlanacağı öngörülmüştür ve bu ekonomik işbölümü olan yerleşme merkezleri aracılığıyla bir mekân örgütlenmesi gereği belirtilmiştir (Ildırar, 2004, 183). Bu doğrultuda işbölümü, planlama kararlarının mekân boyutuna indirilmesi, hizmet-sanayi-altyapının ülkede dengeli dağılımının sağlanması, teşviklerin bölge potansiyelini harekete geçirecek şekilde yeniden düzenlenmesi önerilmiştir. KÖY’lere uygulanan teşviklerin daha cazip hale getirilmesine çalışılmıştır. Bu doğrultuda Gelir ve Kurumlar Vergisi yasalarındaki vergi indirimi oranlarının bu yöreler için yükseltilmesi, çalışanların vergilerinde özel indirim tutarlarının

yükseltilmesi, KÖY'lere yapılacak yatırımlar ve konut inşaatlarıyla ilgili her türlü vergi, resim, harç istisna ve muafiyetleri, tasarrufların teşviki ve kamu yatırımlarının hızlandırılması hakkındaki kanun gereği ile ilgili düzenlemelerle, kamu ortaklık fonundaki birikimin en az birinin bu bölgelerde istihdam artırıcı yatırımlara ve bunların işletme finansmanında kullanılmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır.

1982'de Türkiye 16 fonksiyonel bölgeye ayrılmıştır. Bir sonraki planın bu ayırım doğrultusunda yapılması planlanmıştır. Üçüncü plandaki kalkınmada öncelikli yöre yaklaşımıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun sorunlarının çözümü için, yüzeysel önlemler öngörmekten öteye gidememiştir (Dinler, 2008, 191). IV. BYKP uygulamalarının değerlendirildiği bir DPT yayınında "plan döneminde, toplam yatırımların dağılımında az gelişmiş yörelere ağırlık verildiğini gösteren bir veri bulunmamaktadır" denilmektedir (MGK, 1993, 101). Söz konusu yayında, kamu hizmet yatırımlarının dağılımında da, az gelişmiş yöreler için sistemli bir politikanın izlenmediği belirtilmektedir.

3.2.5.V.Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1985-1989)

V. BYKP'ında bölgesel gelişmenin, kalkınma ve planlama içindeki ağırlığı biraz artmış, bölge planlarının yapılması gerektiği/yapılacağı açıkça belirtilmiştir. "Bölge planlarının yapılacağı fonksiyoner bölgeler; ekonomik durumu, sektörler açısından gösterdiği potansiyeli, büyük ölçekli projeler, yerleşme birimleri arasında karşılıklı mal, hizmet, insan ve haber akımları esas alınarak, idari sınırlara bağlı kalmadan tespit edilecektir", denilmektedir (MGK, 1993, 103). Fonksiyonel bölgeler oluşturularak DPT tarafından 16 bölge saptanmıştır. Bu iller; İzmir, Ankara, Konya, Adana, Samsun, Kayseri, Sivas, Malatya, Gaziantep, Trabzon, Erzurum, Elazığ ve Diyarbakır'dır. Altyapı hizmetlerinin geliştirilmesine öncelik verilmiştir. Bölgelerde yapılacak envanter çalışmalarına dayanılarak uygun görülen sektörler için "Bölge Gelişme Şemaları"ndan bahsedilmişse de hayata geçirilememiştir. Gelişmenin hızlandırılması ve kaynakları etkin kullanımı amacıyla gelişmekte olan ve belli sektörler açısından gelişme potansiyeline sahip bölgelerde "bölge planlaması" yapılması öngörülmüştür. Böylece 1963'de I. BYKP ile gündeme gelen, 1973 yılında III. BYKP ile terk edilen bölge planlama 10 yıl sonra yeniden gündeme gelmiştir. Ancak, bölge fikrine yenide dönülmesine ve bölge planlamasının ilkelerinin neler olması gerektiğinin vurgulanmasına karşın, bu plan döneminde bölge planlaması ile ilgili herhangi bir

çalışma yapılmamıştır (Dinler, 2008, 186). Bu planın ilk dört plandan ayıran en önemli özellik, Türkiye’ de yerleşme merkezlerinin kademeleşmesi çalışmasına dayalı olarak saptanan 16 bölgeyi ayırmanın benimsenmiş olmasıdır.

V. BYKP dönemi sonunda GAP’ın yasal çerçevesi oluşturulmuştur (Ildırar 2004, 184). 1985’de yürürlüğe giren İmar Kanunu ile bölge planlamasının mekân planlaması içindeki yeri hukuki olarak tanımlanmış ve plan yapma veya yaptırma görevi DPT ’na verilmiştir (Ildırar, 2004, 184). Ayrıca, yatırım konularının seçiminde ve fizibilite projelerinin hazırlanmasında girişimciye yardımcı olmak üzere, bölge merkezlerinde Sanayi ve Ticaret Bakanlığına bağlı “Proje Ofisleri” kurulmasına karar verilmiştir. Bu bölgelere organize sanayi bölgeleri kurularak girişimcilere yol gösterilecektir.

1980 sonrası kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi bölgesel kalkınmayı da önemli ölçüde etkilemiştir. Kimi illerde hızla ihracata dayalı sanayiler gelişmiştir. Diğer bölgelerde ise durgunluk bölgesel eşitsizliğin artmasıyla sonuçlanmıştır. Bu planda yine ulusal kalkınmaya öncelik verilmiştir.

Plan döneminde, kamu sektöründe alt yapı hizmetlerinin geliştirilmesi konusunda, öncelikle gelişmekte olan yörelere dönük çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, hızla kentleşen Çukurova Bölgesinin kentsel altyapı olanaklarını geliştirmek, yerel idarelerin daha etkin hizmet vermelerini sağlamak üzere “Çukurova Metropolitan Bölgesi, Kentsel Gelişme Projesi”nin ön çalışmaları başlatılmıştır.

3.2.6.VI.Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1990-1994)

Önceki planlardan farklı olarak, “Bölgesel Dengelerin Sağlanması” ana başlığı altında; bölgesel gelişme, il planlama, metropollerle ilgili düzenleme konularına yer verildiği görülmektedir (Ildırar, 2004, 185). Sürdürülebilir kalkınma, bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltıcı yönde ele alınmaya başlanmıştır. Kalkınmanın çevre boyutu da dikkate alınmaya başlanmıştır. Bu amaçla, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri öncelikli olmak üzere, ülkenin nispeten geri kalmış yöreleri için, kaynakların ve gelişme potansiyellerinin göz önünde bulundurulduğu bölgesel gelişme projelerinin hazırlanması benimsenmiştir.

Önceki dönemde tespit edilen 16 bölgeden oluşan bölgesel ayırım bırakılmış, bölgesel planlama KÖY’lere kaydırılmıştır. Bölge içi göçleri yönlendirmek amaçlanmıştır. Ayrıca, KÖY’lerdeki kamu kaynaklarının dağıtımı ve teşvik önlemleri açısından

yerleşme merkezlerinin kademeli yapısı içinde bölge merkezlerinin ekonomik ve sosyal çekim merkezleri haline getirilmesi amaçlanmıştır (Ildırar, 2004, 185). Plan ve program hedef ve politikaları doğrultusunda Kalkınmada Öncelikli Yörelere' in sorunları ve bunlara ilişkin çözüm tekliflerini geliştirmek üzere bölgedeki üniversitelerden birinde "Araştırma Enstitüsü" kurulması karara bağlanmıştır. KÖY'lerde daha ayrıntılı çalışmalar yapabilmek için bölge ve alt bölge bazında planlar yapılması öngörülmektedir. Bu bölgelerin merkezleri; İstanbul, Bursa, Eskişehir, İzmir, Ankara, Konya, Adana, Samsun, Kayseri, Sivas, Malatya, Gaziantep, Trabzon, Erzurum, Elazığ, Diyarbakır'dır. Bu doğrultuda, yerleşim yerlerinin kademelenmesinde bir denge sağlamak, metropoliten alanlara yönelen nüfus ve sanayi yoğunluğunu azaltmak, bölgeler arası ve bölgeler içi güçleri yönlendirerek denetim altına almak üzere yeni bir yerleşme kademelenmesinin yapılması öngörülmüştür.

16 bölgeyi bir bölgesel ayırım benimsenmiş ancak, planda yer alan hedef, ilke ve politikalar uygulamaya konulmamıştır (Dinler, 2008, 185). Bölgesel planlama ile ilgili beşinci plandaki görüşler tam olarak terk edilmemiştir. VI. BYKP'ında bölge planına, kalkınmada öncelikli yörelerde belirli sorunları olan yörelerin bu sorunlarını çözmek amacıyla bölge ve alt bölge bazında başvurulacağından söz edilmektedir. Ancak bu plan döneminde de herhangi bir planlama çalışması yapılmamıştır (Dinler, 2008, 186). Bu planın öncekilerden farkı I. Ve V. BYKP'ında yer verilen büyük kent (metropoliten) sorunlarına daha kapsamlı olarak yer verilmesi ve bölgesel politikaların belirlenmesinde AB'nin bölgesel politikalarının dikkate alınması ilkesi benimsenmiş olmasıdır.

3.2.7.VII.Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1996-2000)

Fiziki planlama, kentleşme sorunları, konut sorunu ve metropol şehirlerin sorunları üzerinde durulmuştur. 2000'li yıllarda Türkiye'nin AB ile bütünleşme çabaları, AB'nin de bölgesel farkların azaltılmasına ve uyuma büyük önem vermesi ile Türkiye'de de bölgesel farklar ve kalkınmaya yapılan vurgu artmıştır (Filiztekin, 2007, 97). VII. BYKP'ının temel ilkelerinden biri, her yönüyle (ekonomik-toplumsal-kültürel-siyasal) bir bütün olan "Sürdürülebilir kalkınma"nın, ulusal birliği ve bütünlüğü arttırmak amacıyla bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltıcı yönde ele alınması gerekliliği düşüncesidir. Bu bağlamda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde coğrafi bütünlük gösteren iller için, bölge ve alt bölge bazında "aksiyon planı" uygulamaya

konulmuştur. Bu illerin bazı acil ihtiyaçlarının yerine getirilmesi için de 1994 yılında “acil destek programı” uygulanmıştır.

VII. BYKP döneminde bölgesel gelişme projeleri ile bölge planlaması çalışmaları hızlandırılmıştır. ZBKP tamamlanarak uygulamaya konulmuş, DOKAP ve DAP çalışmalarına ise devam edilmektedir. Doğu Akdeniz Bölgesel Gelişme Projesi ve Marmara Bölge planının hazırlık çalışmaları sürdürülmüştür. GAP’ da öngörülen fiziki ve sosyal altyapı proje yatırımlarına bu dönemde de devam edilmiştir. Büyükşehir Belediyeleri ve metropol alanlar içindeki ilçe belediyeleri, kentlerin fiziki olarak büyümesine karşın, kaynak yetersizliği, kaynakların etkili kullanılamaması, uzun dönemli hedeflerin belirlenememesi, yeterli nitelikli personel istihdam edilememesi ve eşgüdüm eksikliği nedenleriyle; altyapı hizmetlerini zamanında gerçekleştirememişlerdir. Bu plan döneminde de metropol niteliği kazanmış yerleşme merkezlerin sağlıksız yapılaşma, enerji ve su yetersizlikleri, çevre kirliliği, ulaşım ve işsizlik sorunları önemini korumaya devam etmiştir.

Yer yer bölgesel planlama üzerinde durulmasına karşın, bunun nasıl bir planlama olduğu açık değildir. Hangi yöreler için planlama yapılacağına yer verilmemiştir. Ancak, bu plan döneminde ilk iki plan dönemindeki gibi, belirli sorunları olan bölgelerin sorunlarının aşılmasına yönelik bölge planları yapıldığı gibi, bu planların uygulanması da başlatılmıştır (Dinler, 2008, 196). Dört plan bölgesi (GAP, ZBKP, DAP ve DOKAP) saptanmış ve bu bölgelerin Türkiye içindeki ağırlığı vurgulanmaya çalışılmıştır.

3.2.8. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (2001-2005)

Planda şu ilkeler esas alınmıştır; sürdürülebilirlik, bölgeler arası bütünleşme, sosyal ve ekonomik dengelerin sağlanması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, fırsat eşitliği, kültürel gelişme ve katılımcılık. Bölgesel gelişme politikalarının AB’ ne uyumu çalışmalarının hızlandırılmasına karar verilmiştir. Bölgesel gelişme farklarının giderilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ile ilgili politikaların gerçekleştirilmesinde ilk adım sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesidir. Bu saptama ayrıca III. BYKP döneminde başlatılan KÖY destekleri için de gereklidir. İl ve ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırmaları illerin geldikleri son durumu da ortaya koymaktadır. Aday olduğumuz Avrupa Birliği’nde de bölgesel dengelerin sağlanması önem taşıdığı için, AB bölgesel gelişmişlik farklarını sağlama

konusunda finansal olanaklar sağlamaktadır. Bu olanakların sağlanması için de bölgesel istatistikler önemlidir.

Yerel idareler eşgüdümünde, kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum örgütlerinin katılımını sağlamak amaç olarak alınmıştır (Filiztekin, 2007, 98). Yerel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları artırılmıştır. Ülke düzeyindeki sosyo-ekonomik planlar ile yerel düzeydeki ayrıntılı fiziki planlar arasında yatay ve dikey ilişkilerin kurulması ile ulusal önceliklerin yerel ölçekteki gereksinimlere yanıt verecek biçimde mekâna yansıtılması bölge planlamalarının temel amacı olarak gösterilmektedir (Filiztekin, 2007, 98). 2002 yılında AB ile uyumlu olarak İstatistiki Bölge sınıflandırılmasına yapılarak yeni bölge birimleri oluşturulmuştur.

Altyapı yatırımlarının yoğunlaşması, ekonomik çarpan etkisi büyük sektörlerin/alt sektörlerin desteklenmesi, yerel kaynakların ve girişimcinin harekete geçirilmesi, vb. çeşitli uygulama araçlarının ya hepsi bir arada ya da seçmeli olarak kalkınma planlarına girmiştir. Bazı merkezlerin, çevrelerindeki kentsel merkezlere göre, daha yüksek gelir, nitelik ve nicelik olarak daha gelişmiş hizmet düzeyi ve ekonomik etkinlik yoğunluğuna eriştikleri dikkate alınır, büyüme merkezi stratejisinin kısmen başarılı olduğu söylenebilir. Çünkü bu merkezlerin çoğu, özellikle “planlanan/geliştirilecek merkezler”, ülke genelinde yarışan merkezler haline gelememiş, bölgelerinde önemli bir itici güç oluşturamamışlardır. Bunun en önemli sebepleri; bu merkezlerin yeterli yığılma ekonomilerine sahip olamamaları, merkezlerde sermayeyi çekecek (hatta yerel girişimciyi tutacak) nitelikte ekonomik, teknik ve fiziksel altyapının bulunmaması, nitelikli insan gücünü tutacak sosyal-kültürel-fiziksel altyapının yetersiz olması ve üretim verimliliğinin büyük merkezlere göre düşük olmasıdır.

V.planda da 16 bölge bir bölgesel ayırım yapılmıştı, VIII. BYKP’ında da aynı ayırımın yapılacağı belirtilmesi, tüm Türkiye’nin plan bölgelerine ayrılarak, ekonomik gelişmenin mekânsal dağılımını daha sağlıklı izleme ve yönlendirme açısından etkin bir yaklaşım sergileneceği izlenimini vermektedir (Dinler, 2008, 199). Diğer yandan, VIII. BYKP’ında KÖY’ler arasında daha gerice 22 ile uygulanan Gelir ve Kurumlar Vergisi istisnası, şimdiye kadar verilen vergisel teşvikler içinde en etkin olanıdır. Sigorta Primi İşveren paylarının devletçe karşılanması da ilk defa firmalara yapılan istihdamı artırıcı bir doğrudan para transferidir.

3.2.9. IX. Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (2007-2013)

IX. BYKP’ında bölgesel gelişmeye dört başlık altında yer verilmiştir. Bölgesel Gelişme Politikasının Merkezi Düzeyde Etkinleştirilmesi başlığı altında ulusal-bölgesel-yerel düzeyde oluşturulan planların birbirine uyumlu olacağından, merkezi-yerel kuruluşların görev tanımlamasının yapılacağından, kalkınma ajanslarıyla işbirliği içinde olunacağından söz edilmiştir. Diğer bölümlerde ise yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişmenin sağlanacağından, yerel düzeyde kurumsal kapasitenin artırılması çabasından ve kırsal kesimde kalkınmanın sağlanması çabasından söz edilmiştir.

Bölgesel düzeyde, “küresel rekabet koşulları altında kendileri birer rekabet birikimine dönüşen şehirler ve bölgelerin”, “dinamiklerini ve potansiyellerini değerlendiren uygun stratejiler çerçevesinde ve bütün kesimleri kalkınma sürecine katan iyi yönetim modelleri” ile kalkınma öngörmektedir (Filiztekin, 2007, 98). IX. BYKP’nda Bölgesel Kalkınma Ajanslarının kurulması ve bu yolla kapasitenin geliştirilmesi, oluşturulacak bölgesel plan ve projelere yerel sahipler yaratılması hedeflenmiştir.

DPT’nin 2007 yılında yayımladığı raporda ise cazibe merkezleri yaratılma hedefi vurgulanmıştır. Sektör-bölge yığılımları ve illerde ortaya çıkan sektörlerin belirlenmesine yönelik çalışmalar önemsenmiştir (Filiztekin, 2007, 99). Planlı kalkınma döneminin başlamasıyla Türkiye’de, bölgesel gelişme farklılıklarının azaltılması öncelikli politikalar arasında yer almıştır. IX. BYKP’ının “Bölgesel Gelişmenin Sağlanması” ve “Rekabet Gücünün Geliştirilmesi” eksenlerinde, başta az gelişmiş bölgelerde olmak üzere, büyüme ve çevrelerine hizmet verme potansiyeli yüksek “cazibe merkezleri” belirlenerek, yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişme ortamının oluşturulması, kamu yatırım uygulamalarında ve hizmet arzında mekânsal öncelik verme ve odaklanmanın sağlanması amaçlanmaktadır (DPT, 2007, 16). Bu amaçla; Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Gaziantep, Kayseri, Konya, Malatya, Samsun, Sivas, Şanlıurfa, Trabzon, Van illeri cazibe merkezi olarak belirlenmiştir.

Yukarıdaki açıklamalar genel olarak değerlendirilirse, kalkınma planlarının bölge planlamasına yaklaşımı genel olarak şöyle özetlenebilir: II. BYKP döneminde “Büyüme merkezleri (kalkınma kutupları)” yaklaşımı önerilmiştir. Organize sanayi bölgelerinin ülke geneline yaygınlaştırılması düşüncesi şekillenmiştir (Özaslan ve Akpınar 2005, 236). I.ve II. BYKP dönemlerinde, bölgesel planlama öngörülürken, III. BYKP’nda bu

görüş terk edilerek, KÖY'lerin geliştirilmesine önem verilmiştir (Gündüz, 2006, 134). KÖY'lerin belirlenmesinde sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi çalışmalarının baz alınması öngörülmüştür (Özaslan ve Akpınar 2005, 237). Son 35 yıldır planların bölge ve bölge planlamaya yaklaşımında kapsam ve ölçek açısından tutarsızlıklar olduğu görülmektedir. Bölge planlamaya yüzeysel değinilen III. ve IV. BYKP dönemlerinde dünyada da bölge planlamasının düşüşte idi.

IV. BYKP döneminde, bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltıcı politikanın başarılı olamadığı belirtilmiş olmasına karşın, KÖY olarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kalkınması için bu yaklaşım çerçevesinde çözüm aranmıştır (Gündüz, 2006, 134). Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kalkındırılması için bu bölgelerdeki tarım ve hayvancılık potansiyeli ile ulaşım ağının iyileştirilmesi ve Aşağı Fırat Projesi'nin (GAP Bölgesi) bir bölgesel gelişme projesi olarak başlatılması öngörülmüştür (Özaslan ve Akpınar 2005, 237). V. BYKP döneminde, tekrar I. Ve II BYKP dönemlerindeki uygulamalara dönülerek, bölge planlama benimsenmiş ve aynı zamanda da üçüncü ve dördüncü planda yer verilen KÖY uygulamasının devamı öngörülmüştür (Gündüz, 2006, 134). V. BYKP ve sonraki kalkınma planlarında bölge planlaması kapsamının giderek genişlemesi ve bölge planlama pratiğine geçilmiş olması da yine dünyadaki “yeniden canlanma/değerlenme” süreci ile örtüşmektedir. Bölge planlamasının yeniden önem kazanmasında GAP'ın başarısı, siyasal kadroların bölgecilik konusundaki tedirginliklerinin giderilmesinde önemli bir rol oynamıştır. VI. BYKP döneminde az gelişmiş bölgelerin kalkındırılmasında Organize Sanayi Bölgeleri üzerinde durulmuştur. Verimliliğin artırılması için, iller arasında uzmanlaşmayı sağlamak amacıyla, mevcut potansiyelin belirlenip, illerin sanayi, turizm ve eğitim gibi fonksiyonlarına ağırlık verileceği belirtilmiştir. V. BYKP dönemindeki organize sanayi bölgeleri kurulması gibi uygulamalara devam edilmiştir. Kırsal kesimin sorunları çözülmeye çalışılmış, terör sebebiyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden köyünü terk etmek zorunda kalan ve dönmek isteyen vatandaşlar için ekonomik ve sosyal altyapının sağlanmasına önem verilmiştir. Göçlerin ve gelişmenin metropol altı kentlere, orta büyüklükteki merkezlere ve az gelişmiş şehirlerin merkezi konumundaki şehirlere yönlendirilmesi hedeflenmiştir.

VII. BYKP döneminde; özellikle organize sanayi bölgeleri çalışmalarına devam edilmiştir. Yedinci planın temel ilkelerinden biri, her yönüyle (ekonomik, toplumsal,

kültürel, siyasal) bir bütün olan “sürdürülebilir kalkınma”nın, ulusal birliği/bütünlüğü arttırmak amacıyla bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltıcı yönde ele alınması gerekliliği düşüncesidir (Özaslan ve Akpınar 2005, 237). VIII. BYKP döneminde ise, ülkemizde, sanayinin mekansal dağılımına ve ülkemizin nispi olarak geri kalmış illerinden oluşan bu yörelerin daha hızlı gelişmesini sağlamak için altyapı yatırımları, nakit akışı ve personel politikalarına ağırlık verilmiştir (Gündüz, 2006, 135). Bu plan döneminde İstatistiki Bölge Birimleri belirlenmiş ve Ön Ulusal Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın kurulmasına dönük olarak mevzuat çalışmaları da başlatılmıştır.

Tablo 3.2.'de ve Tablo 3.3.'de beş yıllık kalkınma planlarının temel özellikleri yer almaktadır. Tablo 3.2.'de ilk dört planda kullanılan araçlara bakıldığında I. BYKP'ında sanayi yer seçimi ve mali özellikler, II.BYKP'ında azgelişmiş bölgede bölge yerleşme planı yapmak, sanayi bölgeleri, mali özendirmeler, altyapı yatırımları, sanayi sektöründe yatırımcıya danışmanlık olduğu görülmektedir. III. BYKP'ında sanayi yer seçimi, mali özendirmeler ve altyapı yatırımları, IV. BYKP'ında yine mali özendirmeler ve altyapı yatırımları yer almaktadır.

Tablo 3.3.'de ise V. BYKP'ında kırsal kalkınma projeleri hazırlanması, organize sanayi bölgeleri, mali özendirmeler, altyapı yatırımları, küçük ölçek ve emek yoğun sanayi teşviki araç olarak görülmektedir. VI. BYKP'ında azgelişmiş bölgede bölge ve alt bölge planı yapma, organize sanayi bölgesi, mali özendirmeler, altyapı yatırımları, gümrük kapılarında sınır ticareti, KÖY'de araştırma merkezi kurmak, kıyı master planı yapmak, yenilenebilir enerji kullanımı, AR-GE ve çevre denetim-izleme sistemi araç olarak kullanılmıştır. VII. Plan döneminde ise il gelişme olanı, aksiyon planı, acil destek programı, organize sanayi bölgesi, AR-GE, mali özendirmeler, altyapı yatırımları, kırsal kesimde yatırımcıya danışmanlık, kırsal (emek yoğun) sanayinin teşviki ve KOBİ'ler araç olarak benimsenmiştir.

Tablo 3.2. Kalkınma Planlarının Temel Özellikleri (I-II-III-IV. BYKP)

Özellikler		1. BYKP (63-67)	2. BYKP (68-72)	3. BYKP (73-77)	4. BYKP (79-83)**
Terminoloji		Bölge planlama Çevre kalkınma(1967) Geri kalmış bölge	Bölge planlama ve Bölgesel gelişme KÖY (1972)	İl planlama (yöre, alan) KÖY	Bölge gelişme planı KÖY
Hedefler, ilkeler	Ekonomik	Ekonomik gelişme Yatırım verimliliği*	Ekonomik gelişme Yatırım verimliliği*	Ekonomik gelişme Yatırım verimliliği*	Ekonomik gelişme
	Sosyal	Gelir dağılımı Kamu hizmetlerinin dengeli dağılımı	Gelir dağılımı Kamu hizmetlerinin dengeli dağılımı	Gelir dağılımı Kamu hizmetlerinin dengeli dağılımı	Gelir dağılımı Kamu hizmetlerinin dengeli dağılımı
	Fiziksel	Dengeli kentleşme	Dengeli kentleşme Bölge yerleşme planı	Dengeli kentleşme	Dengeli kentleşme Mekânsal örgütlenme
	Çevresel				
	Diğer				
Politikalar	-	Büyüme noktaları (metropol ve geri kalmış bölgede) Üstünlüğü olan sektörün teşviki Yatırımlarda geri kalmış bölgelere öncelik tanıma	Büyüme noktaları Üstünlüğü olan sektörün teşviki Yatırımlarda geri kalmış bölgelere öncelik tanıma	KÖY'ler (40 adet)	Yerleşmeler arasında uzmanlaşma Bölge ölçeğinde planlama ve yatırımlarda eşgüdüm
Araçlar	-	Sanayi yer seçimi Mali özendirmeler	Az gelişmiş bölgede "Bölge Yerleşme Planı" yapmak Sanayi bölgeleri Mali özendirmeler Altyapı yatırımları Sanayi sektöründe Yatırımcıya danışmanlık	Sanayi yer seçimi Mali özendirmeler Altyapı yatırımları	Mali özendirmeler Altyapı yatırımları
Diğer					
Uygulamalar/ Kurum*	Zonguldak İl Planı (İİB) Doğu Marmara Çukurova Antalya	Keban			Çukurova Kentsel Gelişme Projesi GAP (DPT- JICA)

Kaynak: DPT, 2000,25-27.

Tablo 3.3. Kalkınma Planlarının Temel Özellikleri (V-VI-VII. BYKP)

Özellikler		5. BYKP (85-89)	6. BYKP (90-94)	7. BYKP (95-99)
Terminoloji		Bölge planı Bölge gelişme şeması KÖY	Bölgesel gelişme Bölge ve alt bölge planı (KÖY’de) KÖY	Bölge Planlama İl gelişme planı Eylem planı KÖY
Hedefler, ilkeler	Ekonomik	Ekonomik gelişme Yatırım verimliliği*	Ekonomik gelişme Kamu yatırımlarında bölgelelerin gelişme potansiyeli dikkate alınacak*	Ekonomik gelişme En yüksek ekonomik ve sosyal yarar*
	Sosyal	Gelir dağılımı Kamu hizmetlerinin nicelik ve nitelikte dengeli dağılımı	Refahın dengeli artırılması	KÖY’de refah düzeyini ülke ortalamasına yükseltme
	Fiziksel	Dengeli kentleşme Bölgesel yerleşme kademelerinin geliştirilmesi	Yerleşmelerin kademelenmesinde denge	Kır-kent gelişmişlik farkının azaltılması
	Çevresel	Büyük projelerde çevre etki irdelemesi	Bütün ekonomik politikalarda ve mekan planlama aşamalarında çevre boyutu	Sürdürülebilir kalkınma anlayışı
	Diğer		AT’nun bölgesel amaç ve uygulamalarının dikkate alınması	Gelişmenin kültürel boyutu
Politikalar		Bölge merkezleri (az gelişmiş böl.) Üstünlüğü olan sektörün teşviki Sanayinin yaygınlaştırılması KÖY’de yerel potansiyeli teşvik	Bölge merkezleri (az gelişmiş, metropoliten bölge) Kırsal merkezler Bölge ölçeğinde planlama ve yatırımlarda Eşgüdüm Kıyı kullanımında kamu yararı Çevre bozulmayı önceden tahmin	Bölgesel gelişme Merkezleri Merkez köyler Bölge ölçeğinde planlama ve yatırımlarda eşgüdüm KÖY’de yerel kaynakları Değerlendirmek Bölge özelliklerine göre çeşitlenme
Araçlar		Kırsal kalkınma projeleri Hazırlanması Organize sanayi böl Mali özendirme Altyapı yatırımları Küçük ölçek, emek yoğun sanayinin teşviki	Az gelişmiş bölgede “Bölge ve Alt Bölge Planı” yapma Organize sanayi böl Mali özendirme Altyapı yatırımları Gümrük kapılarında sınır ticareti KÖY’de ‘Araştırma Merkezi’ kurmak Kıyı master planı yapmak Yenilenebilir enerji kullanımı-AR-GE Çevre denetim-izleme Sistemi	İl Gelişme planı, Aksiyon Planı, Acil Destek Programı Organize sanayi Bölgesi ve AR-GE Mali özendirme Altyapı yatırımları Kırsal kesimde yatırımcıya Danışmanlık Kırsal (emek yoğun) sanayinin teşviki KOBİ
Diğer			Uluslar arası standart-lara uygun veri derleme Envanter	Kamu yönetiminin yeniden örgütlenmesinin (bölgesel gelişme amaçlı)
Uygulamalar/ Kurum*		Zonguldak İl Planı (İİB) Doğu Marmara Çukurova Antalya		Zonguldak-Bartın - Karabük (DPT) Yeşilirmak Havzası (TÜBİTAK) Doğu Karadeniz (DPT-JICA) Doğu Anadolu (DPT-5 Üniversite)

Kaynak: DPT, 2000, 25-27.

Türkiye ulusal planın bölgesel hedeflerini gerçekleştirmede, genelde, 1960' ların gözde stratejisi "büyüme odakları" nı ve bu stratejinin uygulama araçlarını benimsemiştir. Altyapı yatırımlarının yoğunlaşması, ekonomik çarpan etkisi büyük sektörlerin/alt sektörlerin desteklenmesi, yerel kaynakların ve girişimcinin harekete geçirilmesi, vb. çeşitli uygulama araçlarının ya hepsi bir arada ya da seçmeli olarak kalkınma planlarına girmiştir. Bazı merkezlerin, çevrelerindeki kentsel merkezlere göre, daha yüksek gelir, nitelik ve nicelik olarak daha gelişmiş hizmet düzeyi ve ekonomik etkinlik yoğunlaştıkları dikkate alınır, büyüme merkezi stratejisinin kısmen başarılı olduğu söylenebilir. Çünkü, bu merkezlerin çoğu, özellikle "planlanan/geliştirilecek merkezler", ülke genelinde yarışan merkezler haline gelememiş, bölgelerinde önemli bir itici güç oluşturamamışlardır. Bunun sebebi, yeterli yığılma ekonomilerine sahip olamamaları, merkezlerde sermayeyi çekecek (hatta yerel girişimciyi tutacak) nitelikte ekonomik, teknik ve fiziksel altyapının bulunmaması, nitelikli insan gücünü tutacak sosyal-kültürel-fiziksel altyapının yetersizliği, bunlara bağlı olarak, üretim verimliliğinin büyük merkezlere göre düşük olmasıdır.

Hemen tüm plan dönemlerinde KÖY kapsamındaki yerleşmeler arasında, anakentlerin çevresinde yer alan birkaç yerleşme ve GAP bölgesinde oluşan bazı çekim merkezleri dışında büyüme merkezleri yaratılamamıştır. Çünkü KÖY'lerin belirlenmesinde bilimsel doğrular yerine politik baskılar etkin olmuştur/olmaktadır. KÖY'ler arasında açıkça bir potansiyel sınıflaması/sıralaması yapılmamıştır. KÖY'lerin sayıları çok kabarıktır ve KÖY' e katılan il ve ilçe merkezleri sıkça değişmektedir. Yatırımlarda eşgüdüm sağlanması politikasının başarısız olması ile de KÖY yatırım ve teşvikleri etkisiz kalmıştır.

Türkiye' de sanayi kuruluşları için altyapı geliştirmenin yollarından biri orta ölçekli sanayiler için organize sanayi bölgeleri, küçük ölçekli sanayiler için ise küçük sanayi siteleri kurmaktır (Özaslan ve Akpınar 2005, 242). Türkiye' de teknopark kurma düşüncesi 1980' li yıllarda oluşmaya başlamış ve gerekli çalışmalara başlanması konusunda DPT görevlendirilmiştir (Özaslan ve Akpınar 2005, 242). 1991 yılı başında KOSGEB, İTÜ ve ODTÜ ile ortaklaşa; TÜBİTAK-MAM ise kendi başına teknoloji geliştirme merkezlerini kurmuşlardır (Özaslan ve Akpınar 2005, 242). Bugün KOSGEB bünyesinde altı, TÜBİTAK-MAM bünyesinde bir, Anadolu Teknoloji Araştırma Vakfı (ATAV) bünyesinde bir ve İzmir Teknopark A.Ş. bünyesinde bir olmak üzere toplam

dokuz adet Teknoloji Geliştirme Merkezi bulunmaktadır (Özaslan ve Akpınar 2005, 243). Teknoloji geliştirme merkezleri, küçük ve orta ölçekli işletmelerin AR-GE çalışmalarını desteklemek ve teknoloji tabanlı faaliyetler yapan yeni işletmelere karşılayabilecekleri maliyetlerde maddi, idari ve teknik destek vererek büyümelerine yardımcı olmak amacı taşımaktadır.

1970’li yılların ikinci yarısından sonra, bölgeler arası dengesizlikleri en aza indirebilmek için, GAP, DAP ve DOKAP kalkınma planları uygulamasına önem verilmiştir.

3.3.BÖLGESEL KALKINMA PLAN VE PROJELERİ

Son dönemlere kadar bölge planlarını kısaca dört ana grupta toplamak mümkündür. (Sinemillioğlu, 2009: 248); geri kalmış bölgeler için hazırlanan politikalar, metropoliten bölge planları, kaynakları zengin bölgeler için hazırlanan planlar, özel bölgeler için hazırlanan planlar. Türkiye’ de ilk bölgesel planlama çalışması 1950’ de başlamıştır. I. Ve VII. BYKP dönemlerinde hızlanmıştır. Hazırlanan ilk bölge planı da Doğu Marmara Planlama Projesi’dir. Projenin amacı, sanayi sektörünün İstanbul’ dan Derince, İzmit ve Adapazarı’nı içine alan bir alana kaydırılmasıdır. 1959’ da ise Antalya Bölgesi Projesi başlatılmıştır. Bu projenin amacı da Antalya, Isparta, Burdur illerini kapsayan bir bölgede dengeli sosyo-ekonomik gelişmeyi sağlamaktır. Bir diğer proje ise Zonguldak Bölgesi Projesi idi. 1962’de Çukurova Bölgesi Projesi başlatılmıştır. I. BYKP döneminde GAP kurumsallaşmış, VII. BYKP döneminde; ZBKP’nin tamamlanmıştır. , DAP, YHGP ve DOKAP çalışmaları ise devam etmiştir.

Türkiye’de bölgesel farkları azaltmak için çeşitli bölgelere yönelik plan ve projeler hazırlanmıştır. Bu plan ve projelerde öncelikli konular; ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, yerel potansiyelleri harekete geçirecek girişimlerin desteklenmesi, kurumsal kapasitelerin geliştirilmesi, işbirliğine dayalı rekabetin geliştirilmesi, verimli ve etkin kaynak kullanımınıdır (DPT, 2007, 7). Planlı dönemde önce başlatılan, I. Ve II. BYKP döneminde devam eden plan ve projelerin birbirinden ayrılan en önemli özellikleri ise uygulanıp uygulanmadıkları ve halk katkısının bulunup bulunmadığıdır.

3.3.1. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Güneydoğu Anadolu Projesi IV. , V. ve VI. BYKP dönemlerinin en önemli projelerindedir. Bu proje, Bölgesel Kalkınma, Yöresel Gelişme ve KÖY' lere ait bölümlerde yer almamış, Türkiye genelinde yer almıştır.

Güneydoğu Anadolu Projesi; Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapımı öngörülen 22 adet baraj, 19 adet hidroelektrik santrali, sulama tesislerinin yanı sıra kentsel ve kırsal altyapı ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları da içeren çok yönlü bir bölgesel kalkınma projesi olarak değerlendirilmektedir (İldırar, 2004, 187). GAP, entegre planlama yaklaşımından ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımından oluşmuştur. Entegre planlama yaklaşımında tarım, sanayi, eğitim, sağlık gibi birçok kesimin birlikte ve eşgüdüm içerisinde ele alınması söz konusudur. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ise gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yetisini tehlikeye atmadan günümüz ihtiyaçlarını karşılayabilme olarak tanımlanmaktadır (Gündüz I/2004, 260). Fırat ve Dicle su kaynaklarının esas olarak sulama ve enerji üretimi amacıyla geliştirilmesine dayalı olarak bölgede altyapı, sanayi ve hizmet sektörleri ile insan kaynaklarının geliştirilmesini içeren entegre bir proje paketidir (DPT, 2007, 8). Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak' tan oluşan Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerini kapsamaktadır. GAP bölgesel kalkınma projesi bölgenin ekonomik kaynaklarının daha rasyonel kullanımını sağlayarak gelişme sürecini hızlandırarak iç ve dış talebe hizmet edebilecek bir projedir (Gündüz, 2006, 202). GAP içerisinde tarım, sanayi, ulaştırma, konut, eğitim, sağlık ve turizm gibi birçok sektör yer almaktadır. Projenin temel stratejisi insani kalkınma felsefesidir. Bu felsefenin temel perspektifleri; kalkınmada adalet, katılımcılık ruhu, çevre korumacılığı, istihdam imkânlarının geliştirilmesi, mekânsal standartların düzenlenmesi ve altyapının geliştirilmesidir.

GAP projesinin temel hedefleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Tarım aleyhtarı olmayan makro ekonomik politikalar izlemek,
- Kırsal alanda yaşayan topraksız insanların topraklandırılmasını sağlamak,
- Kırsal altyapının iyileştirilmesine çalışmak,
- Küçük ve orta ölçekli tarıma dayalı sanayi girişimlerinin desteklenmesi,

- Kırsal alanda sosyokültürel hizmetlerin geliştirilmesine katkıda bulunmak,
- Dar gelirlilere direkt ulaşım imkânlarının sağlanması,
- Kamu harcamalarının yeniden düzenlenmesi,
- Küçük çaplı işletmelerin mevcudiyetinin muhafaza edilmesi,
- Yerleşim programlarının hazırlanması,
- Kurumsal iyileştirmeler,
- Katılımcılık ruhunun yaygınlaştırılması.

GAP, bölgesel planlama çalışmalarının yapılmadığı bir dönemde başlatılmış bir çalışmadır. Projenin bölgesel kalkınma planına dayandırılması halinde bölgede yapılmakta olan yatırımlardan daha büyük verim elde edilmesi mümkün olabileceği düşüncesiyle, bir bölgesel gelişme planının yapılmasına karar verilmiştir (Dinler, 2008, 214). Proje, önce Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nce ele alınan Aşağı Fırat Planlaması ile ortaya çıkmış ve "Aşağı Fırat Projesi" diye adlandırılmıştır, daha sonra Dicle Havza Planlaması da bu projeye eklenmiş, 1978 yılında GAP adını almıştır. GAP ve bölgenin gelişimi sorunlarıyla ilgilenen ilk kuruluş DPT bünyesinde 1971' de kurulan Azgelişmiş Bölgeler Dairesi'dir (Dinler, 2008, 217). GAP koordinasyon görevi 1986 yılında DPT'na verilmiştir. 1988 yılında Master planı çalışmalarına başlanmış, 1989 yılında tamamlanmıştır. 1989 yılından beri GAP ile ilgili çalışmalar GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından yürütülmektedir (MGK, 1993, 338). Master Plan çalışması, makro düzeyde, bölgenin kalkınma hedeflerini belirlemiş, GAP bölgesi ile ülkenin diğer bölgeleri arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla neler yapılabileceğini ortaya koymuştur. Bunun için (Dinler, 2008, 217); bölge ekonomisinin geliştirilmesi, kırsal alanda verimliliğin ve istihdam olanaklarının geliştirilmesi, ihracatın teşviki ve sosyal istikrarın sağlanması üzerinde durmuştur. 2000'li yıllara girilirken de, GAP projesinin başlangıcından 2000'e kadar bölgede yapılanların değerlendirilmesi ve yapılacakların belirtilmesi için GAP-2010 Entegre Planı hazırlanmasına karar verilmiştir (Dinler, 2008, 218). GAP bölgesinin sosyal yapısına ve sorunlarına çözüm amacıyla sürdürülebilir kalkınmaya yönelik GAP Sosyal Eylem Planı hazırlanmıştır (DPT, 2003, 15). Sosyal Eylem Planı çerçevesinde bölgede yatırım yapmak isteyen yerli ve yabancı yatırımcıya danışmanlık hizmeti vermek amacıyla; Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa illerinde olmak üzere beş adet

GİDEM ile kadının statüsünün yükseltilmesi ve kalkınma sürecine entegrasyonunu sağlamak üzere bölgede 22 adet Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) kurulmuştur (DPT, 2003, 15). GİDEM Projesi, Avrupa Komisyonu tarafından finanse edilen ve GAP Bölge Kalkınma İdaresi (BKİ) Başkanlığı ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) tarafından işbirliği içerisinde yürütülen bir KOBİ geliştirme projesidir (Sayın, 2006, 346). 1990'lı yıllardan sonra bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ve işletmelerde verimlilik artışı ile işletmelerin yerel ekonomik kalkınmaya katkısı artmıştır ve girişimcilik yerel ekonomik kalkınmada motor görevi üstlenir hale gelmiştir. Bu sebeple yerel ekonomik kalkınma programlarında girişimciliğin geliştirilmesi ve desteklenmesi önemli yer tutmaya başlamıştır. GİDEM projesi kapsamında rekabet avantajı sağlayacak sektörlerin tespiti için 3 yıl önce “sektörel fırsat pencereleri” programı başlatılmıştır. 2004 yılında kümelenme programı geliştirilmiştir. GİDEM ofislerinin yer aldığı illerde kümelenme yaklaşımının izlendiği sektörler şu şekildedir:

- Adıyaman; Tekstil/Hazır Giyim Sektörü,
- Mardin; Gıda Sektörü,
- Diyarbakır; Mermer İşleme Sektörü,
- Şanlıurfa; Organik Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü.

Proje tamamlandığında, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde kurulacak olan tesisler ile Türkiye toplam su potansiyelinin %28' i kontrol altına alınacak, 1.7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ve 7500 megavatın üzerinde bir kurulu kapasite ile yılda 27 milyar kwh elektrik enerjisi üretilmesi sağlanacaktır (Gündüz, 2006, 194). GAP Bölgesi'nde Gaziantep'te 1300 hektar büyüklüğünde üç adet, Şanlıurfa' da 286 hektar büyüklüğünde bir adet, Kilis'te 90 hektar büyüklüğünde bir adet olmak üzere altı adet Organize Sanayi Bölgesi'nin altyapısı tamamlanarak faaliyete geçmiş bulunmaktadır ve GAP master planının temel senaryosu, bölgenin Türkiye' de tarıma dayalı bir ihracat merkezine dönüştürülmesidir. Bölgede Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır ana kalkınma eksenini olarak düşünülmüştür.

AB-GAP Bölgesel Kalkınma Programı (2002-2007)'nin KOBİ Geliştirme Bileşeni olarak planlanan GİDEM projesinde, Adıyaman, Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa'da kurulu bulunan Girişimci Destekleme Merkezleri üzerinden sağlanan iş geliştirme

hizmetleri ile işletmelerde satışların, ihracatın, verimliliğin, istihdamın yükseltilmesi hedeflenmiştir (Sayın 2006, 356). 1990'lı yıllardan itibaren girişimcilik yerel kalkınmada özel önem kazanmıştır. Yerel ekonomik kalkınmada kümelenme yaklaşımı esas alınmış, söz konusu çalışmalarda, mevcut durum analizi tamamlanmıştır. Bu konuda Adıyaman' da oldukça yol alınmış, Şanlıurfa ve Mardin' de yeni başlanmış, Diyarbakır' da ise hazırlıklar devam etmektedir. GAP sonucunda Şanlıurfa son 15 yılda tarım ve sanayi sektörlerinde ülkemizin en hızlı büyüyen ili olmuştur.

GAP bölge planının hazırlanması GAP idaresinin belirleyiciliği ve yöneticiliğinde olmuştur, sadece BMKP'nin ekonomik katkısı olmuştur. GAP idaresi plan çalışmalarında katılımcı bir çalışma benimsenmiştir. Ancak, GAP Bölge Kalkınma Planı ve Plan kararlarının diğer kurumlar tarafından kabulü ve uygulamasında sorunlar devam etmektedir. Plan kararları kurumlar üzerinde bağlayıcı olmadığı için kurumlar arası çekişmeler olmaktadır. Plana ait ayrı bir bütçe bulunmamaktadır. Ayrıca plan kararları ile ülke kalkınma planının birbiri ile entegrasyonu sağlanamamıştır.

3.3.2.Doğu Anadolu Projesi (DAP)

DPT'nin 1996 yılında yaptığı illerin gelişmişlik sıralaması çalışmasında, yapılan analizler ve değerlendirmeler sonucunda ülke farklı gelişmişlik düzeylerinde beş gruba ayrılmıştır. DAP illerinden ikisi üçüncü grupta, ikisi dördüncü grupta ve diğerleri beşinci grupta yer almaktadır. AB ve DPT tarafından belirlenen 12 Düzey1 bölgesi arasında Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz bölgeleri sosyo-ekonomik düzeyi en düşük bölgelerimizdir. Beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde alınan önlemlere, son yirmi yılda bölgenin farklı yörelerinde uygulanan projelere rağmen bölgesel farklılık Doğu Anadolu Bölgesi aleyhine artmıştır.

1998 yılında başlatılan ve 16 ili kapsayan planın hedefi, bölgenin kendi potansiyellerini harekete geçirecek ortamın yaratılmasını sağlamaktır (DPT, 2007, 8).Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan 14 ili (Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van illerini kapsamaktadır. DAP ana planını, DPT'nin eşgüdüm ve denetiminde Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan Atatürk, Fırat, İnönü, Yüzyüncü Yıl ve Kafkas üniversitelerinin oluşturduğu ortak girişim hazırlamıştır.

Plan çalışmalarına "halk katkısı" sağlanması için, Kars, Van, Malatya ve Muş' ta bölgedeki üst düzey kamu görevlileri (valiler, kaymakamlar, bölge ve il müdürleri,

bölgedeki üniversitelerin rektörleri ve projede görev alan üniversite elemanları) ile özel sektör temsilcileri ve sivil toplum örgütleri temsilcilerinin katıldığı bölge toplantıları düzenlenmiştir (Dinler, 2008, 211). Ana planda, Doğu Anadolu Bölgesi'nde üç pilot il seçilerek özel sektörün güçlendirilmesine yönelik iki aşamalı bir program uygulanması öngörülmüştür (Dinler, 2008, 212). Birinci aşama bölgenin potansiyel girişimcilerini harekete geçirmek için uygulanacak eğitim programından oluşmaktadır. Bu eğitimde bilgi ve iletişim, pazarlama ve yurtdışı işbirliği, finansman olanakları ve üretim konularında katılanlara gerekli bilgiler verilecektir. İkinci aşamada seçilen pilot illerde, proje ve yatırım danışmanlığı büroları kurularak, girişimcilere yatırımlarla ilgili her türlü bilgi akışı sağlanacak teşviklerden yararlanmanın yolları gösterilecektir.

Projenin amaçları (Gündüz, 2006, 203):

- Sektörel gelişmeleri hızlandırmak üzere, tarım, hayvancılık, su ürünleri, kentleşme, eğitim, sağlık, altyapı ve belediye hizmetleri, konut, çevre, enerji, ulaştırma, haberleşme, küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi, ticaret, merkez köylerin desteklenmesi, turizm, kültür ve göç politikaları ve ilgili diğer alanlarda sektörel analizler yapmak ve öncelikleri belirlemek,
- Plan bölgesinde kırsal ve kentsel gelişmeyi sağlamaya yönelik kamu yatırımlarını belirlemek ve özel kesim yatırımlarını özendirici politika ve uygulamaları ortaya koyarak, bölgesel gelişmeyi kamu, yerel yönetimler ve özel kuruluşlarla işbirliği içinde geliştirmek,
- Bölgesel istihdamın geliştirilmesi açısından önem taşıyan işgücü arz ve talebinin sektörel ve mekânsal analizini yapmak, bölgedeki insan kaynaklarının geliştirilmesi konusunda sektörel yeni projeler önermek,
- Plan bölgesindeki ve dışındaki girişimcilere yatırım alanlarının belirlenmesi, yatırım projelerinin hazırlanması, uygulanması, işletme yönetimi, teknoloji, finansman, pazarlama imkânlarının geliştirilmesi ve nitelikli eleman temini konularında somut öneriler geliştirmek, bunları koordine edecek kurumsal düzenlemeler önermektir.

DAP ana planı için ekonomik, sosyal, çevresel ve mekansal hedef olmak üzere dört temel hedef belirlenmiştir. Ekonomik hedef; kişi başına geliri ve istihdamı arttırmak, sosyal hedef; kalkınmayı hızlandıracak aktiviteleri yaygınlaştırmak, çevresel hedef;

çevreyi korumak, iyileştirmek ve kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Mekânsal hedef ise; Erzurum alt bölgesi, Van alt bölgesi ve Malatya-Elazığ alt bölgesini merkezini birer sanayi ve hizmet merkezi olarak geliştirmek ve doğu-batı göçünün önünde bir engel oluşturmaktır.

DAP ile ilgili en önemli sorun, mevcut sürece ve uygulamaya nasıl entegre edileceğidir. Örneğin bölge ekonomisinde hayvancılık önemli yer tutmaktadır. Ancak, Türkiye'nin hayvancılık politikası birçok belirsizlik içermektedir.

DAKAP ise Doğu Anadolu Bölgesi'nde katılımcı kırsal ve kentsel kalkınma modelini geliştirmeyi amaçlayan bir sürdürülebilir insani gelişme programı olarak 2001-2006 yılları arasında uygulanmıştır (Çakmak 2006, 359). DAKAP, 3 temel alt proje ve çok sayıda kalkınma inisiyatifinden oluşmaktadır. Bunlar;

* *Doğu Anadolu Katılımcı Kırsal Kalkınma Projesi*: Erzurum, Kars ve Ardahan illerinin 3 ilçe ve 10 köyünde 2001 yılında başlatılan projeler 2002-2006 yıllarında uygulanmış, sonucunda önemli bir yerel ekonomik kapasite yaratılmış, yerel toplumda kalkınma anlayışı konusunda, önemli bir zihniyet değişikliği gerçekleştirilmiştir.

* *Doğu Anadolu Girişimciliği Destekleme Projesi*: 2003'de Erzurum'da başlatılmış, Erzincan ve Bayburt'u da içine alarak genişlemiştir. Türkiye'de uygulanan benzerleriyle karşılaştırıldığında, düşük düzeyde kaynak kullanımına rağmen, önemli ölçüde kalkınma kapasitesi oluşturmuştur.

* *Doğu Anadolu Turizmini Geliştirme Projesi*: 2003 yılında başlamış, 3 yıl uygulanmıştır. Proje kapsamında eğitim faaliyetleri, ürün geliştirme, tanıtım faaliyetleri ile örgütlenme ve sosyal çalışma faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

Yukarıda sözü edilen alt projelerden başka, birçok toplumsal kalkınma inisiyatifi de desteklenmiştir.

3.3.3. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi (DOKAP)

Karadeniz Bölgesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizden sonra geri kalmış bölge sıralamasında üçüncü bölgemizdir. Bu sebeple, T.C. hükümeti, Doğu Karadeniz Bölgesi için çok sektörlü bir bölgesel kalkınma planı hazırlamak üzere, Japon hükümetinden teknik işbirliği talebinde bulunmuştur (Gündüz I/2004, 267). Japon hükümeti bu talebi kabul ederek, Japon Uluslar arası İşbirliği Ajansı (JICA)'nı görevlendirmiştir. 17 Aralık 1998 tarihinde DOKAP projesi Türkiye Cumhuriyeti

hükümeti, DPT ve JICA arasında imzalanmıştır. Çalışma JICA'nın ekibi ile DPT'nin ekibi birlikte bir işbirliği içerisinde yürütülmektedir. 17 Kasım 1999'da Trabzon' da "Bölgesel Yönlendirme Komitesi" toplanmış ve taslak halindeki Doğu Karadeniz Projesi Master Planı'nı tartışmıştır. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon' u kapsar. Planın hedefi, "Türkiye' nin Karadeniz' e açılan kapısı olmuş, yaşam kalitesini yükseltmiş, çevreye duyarlı, rekabetçi, hızla gelişen bölge" olarak belirlenmiştir (DPT, 2007, 9). Doğu Karadeniz Bölgesi için hedef yılı 2020 olmak üzere, kısa ve uzun dönemli bir entegre bölge gelişme planı hazırlanması ve bu plan doğrultusunda öncelikli sektörlerin ve mümkün olabilecek yatırım projelerinin belirlenmesi temel amaç olarak belirlenmiştir (Akkahve 2004, 9). DOKAP ile bölgenin ekonomik yapısını güçlendirerek ortalama gelir düzeyini yükseltmek ve bölge içi gelir dağılımını iyileştirmek, bölgenin sosyal gelişmesini ve dayanışmayı sağlayarak bölge içi entegrasyonu sağlamak, bölgenin doğal kaynaklarını ve çevre kapasitesini koruyarak uzun dönemli sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amaçlanmaktadır.

DPT ve JICA işbirliği ile DOKAP çalışmalarının amaçları aşağıdaki şekilde ortaya konmuştur (Gündüz I/2004, 267);

- Çalışma alanıyla Türkiye'nin diğer bölgeleri arasında var olan bölgesel eşitsizlikleri ortadan kaldırmak üzere DOKAP'ın kısa ve uzun dönemde gelişmesini sağlayacak entegre bir kalkınma planının ortaya konması.
- Yukarıdaki plan çerçevesinde öncelikli sektörlerin ve olası yatırım projelerinin belirlenmesi,
- Çalışma süresince Türk personel ile işbirliği yaparak bu personelin planlama kabiliyetlerinin geliştirilmesi.

DOKAP bölgesi Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinden biridir ve dışarıya göç veren bir bölgedir. Hizmet sektörünün GSMH içindeki payı yüksektir. Tarım faaliyetleri çay ve fındık olmak üzere tek ürüne bağımlı özellik gösterir. Bölgede Trabzon dışında büyük kentsel merkezler bulunmamaktadır. Bölgenin mevcut sosyo-ekonomik yapısının az gelişmiş, dışarıya göç veren, tek ürün tarımına bağlı ve hizmet sektörü görece yüksek olarak tanımlandığı DOKAP ana planında mekânsal yapı da, sert topografya, gelişmemiş ulaşım ağı, dengesiz kentsel gelişme, büyük kentsel merkezlerin

bulunmayışları ve dağınık kırsal yerleşme olarak tanımlanmaktadır (Sinemillioğlu, 2009: 265). Bölge ekonomisinin gelişmemesinin iki temel sebebi vardır: Kalkınmanın ilk aşamalarında tarım sektörünün, ilerleyen aşamalarında ise sanayi sektörünün sürükleyici motor rolü oynadığı bilinen bir gerçektir (Gündüz I/2004, 270). İki temel sebep de, bölgenin tarımsal ve sanayi açısından gelişme gösterebilecek potansiyelinin olmamasıdır.

Projenin çalışma alanı Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon' dan oluşan yedi Doğu Karadeniz Bölgesi ilidir. Doğu Karadeniz Gelişme Planı üç etaba ayrılmaktadır (Dinler, 2005, 210).

I.Etap(2001-2005): Ekonomide yeniden yapılanma için hazırlık dönemi,

II.Etap(2006-2010): Ekonomide yeniden yapılanma dönemi,

III.Etap(2010-2020): Sürdürülebilir ekonomik büyüme dönemi.

DOKAP ana planında farklı sektörler bünyesinde 53 proje mevcuttur. Bunlar on program haline dönüştürülmüştür. Bu programların, üçü alt-yapı faaliyetlerini iyileştirmeye ve toprak verimliliğini artırmaya, üçü ekonomik yapıyı güçlendirmeye, biri de DOKAP kimliğinin oluşturulmasına yöneliktir (Dinler, 2008, 210). Revize edilen DOKAP Master planı, 27 Ocak 2000 tarihinde DPT danışma grubuna sunulmuştur (Gündüz, 2006, 219). Plan hazırlıkları aşamasında Sosyal Yapı Araştırması, Kentsel Etki Alanları Araştırması, Sanayi Araştırması, DOKAP Tanıtım Programı ve Coğrafi Bilgi Sistemi (GIS) çalışmaları gerçekleştirilmiş bulunmaktadır.

DOKAP kalkınma stratejisi dört temel bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenler; ana ulaşım altyapısının geliştirilmesi, çok amaçlı su kaynaklarının güçlendirilmesi, toprak mülkiyeti ve kullanımının iyileştirilmesi ile mahalli idarelerin güçlendirilmesidir.

VIII. BYKP, DOKAP kalkınma senaryosunun birinci dönemini oluşturmaktadır. DOKAP uygulamalarında JICA ile teknik işbirliği devam etmektedir.

3.3.4.Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (ZBKBP)

Türkiye Taşkömürü Kurumu, Kardemir ve Erdemir'in küçülme ve özelleştirmesi ile doğacak olumsuz sonuçların telafi edilmesi amacıyla "çok sektörlü, kamu-özel kesim işbirliğine dayalı" bir bölgesel gelişme projesi olarak uluslar arası ihale ile hazırlanmıştır. Amaç, özel sektörün bölgede yeni yatırım alanlarına geçmesini sağlamak

ve yeni yatırım alanları oluşturmaktır. Bölgesel gelişme için biri % 5'lik diğeri % 6,6'lık büyümeyi öngören iki alternatif senaryo hazırlanmıştır %5'lik senaryoya göre 10 yıllık bölgesel gelişme planı hazırlanmıştır; bu plana göre 10 yılsonunda tarım sektöründe 18 bin, sanayi sektöründe 35 bin, hizmet sektöründe 58 bin olmak üzere toplam 113 bin kişiye istihdam yaratılabilecektir (Dinler, 2008, 207-208). Planda, mevcut ekonomik, sosyal ve mekânsal durum ayrıntılı şekilde incelenmiş ve bölgenin, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısındaki yeri ortaya konmuştur. Özellikle taşkömürü ve demir-çelik sektörlerinin bölge ekonomisindeki etkinliği üzerinde durularak bölgesel gelişme planına esas teşkil edecek ekonomik sektörlere göre amaçlar ve stratejiler belirlenmiş ve bölge için çeşitli kalkınma senaryoları tanımlanmıştır. Sonuç olarak neyin, nerede, ne zaman, kim tarafından, hangi kaynaklarla ve hangi ölçekte yapılması gerektiği ortaya konmuştur. Yatırımların tamamlanması halinde Zonguldak-Bartın-Karabük bölgesinin Türk ekonomisi içinde ne şekilde ve hangi oranda yer alacağı açıklığa kavuşturulmuştur.

Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ve gelişme imkânlarının belirlenmesi amacıyla, “ ekonomik ve sosyal sonuçların analizi, özel sektör için yeni yatırım alanlarının geliştirilmesi, orta ve uzun vadeli bölgesel gelişme planı hazırlanması ve bölgede yapılacak yatırım alanlarının tanımlanması hedeflenmektedir.” (DPT, 2007, 10). Diğer yandan bölgede Türkiye taşkömürü kurumunun rehabilitesi ve Karabük ve Ereğli Demir Çelik İşletmelerinin özelleştirilmesi ile meydana gelecek ekonomik ve sosyal sonuçların analiz edilmesi gereği ortaya çıkmıştır (DPT, 2003: 16). Bu nedenle, DPT Müsteşarlığınca, “Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi”ne Bölgesel Gelişme Proje çalışması anlayışı çerçevesinde yaklaşılmıştır. Proje uluslar arası ihale ile gerçekleştirilmiştir.

Projenin amaçları (Doğru 2004, 103);

- Bölgede yer alan sanayi ve madencilik kuruluşlarından Türkiye Taşkömürü Kurumu'nun küçültülmesi ve Karabük Demir Çelik İşletmesinin özelleştirilmesi sonucunda ortaya çıkacak ekonomik ve sosyal sonuçların analizi,
- Özel sektörün yeni yatırım alanlarında faaliyet göstermelerinin sağlanması maksadıyla yeni yatırım alternatiflerinin belirlenmesi,
- Orta ve uzun dönemde uygulanabilir Bölgesel Gelişme Planı hazırlanması,
- Bölgede yapılabilecek yatırım tanımlanmasının sağlanmasıdır.

Bölge, tarım yanında, ekonomik ve sosyal yapı olarak (istihdam dahil) demir-çelik ve kömür sanayilerinin etkisi altındadır (Doğru 2004, 109). Bölgenin kalkınma hedefleri, istihdam imkânlarını genişletmek, gelir ve katma değeri artırmak, sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek, çevreyi korumak, üretim yapılarını ve organizasyonu yenilemek, bölgede farklı faaliyetler arasında mevcut bağlantıyı güçlendirmek, İstanbul ve Türkiye'nin gelişmiş bölgeler ile bağlantısını güçlendirmek, bölgenin tüm imkânlarını sonuna kadar kullanmaktır (Doğru 2004, 109). Bölgede yeniden kalkınmanın temeli imalat sanayi ve ticaret sektörleri olacaktır. Potansiyel uzmanlaşma alanları ormancılık ve orman ürünleri sanayi kollarıdır.

Projeden şu sonuçlar beklenmektedir: İmalat ve hizmet sektörlerinde 113.000 kişiye iş imkânı sağlanması, göçün azaltılması, tarım ve ormancılık sektörlerinde üretimde sağlıklı bir yapı oluşturulması, refah düzeyinin ve gelirin artırılması ile işgücünün niteliğinde iyileşme sağlanması. Proje uluslar arası ihale ile gerçekleştirilmiştir ve 10 yıl süreli geliştirilen bir projedir. Projenin gerçekleştirilmesi ile % 5 oranında bir büyüme öngörülmüştür. I. BYKP döneminde Zonguldak Bölgesi Projesi ile ağır sanayinin merkezi olması öngörülmekte idi. Ancak bölge, VII. BYKP döneminde çöküş sürecinden kurtarılmaya veya yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır.

3.3.5. Yeşilirmak Havzasını Geliştirme Projesi (YHGP)

Projenin hazırlanması çalışmaları 1997 yılında Bakanlar Kurulu Kararı (97/999 Sayılı Karar)'na istinaden Yeşilirmak Havzası İl Özel İdareleri Hizmet Birliği'nin oluşturulması ile Samsun, Tokat, Çorum, Amasya ve Yozgat illerini kapsayan bir bölge için başlatılmıştır. Yeşilirmak Havzası İl özel İdareleri Hizmet Birliği ile DPT, Yeşilirmak Havza Gelişim Projesinin hazırlanması için ortak bir veri tabanı oluşturulması gerektiği sonucuna varmış ve böyle bir projenin hazırlanması Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu Marmara Araştırma Merkezi'nce (TÜBİTAK-MAM) başlatılmıştır (Dinler, 2008, 212). 2004 yılında birliğin adı değiştirilerek Yeşilirmak Havzası Kalkınma Birliği olmuş ve Yozgat ili kapsamından çıkarılmıştır.

Projenin en önemli özelliklerinden biri bölgesel niteliği ve proje yönetiminin bir yerel yönetim birliği olmasıdır YHGP; üye il özel idarelerinin bölgesel kalkınma amacıyla bir araya gelerek oluşturduğu Hizmet Birliği ve yerel-bölgesel kalkınma modelidir.. Bu nedenle Sivil Toplum Kuruluşlarını bir çatı altında toplayabilmesi açısından AB tarafından son derece cazip bulunmuş ve özellikle yönetim açısından diğer Düzey2

bölgelerine model olarak alınması uygun görülmüştür (www.yesilirmak.org.tr). YHGB; beş ilin özel idarelerinin bölgesel kalkınma amacıyla bir araya gelerek oluşturulmuştur. Türkiye’ de havza bazında kurulan ilk bölgesel kalkınma modelidir.

YHGP, TR83 Düzey2 Bölge biriminde bulunan dört ili kapsamaktadır. Bu iller Samsun, Tokat, Amasya ve Çorum’ dur. Proje ile havzada ekolojik dengeyi bozmadan en uygun ve en ekonomik arazi kullanım planlaması yapılarak, doğal kaynakların güncel takibi ve yönetimi amaçlanmaktadır (DPT, 2003, 17). Bu kapsamda; erozyonun önlenmesi, su kirliliğinin belirlenmesi ve kontrolü, meraların ıslahı, şehirleşme ve sanayileşmenin takibi ve coğrafi bilgi sistemi kurulması yer almaktadır (DPT, 2003, 17). Bölgedeki ekonomik ve toplumsal gelişmelerle, bu gelişmelerin bölge ekolojisi üzerindeki etkileri hem sosyo-ekonomik ilişkiler ortamında hem de fiziki mekânda gerçekleşmektedir. Bu bağlamda şu stratejik amaçlar hedeflenmiştir (www.oka.org.tr):

- Etkin bir mekânsal organizasyon oluşturulması,
- İnsan kaynaklarının ve toplumsal yapının geliştirilmesi,
- İşletmelerin rekabet gücünün artırılması ve dışa açılma,
- Ekolojik dengelerin, çevrenin korunması ve durumunun iyileştirilmesi,
- Kurumsal yapının güçlendirilmesi.

YHGP, 2023 yılına kadar bölgenin gelişmişlik düzeyinin artırılması için uygulanması düşünülen plan ve projeleri içermektedir. Bölgenin hem sosyo-ekonomik gelişme düzeyinin yükseltilmesi hem de doğal çevrenin korunması, doğal kaynakların zarar görmeden gelişmenin sağlanması temel amaçtır.

Karadeniz Bölgesi’nin GAP’ı olarak da nitelendirilebilecek YHGP’nin gerçekleştirilebilmesi, uygulanması sınırlı yerel kaynak ve olanaklarla mümkün görülmediği düşünülmüş, bu itibarla, projenin, hiç aksamadan hayata geçirilebilmesi ve yürütülebilmesi amacıyla Devlet desteğinin sağlanması önemli bir zaruret olarak kendini hissettirmiştir. Bu kapsamda da DPT tarafından yatırım programlarında YHGP bünyesinde yer alan projelere öncelik verilmiştir. Bu önceliklerin gerçekleşebilmesi için 68 tedbir, 393 proje başlığı ve 1200 proje ismi önerilmiştir (<http://www.yesilirmak.org.tr/hakkinda.aspx>). YHGP çerçevesinde bugüne kadar gerçekleştirilen projeler, Coğrafi Bilgi Sistemi Altyapı Projesi, AB Katılım öncesi mali

yardımlarını çerçevesinde yerel kalkınma birimleri, KOBİ'ler ve küçük ölçekli altyapı yatırımlarına yönelik projelerdir.

Şimdiye kadar sözünü ettiğimiz plan ve projeler dışında bir diğeri de Marmara Bölge Planı'dır. Marmara Bölge Planı'nda temel amaç depremden birinci derecede zarar görmüş olan Kocaeli, Sakarya ve Yalova illerinden oluşan bölgede, depremin yarattığı olumsuzlukların giderilmesidir. Bunun yanı sıra yerleşim alanlarına afet risklerinin de göz önünde bulundurularak hazırlanacak olan bir arazi kullanım planına göre yön verilmesi, kentsel büyümenin çevre ve mekân kalitesi korunarak denetim altına alınması ve sosyo-ekonomik gelişme döneminin belirlenmesi hedeflenmiştir.

3.4.KALKINMADA ÖNCELİKLİ YÖRE UYGULAMALARI, KÖYDES VE BELDES

Türkiye' de bölgesel gelişme farklılıklarını gidermeye yönelik en önemli politiklardan biri, Kalkınmada Öncelikli Yörelere' in belirlenmesi ve bu bölgelerde yer alan illere yönelik bazı teşviklerin verilmesidir (Altınbaş; Doğruel; Güneş 2002, 4). Önceleri bu teşvikler iki aşamada belirlenen il grupları, birinci ve ikinci derecede KÖY tanımlaması çerçevesinde verilirken bu ikili tanımlama 1996 yılında ortadan kalkmış ve 1999 yılı itibariyle 50 il birinci derece KÖY kapsamına alınmıştır (Harita 3.1 ve Tablo 3.4)

Harita 3.1. Birinci Derecede Öncelikli Yörelere

Kaynak: <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/koy/koy2003.html> , Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2011.

Tablo 3.4. Kalkınmada Öncelikli Yörelere

KALKINMADA I. DERECEDE ÖNCELİKLİ YÖRELER			
1. Adıyaman	13. Çankırın	25. Karaman	38. Rize
2. Ağrı	14. Çorum	26. Kars	39. Samsun
3. Aksaray	15. Diyarbakır	27. Kastamonu	40. Siirt
4. Amasya	16. Elazığ	28. Kırıkkale	41. Sinop
5. Ardahan	17. Erzincan	29. Kırşehir	42. Sivas
6. Artvin	18. Erzurum	30. Kilis	43. Şanlıurfa
7. Bartın	19. Giresun	31. Malatya	44. Şırnak
8. Batman	20. Gümüşhane	32. Mardin	45. Tokat
9. Bayburt	21. Hakkari	33. Muş	46. Trabzon
10. Bingöl	22. Iğdır	34. Nevşehir	47. Tunceli
11. Bitlis	23. K.Maraş	35. Niğde	48. Van
12. Çanakkale	24. Karabük	36. Ordu	49. Yozgat
(Bozcaada-Gökçeada)		37. Osmaniye	50. Zonguldak

Kaynak: <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/koy/koy2003.html> , Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2011.

KÖY'lere verilen teşvikler, DPT bütçesine konulan teşvik ödenekleri, kalkınmada öncelikli illerdeki İl Özel İdareleri ve belediyelerin yatırımları için yardım olarak tanımlanmıştır. Bu teşviklerin kullanılacağı alanlar; tarım ve hayvancılık ürünlerinin işlenmesine yönelik yatırımlar, kültür ve turizmin gelişmesine yönelik yatırımlar, yatırım amacıyla kurulan yeni anonim şirketlere iştirakler, imalat sanayinin gelişmesini sağlayacak yatırım projeleri ve belediye hizmetlerinin etkinliğini arttıracak sosyal ve ekonomik altyapı yatırımlarıdır (Altınbaş; Doğruel; Güneş 2002, 4). Ancak bu yatırım yardımlarının yanı sıra devletin geri kalmış bölgelerde her anlamdaki ekonomik varlığı, aslında bir teşvik olarak kabul edilebilir. Bu nedenle özellikle sanayi ve imalat sanayinde devletin bu bölgelerdeki payı, desteği görmek açısından önemli bir göstergedir. Eğitim ve sağlık için kamu tarafından yapılan harcamalar da dolaylı bir destek ya da teşvik göstergesidir.

KÖY politikaları 1968 yılından beri uygulanmaktadır. Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi geride olan bazı yöreler "Kalkınmada Öncelikli Yörelere" olarak adlandırılmaktadır. KÖY'ler Bakanlar Kurulu'nca il bazında tespit edilir ve Resmi

Gazete' de yayımlanır. KÖY'ler ilk olarak 28 Şubat 1963 tarih ve 2002 sayılı kanun gereği 1968 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki 22 il olarak belirlenmiştir (Ildırar, 2004, 191). Kalkınmada Öncelikli Yörelere Başkanlığı, 1971 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından kurulmuştur. Başkanlığın görevi, nesnel ölçütler kullanarak kalkınmada öncelik verilecek yöreleri belirlemeye yönelik çalışmalar yapmaktır. Yörelere belirlenmesinde şu kriterler kullanılmıştır (MGK, 1993, 108):

- Sanayileşme ve madencilik,
- Ticaret ve mali gelişmeler,
- Tarımda gelişme ve modernleşme,
- Toplumsal ve kültürel gelişme,
- Sağlık,
- Eğitim,
- Demografi,
- Haberleşme ve ulaşım.

Ülkemizde mali ve vergisel destek unsurlarının uygulanması açısından yöreler; gelişmiş, normal ve kalkınmada öncelikli yöreler olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bu destek unsurlarından bir kısmı, teşvik belgesine bağlanmış, diğer bir kısmı ise teşvik belgesinden bağımsız olarak düzenlenmiştir (Ildırar, 2004, 192). KÖY'lerin geliştirilmesi amacıyla planlı dönem boyunca uygulanan politikalar üç grupta toplanabilir: Devletin altyapı yatırımları, teşvik ve hibeler ile kredi finansman kolaylıkları (Uzay, 2005, 105). Belgeli yatırım teşvik unsurları; gümrük vergisi ve toplu konut fonu istisnası, katma değer vergisi istisnası, fon kaynaklı kredi tahsis, vergi, resim ve harç istisnası, arsa ve arazilerin bedelin tahsis, küçük ve orta boy işletmelerin desteklenmesidir. Belgesiz yatırım teşvikleri ise yatırım indirimi, vergi, resim ve harç istisnası ve bina inşaat harcı istisnasıdır. Kalkınmada öncelikli yöreler dışında kalan bölgelerde, gelişmiş ve normal bölgeler şeklinde sınıflandırılarak, her bir bölge teşvik araçlarından farklı oranlarda yararlandırılmaktadır (Ildırar, 2004, 195). KÖY politikaları kapsamında getirilen kamu destekleri sadece teşvik tedbirleriyle sınırlı kalmamıştır (Özaslan ve Akpınar 2005, 242). Diğer kamu destekleri ise şöyle özetlenebilir (Özaslan

ve Akpınar 2005, 242): KÖY' lerde çalışanların ücretlerini nispi olarak iyileştiren uygulamalar, tarımsal ve mesleki amaçlı kredi destekleri, Kamu Ortaklığı Fonu'ndan yatırımlara sağlanan finansman desteği, DPT bütçesinden KÖY'lerdeki yerel idarelerce sürdürülen projelere sağlanan finansman imkânları.

Politika uygulamaları incelendiğinde, öncelikle gerek KÖY gerekse diğer bölgelere göre avantajlı teşvik sağlanan bölgelerin belirlenmesinde rasyonel veya objektif kriterlerin etkili olduğunu ifade etmek mümkün görülmemektedir (Ildırar, 2004, 195). Sağlanan teşvikler neticesinde dinamiklerini harekete geçirebilen iller olmakla birlikte çok yaygın bir gelişmenin sağlanabildiği öne sürülemez. Teşvikler sayesinde kentsel kalkınmada önemli mesafe alan Bilecik, Gaziantep, Denizli, Kahramanmaraş, Malatya, Çorum ve Karaman illeri KÖY politikasının başarılı örnekleri olarak gösterilebilir (Ildırar, 2004, 197). İllerin GSYİH payları 1990-2001 dönemi için analiz edildiğinde, GSYİH'dan paylarını arttıran KÖY illeri arasında yalnızca Mardin, Ordu, Sivas, Tokat, Şanlıurfa ve Karaman'ın bulunduğu görülmektedir. Bu illerin incelenen dönemde Türkiye ortalamasının üzerinde büyüyen iller olduğu söylenebilir.

1985-1995 döneminde teşviklerden en fazla yararlanan bölge Marmara Bölgesi (% 54,2) olmuştur. İç Anadolu (% 13,5), Ege (% 9,98), Akdeniz (% 9,53), Karadeniz (% 5,34), Güneydoğu (% 4,88), Doğu Anadolu (% 2,77) bölgelerinin teşviklerden yararlanma oranları son derece düşük olmuştur (Uzay, 2005, 106). Kalkınmada Öncelikli Yörelere' in ekonomik gelişmelerine çalışılmasına rağmen, sosyal kalkınmaları dikkate alınmamıştır. KÖY'lerin diğer yörelere göre avantajlı duruma gelmeleri beklenirken, gelişmiş bölgeler mevcut sistemden daha fazla yararlanmıştır.

KÖY kapsamındaki iller arasında, anakentler çevresinde yer alan birkaç yerleşme ve GAP bölgesinde oluşan bazı çekim merkezleri dışında "büyüme merkezleri" nin oluşturulmadığı görülmektedir (Ildırar, 2004, 205). Bunun sebebi de KÖY'ler belirlenirken bilimsel kriterler yerine politik kaygıların ön planda olmasıdır. Yapılan çalışmalarda, kapsam dışı iller ile KÖY illeri arasında yakınsama olmadığı, hatta bazı dönemlerde gelişmişlik farklarının arttığı görülmektedir (Ildırar, 2004, 205). Verilen desteklerin etkili olmamasında KÖY sayısının fazla olması etkindir.

Politikanın başarıya ulaşmasında önemli hususlardan biri de altyapı yatırımlarının ihmal edilmemesi, diğer yörelere göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan sektörlerin desteklenmesi gereği, AR-GE faaliyetlerinin mutlak surette desteklenmesi gereğidir.

KÖY kapsamındaki illerde sağlanacak gelişmenin en önemli dinamiklerinden biri olan “girişimcilik” konusu uzun yıllar göz ardı edilmiştir. Çünkü KOBİ'lere yönelik yasalar çok yenidir.

Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi-KÖYDES, bugüne kadar çeşitli nedenlerle içme suyu ve yol sorunu çözüme kavuşturulmamış köylerin sorunlarını, il özel idareleri ve köylere hizmet götürme birlikleri gibi mahalli idareler aracılığıyla kısa sürede çözümlenmek üzere, İçişleri Bakanlığı tarafından 2005 yılında hayata geçirilmiştir (DPT, 2007, 13). Proje, İstanbul ve Kocaeli dışında 79 ili kapsamaktadır.

Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi-BELDES ise, nüfusu on binin altında bulunan belediyelerin altyapı ihtiyaçlarının giderilmesi için 2007'de uygulanmaya başlamıştır.

KÖYDES ve BELDES uygulamaları ile ülkemiz kırsalındaki yerleşimlerin hemen hemen tamamının içme suyu ve yol gibi temel altyapı yatırımları için ihtiyaç duyduğu ödenek ihtiyacı iki farklı projeye karşılanmış olmaktadır.

3.5.KIRSAL KALKINMA PROJELERİ

Türkiye'de uygulanmakta olan kırsal kalkınma projelerinde amaç, geri kalmış yörelerde tarımsal faaliyetlerin ve gelirin artırılması yoluyla refahın yükseltilmesidir (DPT, 2003, 18). Bu amaçlara ulaşmak için, kaynakların etkin kullanımı sağlanarak, bitkisel ve hayvansal üretimin artırılması, altyapı eksikliklerinin giderilmesi (yol, su, elektrik, haberleşme vb.), el sanatlarının yaygınlaştırılmasına çalışılır. Kırsal kalkınma projelerinin uygulanacağı bölgeler, kalkınmada öncelikli yöreler için belirlenen ilkelere göre belirlenerek, uluslar arası finans kuruluşlarına teklif edilir. Ülkemizde uygulanan kırsal kalkınma projelerinin dış harcamaları Dünya Bankası ve Uluslar arası Tarımsal Kalkınma Fonu tarafından finanse edilmiştir. Kırsal kalkınma projelerinin uygulanmasına, Dünya Bankası kredi desteği ile 1970'lerin sonlarında DPT tarafından başlanmıştır (İldırar, 2004, 189). Kırsal kalkınma projelerinin kapsamında tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi, sulama, sulu alanın ıslahı, köy yolları yapımı, orman yolları yapımı, içme suyu göletleri, içme suyu sağlanması, tarımsal ve hayvansal üretimin artırılması, ağaçlandırma gibi faaliyetler yer almaktadır.

Hali hazırda tamamlanan ve yürütülen kırsal kalkınma projelerine;

- Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi
- Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi
- Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi
- Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi
- Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi, örnek olarak verilebilir.

Ülkemizde ilk kırsal kalkınma projesi olan Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi, 1972 yılında başlamış, 1984 yılında tamamlanmıştır. Başlangıçta Çorum, Çankırı, Yozgat ve Sivas illerini kapsamakta iken, Çorum ve Çankırı illerinde uygulanmasına karar verilmiştir. Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi ise, 1982-1989 yılları arasında uygulanmıştır. Bingöl- Muş Kırsal Kalkınma Projesi 1990-1996 yılları arasında uygulanmıştır. Proje kapsamında köy yolları, köy içme suları, hayvan içme suları, sulama üniteleri, orman ve ağaçlandırma faaliyetleri, arıcılık ve el sanatlarının geliştirilmesine yönelik yatırımlar yapılmıştır. Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi 1991-1997 yılları arasında uygulanmıştır. Proje kapsamında bitkisel üretim, hayvancılık ve ormancılık faaliyetleri bulunuyordu. Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi ise 1999-2005 yılları arasında uygulanmıştır.

3.6.TÜRKİYE’ DE YENİ BÖLGESEL AYRIM: İSTATİSTİKİ BÖLGE BİRİMLERİ SINIFLANDIRMASI (İBBS)

Türkiye 1960 yılından beri üç farklı şekilde bölgelere ayrılmıştır. Birincisi homojen bölge sınıflandırmasıdır. 1963-1970 yılları verileriyle yapılmıştır. 53 adet sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergesi belirlenmiştir. Türkiye’ deki iller 8 ana bölgeye ayrılmıştır. Bunlardan dördü de kendi içinde 15 alt bölgeye ayrılmıştır. Bunlardan ilki, İmar ve İskan Bakanlığı ile Devlet Planlama Teşkilatı’nın ortak çalışması olan homojen bölge saptamadır (Dinler, 2008, 89). 1970’li yıllardan önce yapılan bu çalışma ile ülkemiz 19 plan bölgeye ayrılmıştır. Kalkınma planlarında bu sınıflandırma bölgesel ayrım olarak kabul görmemiştir.

Bir diğer çaba 1983 yılında Bölge Valiliği Hakkında Kanun Gücündeki Kararname (14.10.1983 tarihinde Resmi Gazete’ de yayınlanmış ve 11.07.1984 tarihinde TBMM

tarafından reddedilmiştir) ile ortaya konmuştur. Bu kararname ile Türkiye 8 valilik bölgesine ayrılmıştır.

Bir başka bölgesel ayırım olan polarize bölge sınıflandırması (1982) ise, polarize bölge saptama çalışması sonrası ortaya çıkan 16 bölgeli ayırımdır (Dinler, 2008, 90). V. BYKP’nda bu ayırımın dikkate alınacağı belirtilmesine rağmen, VI. ve VII. BYKP’larında bu ayırma hiç yer verilmemiştir. Bu ayırım, polarize bölgelerin ve bölge merkezlerinin saptanması amacıyla, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan, Merkezi Yerler Teorisine göre Yerleşim Merkezlerinin kademelenmesi çalışmasıdır. Bu çalışmada, polarize bölgelerin saptanması için anket yöntemine başvurulmuş ve alınan sonuçlar bilgisayar aracılığıyla değerlendirilmiştir.

Üçüncüsü ise 2002 yılında yapılan İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması’dır. Türkiye’ nin ekonomik ve altyapı yatırımları için yedi coğrafi bölgesi çok büyük, illeri ise çok küçük olduğundan 2002 yılında daha optimum bir coğrafi ölçek yaratan Düzey2 bölgeleri belirlemiş ve yasa ile sisteme girmiştir. Türkiye’ nin AB’ ne adaylık sürecinde oluşturulan AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programda, kısa vadede yapılacak işler arasında “AB kriterlerine göre hedef/kriter bölgeler ve Düzey’ ler istatistiki olarak tanımlanacaktır” ifadesi yer almıştır (İldırar, 2004, 166). Bu şekilde bir bölgesel ayırım, bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi amacıyla yöneliktir (Dinler, 2008, 90). Bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların belirlenmesi ve AB Bölgesel İstatistik Sistemi ile karşılaştırılabilir veritabanı oluşturulması amacıyla Türkiye, 22 Eylül 2003 yılında 2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla İstatistiki Bölge Birimlerini; Düzey1, Düzey2 ve Düzey3 için belirlemiş ve tanımlamıştır. Çalışma sonucunda oluşturulan 12 adet Düzey1, 26 adet Düzey2 ve 81 adet Düzey3 bölge birimi Tablo 3.5’te görülmektedir. Buna göre Düzey3 iller olup 81 tanedir, Düzey2 komşu illerin bir araya getirilmesi sonucu 26 adet oluşturulmuştur. Düzey2’nin gruplandırılması ile de 12 adet Düzey1 oluşturulmuştur.

Tablo 3.5. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)

Kod	Düzye1	Kod	Düzye2	Düzye3
TR1	İstanbul	TR10	İstanbul	İstanbul,
TR2	Batı Marmara	TR21	Tekirdağ	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
		TR22	Balıkesir	Balıkesir, Çanakkale
TR3	Ege	TR31	İzmir	İzmir
		TR32	Aydın	Aydın, Denizli, Muğla
		TR33	Manisa	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak
TR4	Doğu Marmara	TR41	Bursa	Bursa, Eskişehir, Bilecik
		TR42	Kocaeli	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
TR5	Batı Anadolu	TR51	Ankara	Ankara
		TR52	Konya	Konya, Karaman
TR6	Akdeniz	TR61	Antalya	Antalya, Isparta, Burdur
		TR62	Adana	Adana, Mersin
		TR63	Hatay	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR7	Orta Anadolu	TR71	Kırıkkale	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
		TR72	Kayseri	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR8	Batı Karadeniz	TR81	Zonguldak	Zonguldak, Karabük, Bartın
		TR82	Kastamonu	Kastamonu, Çankırı, Sinop
		TR83	Samsun	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR9	Doğu Karadeniz	TR90	Trabzon	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	TRA1	Erzurum	Erzurum, Erzincan, Bayburt
		TRA2	Ağrı	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TRB	Ortadoğu Anadolu	TRB1	Malatya	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
		TRB2	Van	Van, Muş, Bitlis, Hakkari
TRC	Güneydoğu Anadolu	TRC1	Gaziantep	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
		TRC2	Şanlıurfa	Şanlıurfa, Diyarbakır
		TRC3	Mardin	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

Kaynak: <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/biid/ibbs.html>, Erişim Tarihi: 8 Temmuz 2011.

Fakat merkezi idarenin, yerel ayrımların iller olması geleneğinin dışına çıkılarak yeni bölgeler için kaynak sağlanması ve hazırlanan programların uygulanması için organizasyon oluşturma süreci yavaş ilerlemektedir. AB üyelik öncesi fon tahsisleri de yetersiz olunca yeni bölgelerin gelişme etkisi yaratmak üzere fonksiyonelleşmesi uzun zaman alacak gibi görünmektedir.

Bölgesel politikadan sorumlu merkezi birim olan DPT bünyesinde Bölgesel Politika ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü'nün kurulmuş olması ve gelecek dönemlerde çalışmak üzere ana programlama alanlarında kamu ve yerel birimler arası koordinasyondan sorumlu olan bakanlıkların belirlenmesi yeni politikaların uygulama organizasyonu açısından önemli bir başlangıçtır. Merkezi düzeyde kapasite gelişiminin sağlanması, kurumlar arası koordinasyon hiyerarşisinin ve ağlarının oluşumunu da içermektedir (Bilen 2006, 265). Fakat bu alanda da katılımcı politika belirleme, uygulama sorumluluğu üstlenme, koordinasyonlu ve disiplinli çalışma geleneğinin olmamasından kaynaklanan problemler, gecikme ve faaliyetlerin etkinliğini düşürme potansiyeli söz konusu olmaktadır.

3.7.BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI

Kalkınma ajanslarının kuramsal temeli, dünya üretim sisteminde som 25-30 yılda meydana gelen değişimlere dayanmaktadır. Üretim sürecinde büyük ölçekli, kitlesel üretime dayalı, Fordist üretim olarak adlandırılan yapıdan küçük ölçekli ve esnek üretim teknolojilerine dayalı, KOBİ'ler üzerine inşa edilen ve Post-Fordizm olarak adlandırılan üretim sistemine geçiş söz konusudur. Bu süreçte üretimin adem-i merkezileşmesi ve KOBİ'lerin üretimdeki ağırlığının artmıştır (Berber ve Celepçi 200, 150). 1970-1980'li yıllarda teknoloji, üretim ve yönetim alanlarında dünyada hızlı değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler sonucunda bölgelerin önemi giderek artmıştır. Bölgesel politika yaklaşımları da dünyadaki değişimlerle paralel olarak değişmiştir. Özellikle içsel kalkınmaya verilen önem artmıştır. 1970'lerde Batı Avrupa' da iki farklı yaklaşım bir arada uygulanmaya başlamıştır. Birinci yaklaşım yukarıdan aşağıya politikaları içerirken, ikincisi aşağıdan yukarıya bir yaklaşımdır (Kayasü ve Yaşar I/2004, 348). İkinci yaklaşımla beraber bölgesel kurumların önemi de artmıştır. Bu bağlamda Avrupa ülkelerinde önemi artan bölgesel kurumların biri de Bölgesel Kalkınma Ajanslarıdır (Kayasü ve Yaşar I/2004, 348). BKA'lar 1950'lerde kurulmaya başlanmış, 1970'lerde sayıları artmıştır. AB'nin etkisiyle, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren Orta ve Doğu Avrupa geçiş ülkelerinde kurulmaya başlanmıştır. AB'nin görevlendirdiği uzmanlar tarafından kurulan BKA'ların ilk etapta finansmanlarını da AB sağlamıştır.

Günümüzün küresel rekabet koşullarında, bir bölgenin toplam rekabet edebilme gücünü artırmanın yolu, yerel işletmeler ve kurumlar arasındaki yatay işbirliğini güçlendirmektir (Çakmak, 2006, 60). Rekabet gücünü artırma gereği ile

küreselleşmenin getirdiği ademi merkeziyetçi ve demokratik talepler birleşince, kalkınma sürecini yönetebilecek ve uygulayabilecek yeni bir bölgesel ya da yerel kurumsal çerçeveye ihtiyaç duyulmuştur (Çakmak, 2006, 60). Bu kurumsal çerçeveler günümüzde, yönetim kavramı ile ifade edilmektedir ve kalkınmaya yönelik çabaların bölgedeki kurumlar arasında karşılıklı etkileşim ile başarıya ulaşabileceği öngörüsüne dayanır (Çakmak, 2006, 60). Burada önemli olan, bölgesel kalkınmada görev ve sorumluluk taşıyan kamu, yerel yönetim ve özel sektör kuruluşları ile birlikte sivil toplumun ortak sinerjisinden yararlanmayı mümkün kılacak bir yapının oluşturulmasıdır (Çakmak, 2006, 62). Yerel ekonomi için üzerinde mutabakata varılmış bir vizyonun ortaya konulması ve yerel aktörlerin bu ortak vizyona ulaşmaya yönelik hedef ve amaçlar için birlikte çalışmalarını sağlayacak bir yerel kurumun oluşturulmasına ihtiyaç vardır (Çakmak, 2006, 62). Bölgesel Kalkınma Ajansları, yerel ekonomi için oluşturulmuş vizyonun yaşama geçirilmesi için kurulan organizasyonlardır.

Bölgesel Kalkınma Ajansları bölge düzeyinde kurulan, kamu tarafından finanse edilen, yarı özerk, bölgesel kalkınma politikalarını merkezi ve yerel yönetimlerin müdahalesi olmaksızın belirleyip uygulayan kuruluşlardır (Şahin 2005, 140). Bölgesel kalkınma ajansları yerel birikimden yararlanarak içsel büyümeyi sağlayarak çok uluslu şirketleri bölgeye çekebilmeyi dolayısıyla bilgiyi küreselleşme süreciyle eklemlenmeyi amaçlayan kurumlardır (Şahin 2005, 140). Bölgesel kalkınma ajansları kamu yararı amacıyla yapılmış merkezi planların yönlendirdiği bir kalkınma modeli değil, piyasa ilişkilerinin yönlendirdiği bir kalkınma modeli uygular. BKA'lar bölgedeki küçük ve orta büyüklükteki işletmeleri destekleyerek ulus üstü sermayenin taşeronu haline getirmek, bölgedeki işgücünü esnekleştirmek işlevini üstlenmişlerdir (Şahin 2005, 141). Farklı yapı ve statülerine rağmen kalkınma ajanslarının ortak tarafı; faaliyet gösterdikleri bölgenin içsel potansiyellerini harekete geçirmek, bölgeye yatırım çekmek ve ekonomik ve sosyal kalkınmayı desteklemektir (Özaslan ve Akpınar 2005, 249). Bölgesel kalkınma ajanslarının amaçları; bölgesel büyüme, bölgesel ve bölgeler arası rekabet, içsel büyüme ve yatırımları özendirme. Bu amaçlara ulaşmak için çevresel iyileştirme, endüstriyel altyapıyı oluşturma, işletmeleri bilgilendirme ve sermayeyi girişimci kılma politikaları üzerinde yoğunlaşır (Şahin 2005, 140). Bölgesel kalkınma kavramı çok boyutlu bir kavramdır, ekonomik ve sosyal olarak bütünleşmiş bir süreçtir. Toplumun bütün kesimlerinin bu süreçte yer alması gerekir. BKA'lar, yerel aktörlerin çabalarını koordine edecek, hedeflere ulaşmak için gerekli planları yapacak, birbirleri ve

merkezi otorite ile iletişimlerini sağlayacak ara birim işlevi görürler. BKA'ların faaliyetleri altı ana gruba ayrılır: İçsel kalkınma, yabancı yatırımları çekmek, girişimlere verilen hizmetler, yerel ve bölgesel yetkililere verilen hizmetler, eğitim hizmetleri ve uluslar arası faaliyetler. BKA'ların amacı belirli bir bölgenin ekonomik kalkınmasıdır. BKA'ların üç hedefi vardır:

1. Uzun dönemli bölgesel ekonomik kalkınma için uygun koşulların yaratılması gibi açılardan ekonomik,
2. Bölgenin çekiciliğini artırmak açısından evrensel,
3. Bölgenin sosyo-kültürel değerlerinin geliştirilmesini sağlama gibi açılardan sosyal.

Ülkemizde bölgesel gelişmenin hızlandırılması için, belirli hedef ve stratejiler doğrultusunda katılımcı bir anlayışın benimsendiği, proje üreten ve bu projeleri sahiplenen yapıların oluşturulmasına olan ihtiyaç açıkça hissedilmektedir (Özaslan ve Akpınar 2005, 248). Bu kurumsallaşma arayışlarına, AB ve diğer ülke deneyimlerinin verdiği en önemli karşılık kalkınma ajansları olmuştur (Özaslan ve Akpınar 2005, 248). Gelişmiş ve geri kalmış bölgelerimizin potansiyelini harekete geçirmek ve rekabet güçlerini arttırmak, bu bölgelerin kurumsal yapılarını güçlendirmeye bağlıdır. Bu kurumsal yapıya olan ihtiyaç ilk olarak 1963 tarihli I. BYKP'ında ortaya konmuştur (DPT, 2007, 18). I.BYKP'ında önerilen yerel kurumsal yapı oluşturulamamış sadece GAP tam olarak uygulanabilmiştir. Son yıllarda, DPT tarafından ülkemizin siyasi, idari, sosyal ve ekonomik koşulları ile diğer ülke örnekleri ve AB üyeliği perspektifi de göz önünde bulundurularak, ülkemize özgü bir kalkınma ajansı modeli oluşturulmuştur.

Küreselleşme süreci beraberinde getirdiği yapısal uyum politikaları ile birçok konuda özgün süreçler ve araçlar geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Bu süreçte AB, Türkiye'nin bölge planlamasını yeniden ele alması gerektiğini ve bunun aracının BKA'lar olduğunu ifade etmiştir ve konu ilk kez AB' ne tam üyelik müzakereleri sürecindeki Katılım Ortaklığı Belgesinde orta vadede yapılması gereken işler kapsamında belirtilmiştir (Berber ve Celepçi 2005, 149). Bu doğrultuda bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların belirlenmesi ve AB Bölgesel İstatistik Sistemi ile karşılaştırılabilir veritabanı oluşturulması için, istatistiki bölge birimleri sınıflandırması yapılmıştır. İşte BKA'lar da Düzey2 bazındaki 26 bölgede kurulacak birimlerdir. Türkiye' de BKA'lar Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı'nın bir parçası olarak

gündeme gelmiştir (Berber ve Celepçi 2005, 150). AB’ de izlenen bölgesel politikalar ise eşitsizliklerin giderilmesi önceliği değil, bölgesel rekabet önceliği üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla bu tasarı ile Türkiye’ de de artık bölgesel rekabet önceliği kabul edilmiştir (Berber ve Celepçi 2005, 150). Uygulanmış olan bölgesel kalkınma çabalarına rağmen bölgesel farklılıkların giderilememiş olmasıyla ve AB müzakereleri sürecinde bölgesel kalkınma ajansları ilk olarak 1999 Helsinki Zirvesi sonrasında ele alınmıştır. Avrupa Birliği Komisyonu’nun hazırladığı Katılım Ortaklığı Belgesi’nde bölgesel kalkınma ajansları orta vadeli programda yer almıştır. Yerel düzeyde programlama ve uygulama kapasitesinin oluşturulması için Düzey2 ayrımları bazında kalkınma ajanslarının kurulması için ilk adım, 2006 yılı Şubat ayında yasalaşan 5949 sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” olmuştur. Faaliyete geçmeleri için ikincil yasal ve idari düzenlemelerin de yapılması ve AB fonlarının Ajanslar aracılığıyla kullanılabilmesi için akreditasyonları gerekmektedir. Fakat hem kavramsal hem de fonksiyonel açılardan ajansların işlevleri üzerine endişeler ve tartışmalar devam etmektedir. Bu da birkaç ili kapsayan ekonomik uygulamalara başlanmasında kurumsal oluşum ve kapasite gelişimini geciktirici etki yapmaktadır (Bilen 2006, 265). Hem genel ekonomik büyümenin sağlanması, hem de bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi mümkün olamadığı için Türkiye’ de bölgesel farklılıkların giderilmesi kadar kaynakların verimli kullanımı da önem kazanmıştır. Bu doğrultuda bölgelerin sahip olduğu kaynakların açığa çıkması ve bu kaynakların verimli kullanımının sağlanması da önem kazanmıştır. Kalkınma Ajansları Kanunu, 25 Ocak 2006’da TBMM tarafından kabul edilmiş, 8 Şubat 2006’da Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (DPT, 2007, 19). İlk pilot kalkınma ajansları, Adana ve Mersin’ i kapsayan Çukurova Kalkınma Ajansı ile İzmir Kalkınma Ajansı’dır.

Ülkemizde BKA uygulamalarına ilk örnek olarak GAP-GİDEM verilebilir. Proje, GAP İdaresi, Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsalar Birliği, Türkiye Kalkınma Bankası ve Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) işbirliği içinde yürütülmüştür (Berber ve Celepçi 2005, 149). Girişimcileri GAP’ın yarattığı iş ve yatırım ortamına katılmasına danışmanlık hizmetleri vererek bölgenin kalkınmasına yardımcı olurken, diğer bir taraftan da işgücü, üretim ve teknolojinin gelişmesinde etkin olmayı hedeflemektedir (Berber ve Celepçi, 2005: 149). GİDEM Projesi Avrupa Komisyonu’nun mali desteği çerçevesinde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Türkiye Ofisi ile Türkiye Cumhuriyeti

Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (BKİ) tarafından işbirliği içerisinde yürütülen bir projedir (Uzay, 2005, 122). GAP-GİDEM projesi 2002 yılında başlatılmıştır. GİDEM'lerin amacı, yeni kurulan işletmelere eğitim, bilinçlendirme ve danışmanlık hizmeti vermek ve mevcut kuruluşların kapasitelerini güçlendirmektir.

Bir diğer deneyim Ege Bölgesi Kalkınma Ajansıdır. Ege Bölgesi Kalkınma Ajansı 1992'de kurulmuş, 1993'de çalışmalarına başlamıştır. Amacı, Türkiye'yi ve Ege bölgesini, İzmir'i dünyaya tanıtarak ekonomik gelişmesini hızlandırmaktır. Ege Bölgesini Geliştirme Vakfı (EGEV) bünyesinde kurulmuştur.

Mersin Kalkınma Ajansı Mersin Ticaret ve Sanayi Odası (MTSO) bünyesinde 1986'da kurulmuş, 2002'de faaliyete geçmiştir. Kurulma aşamasında Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği (EURADA), İno Murcia, Shannon ve Alsace Kalkınma ajanslarından danışmanlık ve bilgi desteği alınmıştır (Berber ve Celepçi 2005, 150). Ajansın temel amacı, Mersin'in ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan canlanma ve gelişmesini sağlamak ve yaşam kalitesini yükseltmektir (Berber ve Celepçi, 2005: 150). Ajans Güçlü Yönler-Zayıf Yönler- Fırsatlar-Tehditler (SWOT) analizini gerçekleştirmiş, beş öncelikli faaliyet alanı belirlemiştir. Bu faaliyet alanları ticaret, liman ve serbest bölge, dışa açılma ve sanayileşme, gıda, tarım ve seracılık, kültür, turizm ve sanat, sosyal uyumdur.

Ülkemizde şu anda faaliyet göstermekte olan kalkınma ajansları ve kapsadıkları iller Tablo 3.6'da görülmektedir. Bunlardan biri olan Çukurova Kalkınma Ajansı, Çukurova bölgesinin çeşitli alanlardaki potansiyelini ulusal ve uluslar arası alanda tanıtmayı, bu potansiyeli geliştirmeyi amaçlamıştır. Kuruluşlarında ayrı olan Mersin Kalkınma Ajansı ile Çukurova Kalkınma Ajansı birleştirilmiştir. Adana ile Mersin Çukurova Kalkınma Ajansı kapsamında yer almışlardır.

Tablo 3.6. Faaliyette Olan Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Kapsadıkları İller

AJANS İSMİ	MERKEZİ	KAPSADIĞI İLLER
İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA)	İzmir	İzmir
Çukurova Kalkınma Ajansı (ÇKA)	Adana	Adana, Mersin
İstanbul Kalkınma Ajansı (İSKA)	İstanbul	İstanbul
Mevlana Kalkınma Ajansı (MEVKA)	Konya	Karaman, Konya
Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA)	Samsun	Amasya, Çorum, Samsun, Tokat
TRA1	Erzurum	Bayburt, Erzincan, Erzurum
Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA)	Van	Bitlis, Hakkari, Muş, Van
İpekyolu Kalkınma Ajansı (İKA)	Gaziantep	Adıyaman, Gaziantep, Kilis
Diyarbakır Şanlıurfa Kalkınma Ajansı(DUKA)	Diyarbakır	Diyarbakır, Şanlıurfa
Dicle Kalkınma Ajansı (DİKA)	Mardin	Batman, Mardin, Şırnak, Siirt
TR21	Tekirdağ	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ
TR22	Balıkesir	Balıkesir, Çanakkale
TR32	Denizli	Aydın, , Muğla
TR33	Kütahya	Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak
TR41	Bursa	Bilecik, Eskişehir, Bursa
TR42	Kocaeli	Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova
TR51	Ankara	Ankara
TR61	Isparta	Antalya, Burdur, Isparta
Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA)	Hatay	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
Ahiler Kalkınma Ajansı	Nevşehir	Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde, Nevşehir
TR72	Kayseri	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR81	Zonguldak	Bartın, Karabük, Zonguldak
Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı	Kastamonu	Çankırı, Kastamonu, Sinop
TR90	Trabzon	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon
TRA2	Kars	Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars
TRB1	Malatya	Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli

Kaynak: <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/kalkinmaajans/ajans.html>, Erişim Tarihi: 8 Temmuz 2011.

Doğu Anadolu Projesi Ekonomik Kalkınma Ajansı Önerisi DPT'nin Doğu Anadolu Projesinin içerisinde yer alan Ekonomik Kalkınma Ajansı (EKA) önerisidir. Temel faaliyet alanı sanayi ve hizmet sektörleri olarak belirlenmiştir. Ajansa, yatırımcılara ve işletmelere yatırım, finansman konularında bilgi verme, yönlendirme ve izleme görevleri verilmiştir. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı adıyla faaliyet göstermektedir.

Bu kalkınma ajansları dışında kurulmuş olan bölgesel kalkınma ajansları; Trakya Kalkınma Ajansı, İstanbul Kalkınma Ajansı, Güney Marmara Kalkınma Ajansı, Güney Ege Kalkınma Ajansı, Bursa-Eskişehir-Bilecik Kalkınma Ajansı, Zafer Kalkınma Ajansı, Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, Ankara Kalkınma Ajansı, Mevlana Kalkınma Ajansı, Ahiler Kalkınma Ajansı, Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, Orta Anadolu Kalkınma Ajansı, Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı, İpekyolu Kalkınma Ajansı, Karacadağ Kalkınma Ajansı, Dicle Kalkınma Ajansı, Fırat Kalkınma Ajansı, Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı, Serhat Kalkınma Ajansı, Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (www.dpt.gov.tr). Kalkınma ajansları, gelişmiş bölgelerimizin küresel rekabet gücünü artıracaktır. Geri kalmış bölgelerimizin de gelişmişliklerini ülke ortalamasına yaklaştıracaktır. Kalkınma ajansları; kamu, özel kesim ve sivil toplum kuruluşlarının birlikte oluşturdukları bir kurumsal yapı olarak, bu kesimler arasındaki işbirliği kültürünü geliştirecek yerelin proje üretim kapasitesini güçlendirecektir (DPT, 2007, 19). Özetle, 1990'lı yıllarda bölgesel kalkınmanın sadece bir kurumun, merkezi yönetimin veya BKA'ların tek başına üstlenebileceği bir sorumluluk olmadığını söyleyebiliriz. Bu sorumluluk bölgesel, ulusal veya uluslararası kurumlarca da paylaşılmalıdır.

3.8.AB DESTEKLİ BÖLGESEL KALKINMA PROGRAMLARI

Türkiye' de son yıllarda DPT tarafından hazırlanan plan ve programlarda, bölgeler arası gelişmişlik farklarını gidermek üzere AB'nin sağlayacağı fonlardan yararlanmak ve AB bölgesel politikalarına uyum sağlayacak şekilde bölgesel politikalar oluşturmaya çalışılmıştır (Uzay, 2005, 114). Geri kalmış bölgelerin istihdam düzeyi ve rekabet güçlerinin artırılması amaçlanmaktadır. Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006) da, orta vadeli bölgesel gelişme stratejisinin öncelik alanları şu şekildedir (Uzay, 2005, 116):

1. İstihdam yaratılması ve bölgenin insan kaynaklarının güçlendirilmesi,
2. KOBİ'lerin desteklenmesi ve rekabet güçlerinin artırılması,

3. Fiziki ve sosyal altyapının desteklenmesi,
4. Kırsal alanda ekonomik faaliyet çeşitliliğinin sağlanması,
5. Yönetişim mekanizmalarının güçlendirilmesi ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesi,
6. Bölgesel bazda devlet yardımlarının etkinliğinin artırılması için yeni bir idari yapılanmaya gidilmesi öngörülmektedir.

DPT Müsteşarlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Aralık 2004’ de “AB Destekli Bölgesel Kalkınma Programları” adı ile bir proje oluşturmuştur. Bu projenin amacı, “Az gelişmiş bölgelerin istihdam düzeyi ve rekabet güçlerinin artırılması yoluyla bölgeler arası ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklarının azaltılması” olarak tanımlanmıştır. KOBİ’lerin desteklenmesi; küçük ölçekli alt-yapı inşaatlarının desteklenmesi; yerel kalkınma girişimlerinin desteklenmesi ve kurumsal kapasitenin oluşturulup, güçlendirilmesi bu programlar çerçevesinde hedeflenmektedir.

Türkiye halen, AB’nin “Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardım” başlığı altında bazı fonlardan yararlanmaktadır (Önder, 2006: 223). Bu fonlardan yararlanabilmek için de, Aralık 2003’de 2004-2006 dönemini kapsayan ve AB’ ne ekonomik ve sosyal uyum sağlamaya yönelik olan Ön Ulusal Kalkınma Planı’nı hazırlamıştır (Önder, 2006: 223). Üç kalkınma programı ile iki sınır ötesi işbirliği programı başlatılmıştır. Bu programlar Katılım Öncesi Mali Yardım fonlarından yararlanan Düzey2 bölgeleri arasından en geri kalmış olan 9 bölgeyi kapsamaktadır.

1.DAKP: Programın en önemli hedefleri AB standartlarında entegre bölgesel gelişme programı hazırlama ve uygulama kapasitesinin oluşturulması, entegre bölgesel gelişme programları için deneyim kazanılması, bölgede ekonomik ve sosyal gelişmeye katkı sağlayabilecek acil faaliyetlerin desteklenmesi, yerel faktörlerin yatırım ve kaynak katılımı için teşvik edilmesidir (Önder, 2006: 224). Tarım ve kırsal kalkınma, KOBİ’lerin desteklenmesi, turizm ve çevre, sosyal gelişme ve kapasite geliştirmedir programın bileşenleridir.

2.TR82, TR83 ve TR1 Düzey2 Bölgeleri Kalkınma Programı: Türkiye’nin kuzey doğusundaki 10 ili kapsamaktadır (Çankırı-Kastamonu-Sinop, Amasya-Çorum-Samsun-Tokat, Bayburt-Erzincan-Erzurum). Finansman anlaşması 1 Mart 2004 tarihinde Avrupa Komisyonu ile Türk Hükümeti arasında imzalanmıştır.

3.TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey2 Bölgeleri Kalkınma Programı: 13 ili kapsamaktadır(Ağrı-Ardahan-Iğdır-Kars, Sivas-Kayseri-Yozgat, Karaman-Konya, Bingöl-Elazığ-Malatya-Tunceli). Finansman anlaşması 2005 yılı Ocak ayında Avrupa Komisyonu ve Türk Hükümeti tarafından imzalanmıştır (Önder, 2006: 228). AB PHARE çerçevesinde desteklenen programın bütçesi 90.67 milyon Euro olup, 70 milyon Euro' su AB tarafından verilecek, kalan 20.67 milyon Euro' su bütçe tarafından karşılanacaktır (Dinler, 2008, 228). Programın amacı, ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmanın yanı sıra, proje uygulama kapasitesini merkezi ve bölgesel düzeyde artırmaktır (Dinler, 2008, 228). Tarım ve hayvancılık, yerel kalkınma girişimleri, KOBİ'ler, küçük ölçekli altyapı ve kapasite geliştirme (teknik yardım ve idari yapının güçlenmesi), programın temel bileşenleridir.

GAP Bölgesel Kalkınma Programı: Programın amacı, bölgede yaşayan insanların sosyal ve ekonomik koşullarının iyileştirilmesi, istikrarlı ekonomik büyümeye katkıda bulunması ve böylece hem istihdam kapasitesinin artırılması, hem de bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasıdır (Dinler, 2008, 229). Program, 47 milyon Euro' luk bir bütçeye sahiptir. Programın temel bileşenleri kültürel mirasın geliştirilmesi, kırsal kalkınma ile küçük ve orta ölçekli girişimleri desteklenmesidir.

Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı: Program Türkiye ile Yunanistan arasında deniz ve kara sınırı olan Aydın, Balıkesir, İzmir, Çanakkale, Muğla ve Edirne illerini kapsamaktadır. Programın temel bileşenleri sınır ötesi altyapının tamamlanması, ekonomik gelişme sağlanması ve istihdamın artırılması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, çevre ve kültürdür.

Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı: Türkiye' de Edirne ve Kırklareli ile Bulgaristan' da Hasköy, Yambol ve Burgaz' ı kapsamaktadır (Dinler, 2008, 231). Programın amacı, Türkiye ile Bulgaristan sınırı bölgelerinin yerel/bölgesel kalkınma alanında sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde desteklenmesidir. Programın temel bileşenleri sınır bölgelerinin altyapılarının geliştirilmesi ve modernizasyonu, çevrenin korunması ve doğal afetlerde işbirliği ile kişisel-toplumsal faaliyetlerdir.

2003 yılından itibaren başlatılmış olan çalışmalar şunlardır (DPT, 2003, 19):

- Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi
- Kayseri-Sivas-Yozgat Bölgesel Gelişme Projesi

- Doğu Akdeniz Bölgesel Gelişme Projesi
- Batı Akdeniz Bölgesel Gelişme Projesi
- Konya- Karaman Bölgesel Gelişme Projesi
- Ege Bölgesi Kalkınma Projesi
- Orta Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi

Türkiye’ de AB’ ne üyelik süreci, yeterli finansman desteği olmamakla birlikte beraberinde ekonomik ve sosyal politikalar için belirgin bir model sunmaktadır. Türkiye için bu model, az gelişmiş bölge odaklı politika yanı sıra katma değeri ve büyümeye etkileri daha fazla olan gelişmiş bölgelerde de bölgesel politika uygulanmasının yolunu aşabilecek bir süreçtir. Buradan Türkiye’nin metropollerinin yer yer kırsal alanlardan daha yoğun olan problemlerinin hafifletilmesine yapılacak katkı ve sağlanacak büyüme dinamiği ile AB içinde de güçlü bir bileşen olabilme potansiyeli bulunmaktadır (Bilen 2006, 266). Geçmişte Türkiye’ de kurumsal ve sosyal birikimleri olan sistematik bölgesel uygulamalar yapılamamış olmakla birlikte yerel düzeyde yönetim otoriteleri, üniversiteler, sivil toplum oluşumları ve mevcut ve potansiyel girişimciler gibi gerekli unsurlar bulunmaktadır. İlgili aktörlerin kendi yaşadıkları alanlar için düşünceleri, harekete geçmeleri, AB ve ulusal kaynaklardan finansman ve teknik destek alarak program ve /veya proje uygulamalarına yönelebilmeleri Türkiye için ideal bir gelişme modeli olma potansiyeline sahiptir. Çağdaş gelişme politikalarına Türk toplumunun adaptasyonu yanı sıra AB mekanizmalarının bireylerin yaşamlarına entegre edilmesi de en etkin bu şekilde sağlanabilir.

Tüm kesimlerde farkındalık ve bilgilenme için olduğu kadar uygulamalar için de normalin ötesinde bir motivasyon ile çalışıldığı takdirde yeni süreç topluma faydalar üretmeye başlayacaktır.

3.9.ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRMESİ

Türkiye’ de bölgesel gelişme farklılıkları coğrafi, tarihsel, sosyo-ekonomik ve kültürel birtakım sebeplere dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Bu farklılıkları gidermek için gerek plansız dönemde, gerekse planlı dönemde bazı politika araçları uygulama çabaları gösterilmiştir. Ülkemizin bölgesel gelişme çabaları metinlere ilk olarak beş yıllık kalkınma planları ile girmiştir. Beş yıllık kalkınma planlarında milli plan anlayışı esas

olmakla birlikte, bölgesel gelişmeye de çeşitli ölçülerde yer verilmiştir. Beş yıllık kalkınma planlarında daha çok büyüme odakları benimsenmiş, kalkınmada öncelikli yöre politikalarına ağırlık verilmiştir.

Üçüncü bölümün “Bölgesel Kalkınma Plan ve Projeleri” başlığı altında çeşitli bölgelere yönelik hazırlanıp uygulanan plan ve projeler hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra kalkınmada öncelikli yöre uygulamaları, KÖYDES, BELDES, kırsal kalkınma projeleri, istatistiki bölge birimleri sınıflandırması, bölgesel kalkınma ajansları ve AB destekli bölgesel kalkınma programları hakkında bilgiler verilerek üçüncü bölüm sonlandırılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İLLERİN SOSYOEKONOMİK GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİNE GÖRE SIRALANMASI

Bu bölümde 1990, 2000 ve 2010 yılları için Türkiye’ deki illerin ve bölgelerin sosyal ve ekonomik göstergelere göre gelişmişlik düzeyleri faktör analizi ile belirlenip sıralaması yapılmıştır. Daha sonra bu üç dönem için yapılan sıralama sonucunda hangi illerin gelişmişlik sıralamasında değişiklikler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

4.1.İLLERİN SOSYOEKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASININ ÖNEMİ

Sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırmaları, ilçelerin, illerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini ortaya koymayı ve bu doğrultuda kalkınmada öncelikli yörelerin belirlenmesine, kamu kaynaklarının etkin kullanılmasına ve özel sektör yatırımlarının yönlendirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Küreselleşme ve bilgi toplumuna dönüşümün önem kazandığı günümüzde, bu oluşumların olanaklarından yararlanabilmek için bölgesel farklılıkların giderilmesi, gelir dağılımında adaletin sağlanması, bu olanaklardan yararlanabilecek altyapının oluşturulması gerekmektedir. Gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesiyle, geçmiş dönemlerde uygulanan ekonomik ve sosyal politikaların coğrafi sonuçlarının, görelî gelişmişlik düzeylerinin saptanarak izlenmesi mümkün olmaktadır. Bir yandan mevcut politikaların başarı derecesi görülebilmekte, diğer yandan yeni politikalar üretebilme imkânı sağlanabilmektedir.

1960’lı yıllarda sanayileşme süreci hızlanmış ve gelişme de büyüme kutuplarından çevre illere yayılmış, ilk büyüme kutupları İstanbul ve Ankara iken, ikisi arasında başka büyüme kutbu illeri oluşmaya başlamıştır. Kocaeli kimya ve metal sanayinde, Bursa ve Eskişehir gıda, tekstil ve otomotivde, Konya buğdayda uzmanlaşmıştır. İstanbul’daki sanayi çevre illere özellikle Tekirdağ’ a yayılmıştır. Bir başka gelişme kuşağı Çukurova bölgesinde oluşmuş, Adana, Hatay ve Mersin bu kuşağın merkezinde yer almıştır. Diğer bir gelişme

kuşağı İzmir ve çevresinde Manisa, Aydın, Denizli, Uşak ve Afyon’ da oluşmuştur. Turizm alanında Antalya ve Muğla bir gelişme kuşağı oluşturmuştur.

Ülkemizin başlıca yapısal sorunlarından birisi, ilçeler, iller, coğrafi bölgeler ve istatistiki bölge birimleri olmak üzere çeşitli düzeylerdeki mekan birimleri arasında gözlenen gelişmişlik farklılıkları sorunudur (Kavasoğlu I/2004, 339). Gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi için öncelikle farklılığın boyutları net olarak ortaya konmalıdır. Bunun doğru tespiti de sağlıklı veri sağlanmasına bağlıdır. Ayrıca son yıllarda dünyada ve ülkemizde bölgesel gelişme ve yerel konular ilgi odağı haline gelmiş, yerel birimler arasında rekabet olgusu ortaya çıkmıştır. Yerel birimlerin rekabet güçlerinin artırılması için de bölgesel birimlerin gelişme düzeylerinin belirlenmesi önemlidir.

4.2.SOSYOEKONOMİK GELİŞMİŞLİK DÜZEYİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Dinçer 1996 yılında yaptığı çalışmada, Türkiye’ deki 76 ilin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasını yapmak için 58 değişken kullanarak Temel Bileşenler Analizi (PCA) uygulamıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye’ de yaşanan mekânsal gelişme eğilimleri “sıçrama” lardan ziyade “yayıma” dinamiklerince belirlenmektedir (Yıldız; Sivri; Berber 2010, 3). Türkiye’de gelişmenin mekân üzerinde dağılımının, başlangıçta kutuplarda yoğunlaşma ve ardından halkalar halinde çevre illere yayılma tarzında olduğu sonucuna varılmıştır.

DPT’nin 2003 yılında iller için, 2004 yılında ise ilçeler için yaptığı çalışmalarda, AB ile uyumlu olarak yeni bir bölge sınıflandırmasına gidilmiştir. Bu çalışmada da söz konusu sınıflandırmaya uygun olarak sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi sıralaması yapılmıştır. Ayrıca, iller ile birlikte istatistiki bölge birimleri düzey2 ve coğrafi bölgeler bazında; sanayi, sağlık, eğitim başta olmak üzere, sektörel gelişmişlik sıralaması yapılmıştır. Çalışmanın başlıca amaçları (Kavasoğlu I/2004, 340); sosyal ve ekonomik alanlardan seçilen değişkenler baz alınarak, illerin veya ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi ve bu belirleme doğrultusunda sıralamalarının yapılması, aynı özellikleri taşıyan il gruplarının belirlenmesi, coğrafi bölgelere göre gelişmişlik sıralamalarının yapılması, istatistiki bölge birimlerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi, eğitim, sağlık ve sanayi gibi sosyal ve ekonomik sektörlere göre farklı mekan birimlerinin (iller, coğrafi bölgeler ve istatistiki bölge birimleri) sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin ölçülmesidir. İl bazında yapılan

araştırmalar 1996’da 76, 2003’de 81 ili kapsamaktadır. 7 coğrafi bölge, istatistiki bölge birimleri (dzey1 ve dzey2) araştırma kapsamındadır. İlçeler bazındaki araştırmalar 1996’da 858 ilçeyi, 2003’de 923 ilçeyi kapsamaktadır. nceki yapılan çalışmalarda endeksleme ve taksonomi (sınıflandırma/sistematik) teknikleri kullanılıyordu. Daha sonraki çalışmalarda ise Temel Bileşenler Analizi tekniği uygulanmıştır. Analizde sosyal değişkenler olarak; demografik değişkenler, istihdam değişkenleri, eğitim değişkenleri, sağlık değişkenleri, altyapı değişkenleri gibi değişkenler, ekonomik değişkenler olarak ise imalat sanayi değişkenleri, inşaat değişkenleri, tarım değişkenleri ve mali değişkenler kullanılmıştır.

Das, 1999’da Hindistan eyaletlerini sıraladığı çalışmasında bölgesel eşitsizliklere neden olan faktörlerin, eğitim, gıdaya erişim, sağlıklı su tüketimi, sağlık bakımı ve benzeri gibi temel ihtiyaçlar olduğunu tespit etmiştir (Yıldız; Sivri; Berber 2010, 3). Cahil ve Sanchez 2001’de ABD eyaletleri ile Latin Amerika lkelerinin gelişmişlik düzeyini incelemiş, Latin Amerika’nın gelişme yapısının ABD ile benzer olduğunu tespit etmiştir; Wang ise, 2007’de in’deki illeri incelediği çalışmada, 31 ilin gelişmişlik seviyesinin coğrafi yerleşkeleri ile ilginç bir bağıntı gösterdiği sonucuna ulaşmıştır (Yıldız; Sivri; Berber 2010, 4).

Ezgi Baday Yıldız, Uğur Sivri ve Metin Berber, 2010 yılında yaptıkları ‘‘Türkiye’ de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması’’ başlıklı çalışmalarında, 41 değişken ve 81 il ele almışlardır. Değişkenler arasındaki korelasyon matrisine göre temel bileşenler hesaplanmıştır. Uygulama 41*81 boyutundadır. Matrisin satırları değişkenleri, sütunları ise illeri göstermektedir. Temel bileşenlerin varyansları ve açıklama oranları hesaplanmıştır. 41 temel bileşenden 8 tanesinin varyansı 1’den büyüktür. Bu bileşenler, toplam değişkenliğin % 83.16’sını açıklamaktadır. 1.temel bileşen, elde edilen 8 temel bileşen arasında, verideki toplam değişkenliğin % 42,43’n tek başına açıklayabilmiştir. Temel bileşen yükü negatif değer almış ise, zıt yönde bir ilişki; pozitif değer almışsa, aynı yönde bir ilişki mevcuttur. Gelişmişlik nedensellik faktörü içerisinde, tarım işkolunda çalışanların toplam istihdama oranı, yeşil karta sahip nüfus oranı ve doğurganlık hızı değişkenlerinin zıt yönde, diğer 38 değişkenin ise aynı yönde bir etkiye sahip oldukları belirlenmiştir. İlk dört sırada yer alan iller hariç olmak üzere, diğer illerin endeks değerlerinin birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Diğer taraftan illerin coğrafi yerleşimleri ile gelişmişlik düzeyleri arasında açıkça görülebilen

bir bağıntı söz konusudur. Örneğin, sıralamada ilk beşte bulunan İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Bursa illeri Türkiye'nin batısında yer alırken sıralamanın son beşinde bulunan Muş, Ağrı, Hakkâri, Şırnak ve Bitlis illeri Türkiye'nin doğusunda yer almaktadır. Hatta sıralamadaki son 20 il incelendiğinde, bu illerin hiçbirinin batıda yer almadığı ve 16 tanesinin doğu ve güneydoğu bölgelerinde bulunduğu tespit edilmiştir (Yıldız; Sivri; Berber 2010, 11). 2003 ili sıralaması ile karşılaştırıldığında, en başta Isparta, Çankırı ve Burdur olmak üzere toplam 36 il bir önceki sıralamadaki konumlarına göre sıra atlamışlardır. Türkiye'nin en gelişmiş illeri olan Ankara, İzmir ve İstanbul gibi illerin içinde yer aldığı 15 il sıralamadaki konumunu korumuştur. 30 il ise bir önceki çalışmadaki konumunun gerisine düşmüştür. Çalışmadan elde edilen önemli bir sonuç ise illerin gelişmişlik seviyeleri ile coğrafi konumları arasında önemli bir bağıntı olduğudur.

Kaygısız, Saraçlı ve Dokuzlar (2005), "İllerin Gelişmişlik Düzeyini Etkileyen Faktörlerin Path Analizi ve Kümeleme Analizi ile İncelenmesi" isimli çalışmalarında 81 ili incelemeye almışlardır. Gelişmişlik düzeyi belirlenmeye çalışılırken, bağımlı değişken olarak kişi başına gayri safi yurt içi hasıla, bağımsız değişkenler olarak ise gelişmişlik düzeyini etkileyeceği düşünülen 17 adet sosyal ve ekonomik değişken kullanılmıştır. Çalışmada, illerin gelişmişlik düzeyi üzerinde etkili olduğu düşünülen faktörlerin ne kadarının gelişmişlik düzeyi üzerinde anlamlı olduğunun belirlenip, anlamlı bulunan değişkenlerin etkilerini direkt ve dolaylı etkiler olarak ayrı ayrı ifade etmek ve kümeleme analizi metodu ile ele alınan değişkenler itibariyle aynı özellikleri taşıyan homojen il gruplarını belirlemek amaçlanmıştır (Kaygısız; Saraçlı; Dokuzlar 2005, 28). Path analizi sonuçlarına göre, illerin gelişmişlik düzeyi üzerinde etkili olduğu düşünülen değişkenlerden anlamlı bulunan kişi başına elektrik tüketimi, on bin kişiye düşen motorlu kara taşıtı sayısı, doğurganlık hızı ve imalat sanayinde yaratılan toplam katma değer faktörleri itibariyle ele alınan 81 ili kümeleme analizi metodu ile aynı özellikleri taşıyan homojen il gruplarına göre kümelemek amacıyla sırasıyla hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan kümeleme analizi uygulanmış ve her iki kümeleme analizi yöntemiyle de birbirine benzer sonuçlar elde edilmiştir (Kaygısız; Saraçlı; Dokuzlar 2005, 30). Sözkonusu değişkenler itibariyle İstanbul ve Kocaeli illeri ayrı ayrı birer grup oluştururken, Bursa ve İzmir illeri tek bir grupta; Adana, Ankara, Aydın, İçel, Manisa ve Tekirdağ illeri de tek bir grupta toplanmış, geri kalan 71 il de ayrı bir küme oluşturmuşlardır (Kaygısız; Saraçlı; Dokuzlar 2005, 30).

Albayrak, Kalaycı ve Karataş (2004), “Türkiye’de Coğrafi Bölgelere Göre İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Temel Bileşenler Analiziyle İncelenmesi” başlıklı çalışmalarında çok değişkenli istatistik yöntemlerden faktör analizinin temel bileşenler modelini kullanarak coğrafi bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerini analiz etmişlerdir. Araştırma, coğrafi, demografik, eğitim, kültür, sağlık, istihdam, sosyal güvenlik, finansal yapı, imalat sanayi, dış ticaret, enerji, konut ve altyapı gibi çok sayıda farklı alanlardan seçilen aynı göstergeler iki ayrı zaman kesitinde (1990-94 ve 1995-02) kullanılarak uygulanmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, Marmara, Ege, Akdeniz ve İç Anadolu bölgeleri Türkiye ortalamasının üzerinde, Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri ise Türkiye ortalamasının altında kalmışlardır (Albayrak; Kalaycı; Karataş, 2004, 120). İlk üç sıradaki bölgeler, deniz kıyısında ve batı pazarlarına yakındır.

Atan, Özgür ve Güler (2004), “Çok Değişkenli İstatistiksel Analizler ve VZA ile İllerin Gelişmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması” isimli çalışmalarında çok değişkenli analiz ve veri zarflama analiz yöntemlerinin illerin gelişmişlik düzeyini belirlemedeki başarılarını karşılaştırmış ve illeri sınıflamada hangi yöntemin daha etkin olduğunu tartışmışlardır. Çalışmada 73 ile ait, gelişmişlik ve etkinlik düzeyini temsil edeceği düşünülen 30 adet ekonomik, sosyal ve sosyo-demografik değişken seçilmiştir. Veriler 1998-2001 yıllarına aittir. Çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinden faktör ve diskriminant analizi ile etkinlik analizi yöntemlerinden veri zarflama analizi yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak, değişken sayısı arttıkça Veri Zarflama Analizi (VZA)’nin, çok değişkenli istatistiksel analizlere göre etkinliğinin azaldığı görülmektedir. İllerin sınıflandırılması, çok değişkenli istatistiksel analiz teknikleriyle çok daha duyarlı ve doğru olarak yapılabilmektedir.

Kenan Göçer, 2004 yılında yaptığı “İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişme Endekslerine Göre Sıralanması ve Belirleyici Faktörler” başlıklı çalışmasında ise faktör analizi için SPSS paket programında temel bileşenler tekniği kullanmıştır. Genel faktörün elde edilmesi için yapılan faktör analizinin alanı, 80 il bazında 1997-1999 yılları arası verilerden oluşmaktadır. Değişkenlere ait veriler illere göre yapılan analizlerde dokuz grupta toplanmıştır. Ekonomik değişkenler; girişimciliğe yönelik değişkenler, mali değişkenler, turizm değişkenleri, ekonomik büyümeye yönelik değişkenlerdir. Sosyo-demografik ve fiziksel altyapı değişkenleri ise nüfus değişkenleri, sağlık değişkenleri,

fiziksel altyapı değişkenleri, eğitim değişkenleri, sosyal güvenlik değişkenleridir. Faktör analizi skorlarına göre, kümeleme yapıldığında illerin büyük kısmı kendi sosyo-ekonomik düzeylerine uygun yerlerde çıkmıştır. Buna karşılık Kocaeli, Mersin, Gaziantep gibi illerde ekonomik göstergeler, sosyal göstergeler, ekonomik göstergelere göre daha iyidir. Ekonomik göstergeleri daha iyi durumda olan illerde eğitilmiş işgücü ihtiyacına yönelik yatırımlara öncelik verilmelidir. Sosyal göstergeleri daha iyi olan illerde ise ekonomik yatırımlar kısa sürede karşılığını alabilir (Göçer 2004, 186). Faktörlerden bağımsız olarak değişken bazında bir değerlendirme yapıldığında 60 değişken içinde kişi başına düşen telefon sayısı, SSK'lı nüfusun il içindeki oranı ile bazı refah seviyesi göstergeleri illerin sosyo-ekonomik gelişmişlikleri ile yüksek düzeyde bağıntılı çıkmıştır (Göçer 2004, 186). Yeni ekonomi kavramının en önemli parametresi olarak iletişim altyapısının, kentlerin ulusal ve uluslar arası entegrasyon sürecinin hızlanmasında, bilginin dünya içinde dolaşımını arttırarak ülkeler arasındaki bağlantıların kurulmasında, sanal ortamda ticaret yapılmasında, sınırlar ötesi sermaye hareketlerinin akışında, ülke ekonomilerinin birbirlerine bağımlı hale gelmesinde ve web dünyasının oluşmasında oynadığı rol ile, her geçen gün kentlerin sosyo-ekonomik gelişme düzeyleri ile ilişkisi artmaktadır (Göçer 2004, 186). İller bazında yapılan bu çalışmada imalat göstergesi ile sosyo-ekonomik gelişme arasında yüksek düzeyde bağıntı ortaya çıkmıştır.

Urfaloğlu ve Seyfullahoğulları (2004), “İllerin Bazı Sosyo-Ekonomik Kriterler Altında Gelişmişlik Sınıflaması” adlı çalışmalarında Türkiye ölçeğinde illerin ilçe ve köy bazında eğitim durumları il bazında GSMH payları gibi bazı sosyo-ekonomik kriterler altında gelişmişlik sınıflaması amaçlanmıştır. İller aynı kriterler altında birbirlerine yakın illeri saptamak amacıyla kümeleme analizi yapılmıştır. Nüfus yoğunluğu ve büyüme oranı açısından en geri kalmış illerimiz Tunceli, Ardahan, Sinop, Kilis, Kastamonu, Artvin, Bayburt, Kars, Karabük ve Zonguldak olarak bulunmuştur.

4.3.FAKTÖR ANALİZİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Özdemir ve Altıparmak (2005), “Sosyo-Ekonomik Göstergeler Açısından İllerin Gelişmişlik Düzeyinin Karşılaştırmalı Analizi” isimli çalışmalarında, Türkiye’deki 81 ili sosyal ve ekonomik göstergeler açısından analiz etmişlerdir. Analizde çok değişkenli istatistik tekniklerinden faktör analizi kullanılmıştır. Sosyal değişkenlere göre yapılan faktör analizi sonucunda, sağlık göstergeleri, eğitim göstergeleri, ilk ve ortaöğretim

okullaşma oranı şeklinde isimlendirilen üç faktör elde edilmiştir. Ekonomik değişkenlerle yapılan faktör analizi sonucunda ise, mali göstergeler ve imalat sanayi göstergeleri şeklinde iki faktör elde edilmiştir (Özdemir; Altıparmak, 2005, 97). Sağlık göstergeleri bakımından Ankara, Isparta ve İzmir ilk üç sırayı alırken, son sırada Düzce bulunmuştur. Eğitim göstergeleri açısından Bilecik, Tekirdağ ve Çankırı ilk üç sırada, Şırnak son sırada yer almaktadır. İlk ve ortaöğretimde okullaşma oranı bakımından, Yalova, İstanbul ve Ankara ilk üçte, Gümüşhane son sırada yer almaktadır. Mali göstergeler açısından, İstanbul, Ankara, İzmir ilk üçte, Bilecik son sırada yer almaktadır. İmalat sanayi göstergelerine bakıldığında ise, Marmara bölgesi illeri ilk sıralarda yer almaktadır (Özdemir; Altıparmak, 2005, 109).

Kenan Göçer ile Hale Çıracı' nın 2003 yılında yaptığı "Türkiye' de Kentlerin Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri Arasındaki İlişki" başlıklı çalışmalarında ise çalışmada sosyo-ekonomik yapıları ortaya çıkarmak için faktör analizi kullanılmıştır. 80 il bazında 30 değişken 3 grupta toplanmıştır. Birinci grup faktör sonucuna göre bazı iller ekonomik olarak daha gelişmiş, bazıları da sosyal açıdan daha gelişmiş düzeyde çıkmıştır. İkinci faktör sonucuna göre, sanayi üretiminde verimlilik farkları ortaya çıkmıştır. Üçüncü faktör sonucunda GAP bölgesine yapılan yatırımların etkisi görülmüştür. Faktör analizi sonucunda eğitim ve sağlık gibi sosyal değişkenler birinci faktör altında, imalat sanayi üretiminin ve girişimciliğinin fazla etkin olduğu değişkenler ikinci faktör altında, tarımsal üretim, turizm potansiyeli, özel bankacılık ve şirket sayıları gibi iş hizmetleri değişkenleri de üçüncü faktör altında toplanmıştır (Göçer ve Çıracı, 2003, 8). Çalışmanın sonuçlarına göre, ekonomik bakımdan geride olan bazı iller sosyal bakımdan ileri düzeyde çıkmıştır. Ekonomik göstergeleri bakımından ileri düzeyde olan illerimizde kalifiye eleman yatırımlarına ağırlık verilmelidir. Bunun yanı sıra sosyal göstergeler bakımından ileri düzeyde olan illerimizde ise sanayi üretimi yatırımlarına ağırlık verilmelidir. Neticede, sosyal ve ekonomik gelişme birbirini etkileyen olgulardır.

Berry 1965 yılında yaptığı çalışmada faktör analizini coğrafya ve planlama alanlarında uygulamıştır. Çalışmada 95 ülke için 43 değişken kullanılmıştır. Analiz sonucunda ülkelerin teknoloji, nüfus, büyüklük, gelir farklılıkları ve dışsal faktörlere göre gruplandırıldığı görülmüştür (Göçer 2004, 178).

Ebru Özgür ve Hüseyin Güler'in 2003 yılında yaptığı "1. Düzeydeki 12 İstatistikî Bölgenin Gelişmişlik Durumlarının Faktör Analizi İle İncelenmesi" başlıklı

çalışmalarında 21 sosyo-ekonomik değişken ile faktör analizi yapılmıştır. Bu çalışmada 2000 yılı nüfus sayımı ile elde edilen veriler kullanılmış ve İBBS'na göre 1.düzye de yer alan 12 bölge incelenmiştir. Gelişmeye etki eden nedenlerin ilk boyutu en az değiştirilebilir olan doğal nitelikleri barındıran coğrafi boyut iken, ikinci boyutu bölgedeki insanları ve sosyal çevreyi içeren sosyo-ekonomik boyuttur (Özgür ve Güler 2003, 86). En yüksek gelişmişlik yüzdesine sahip olan istatistiki bölge, Batı Marmara bölgesidir. Daha sonra Doğu Marmara ve Ege Bölgesi, ardından da sırayla Akdeniz, Batı Karadeniz, Orta Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgesi gelmektedir.

Aydın Ünsal ile Ebru Özgür (2004)' ün "Gelişimde Faktör Analizi Yaklaşımı" başlıklı çalışmalarında 81 il, 2000 yılı verileri, 16 değişken ile faktör analizi yapılmıştır. İki değişken anlamlı bir korelasyon oluşturmayınca 14 değişken ile analize devam edilmiştir. Gelişmeye etki eden etkenler 2 boyutta incelenmek istendiğinde, ilk boyut doğal nitelikleri içeren coğrafi boyut iken, ikinci boyut ise bölgedeki insanları ve sosyal çevreyi içeren sosyo-ekonomik boyuttur. Yedi coğrafi bölgenin gelişmişlik sıralaması yapılmış, en gelişmiş bölgenin Marmara Bölgesi olduğu, sonraki sırada Akdeniz, ve İç Anadolu bölgelerinin yer aldığı ortaya konmuştur. Sıralamada daha sonra ise, Ege, Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri gelmektedir.

Ali Sait Albayrak 2005 yılında yaptığı "Türkiye' de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Çok Değişkenli İstatistik Yöntemlerle İncelenmesi" başlıklı çalışmasında açıklayıcı faktör analizi ve diskriminant analizi kullanmıştır. İllerin gelişmişlik düzeyindeki değişimi ortaya koymak için, aynı göstergeler 1990-1994 ve 1995-2002 olmak üzere iki zaman kesitine analiz uygulanmıştır. Göstergeler üç grupta toplanmıştır, sosyal, ekonomik ve coğrafi göstergeler. 130 değişkenden 48 değişken seçilmiştir. Değişkenler, 8 boyutlu faktör uzayına indirgenmiştir. Bunlar, sanayileşmeye dayalı sosyo-ekonomik gelişmişlik yapısı, eğitim düzeyi ve sağlık hizmetleri faktörü, tarımsal yapı faktörü, kentleşme ve istihdam faktörü, coğrafi yapı faktörü, altyapı, konut ve nüfus hareketliliği faktörü, bebek ve çocuk ölüm hızı faktörü, yüksek öğretim düzeyi faktörü. Hepsinin ortak ifade ettiği genel nedensel faktör; illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleridir. Önemli bir sonuç, Türkiye' deki alansal sosyo-ekonomik gelişme eğilimlerinin sıçramalardan çok, yayılma dinamiklerince belirlendiğidir (Albayrak, 2005, 169). Gelişme faaliyetleri zamanla, büyüme

kutuplarından çevre illere yayılmıştır. Genel olarak, ülkenin doğusundan batısına doğru gidildikçe gelişmişlik düzeyi göreceli olarak artmaktadır. Bu durum, sosyo-ekonomik gelişmişliği belirleyen en önemli faktörün illerin coğrafi yapı ve konumları olduğunu göstermektedir. İki zaman kesiti arasında en fazla gerileyen iller Hakkâri, İçel, Kocaeli, Diyarbakır ve Şırnak iken, en çok gelişen iller ise Tunceli, Artvin, Niğde, Edirne, Samsun, Kahramanmaraş, Kastamonu, İstanbul, Gümüşhane ve Eskişehir olmuştur.

4.4.YÖNTEM

Faktör analizi, çok değişkenli istatistik analiz tekniklerinden biridir. Sosyo-ekonomik gelişmişliği incelemede çok değişkenli istatistik tekniklerinden yararlanılmaktadır. Bu teknikler temel bileşenler analizi, kümeleme analizi, faktör analizi, path analizi, co-plot tekniği, çok boyutlu ölçekleme ve yapısal eşitlik modelidir. Faktör analizi önce psikoloji alanında kullanılmak üzere geliştirilmiş, daha sonra sosyal bilimlerde kullanılmaya başlanmış, günümüzde ise her alanda kullanılır olmuştur. Teorik yapısı, G. H. Tomson, K. Pearson, L. L. Thurstone, H. Hotelling, H. F. Kaiser ve R. J. Rummell gibi bilim adamları tarafından geliştirilmiştir.

Bu çalışmada İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerini tespit etmek için faktör analizi kullanılmıştır. Faktör analizinde araştırmacı, orijinal değişkenler arasındaki ortak varyansa ilişkin bir tahmin aracılığıyla genel faktör çözümü üretmeye çalışır. Yani faktör analizi, p tane değişkene sahip bir durumda birbiri ile ilişkili olan değişkenleri birleştirerek faktör adı verilen p' den az sayıda ortak ilişkisiz değişken bulmayı amaçlayan çok değişkenli bir tekniktir. Gözlenen fazla sayıdaki değişken, daha az sayıda "hipotetik neden" ya da "faktör" ile açıklanmaya çalışıldığından, öncelikle değişkenler arasındaki korelasyonlar göz önünde bulundurulur (Özgür ve Güler 2003, 77). Bu teknikte analize tabi bütün değişkenlerin birbiriyle ilişkili olduğu varsayımıyla hareket edilir. Bu değişkenlerin bazıları birbiriyle daha kuvvetli ilişki sahibidir ve kuvvetli ilişki sahibi değişkenleri birleştirerek aza indirmek mümkündür. Faktör analizinde, değişkenler arası ilişkileri sayısal olarak ifade eden korelasyon matrisi kullanılarak "faktörler" inşa edilmektedir. Faktör yüklerinin büyüklüklerinden yola çıkarak da faktörler üzerine yorumlar yapılır (Seber, 1984). En az bilgi kaybıyla çok sayıda değişkenden türetilen az sayıdaki faktör, uygun rotasyon yöntemiyle yorumlanabilir hale getirilir. Gerekirse faktör değerleri hesaplanır.

Faktör analizine başlamadan önce geçerli, güvenilir ve faktör analizinin varsayımlarına uygun değişkenlerin seçilmesi önemlidir. Geçerlilik, analizde kullanılacak değişkenlerin incelenen konuyla ilgili ve onu ölçmeye yönelik olmasını; güvenilirlik ise, ilgili değişken setinin iç tutarlılığını ifade etmektedir (Albayrak, 2006, 179).

Faktör analizi temel bileşenler analiz yönteminden farklıdır. Faktör analizinde amaç, temel bileşen analizinin tam tersi, az sayıda hipotetik değişken ya da faktörün kovaryans matrisini açıklamak veya hesaplamaktır (Lawley and Maxwell, 1962: 210). Temel bileşenler analizinde amaç boyut indirgemektir. Faktör analizinde örnek büyüklüğü ile ilgili çok sayıda farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden birine göre örnek büyüklüğü en az 50 ve mümkünse 100' den büyük olmalıdır (Albayrak, 2006, 112).

Faktör analizinin teorik yapısı kısaca şöyle özetlenebilir; herhangi bir ilin bir gösterge üzerindeki toplam etkisi (büyüklüğü), ilin genel gelişmişlik düzeyi ile ilgili gösterge üzerindeki spesifik etkisinin bir fonksiyonudur (Albayrak, 2006, 115). Örneğin; G gelişmişliği göstermek üzere, şu eşitlikler yazılabilir:

$$DG = b1.G+SDG \text{ (Demografik göstergeler)}$$

$$EK = b2.G+SEK \text{ (Eğitim-kültür göstergeleri)}$$

$$SG = b3.G+SSG \text{ (Sağlık göstergeleri)}$$

$$İG = b4.G+SİG \text{ (İstihdam göstergeleri)}$$

$$GG = b5.G+SGG \text{ (Sosyal güvenlik göstergeleri)}$$

$$MG = b6.G+SMG \text{ (Mali göstergeler)}$$

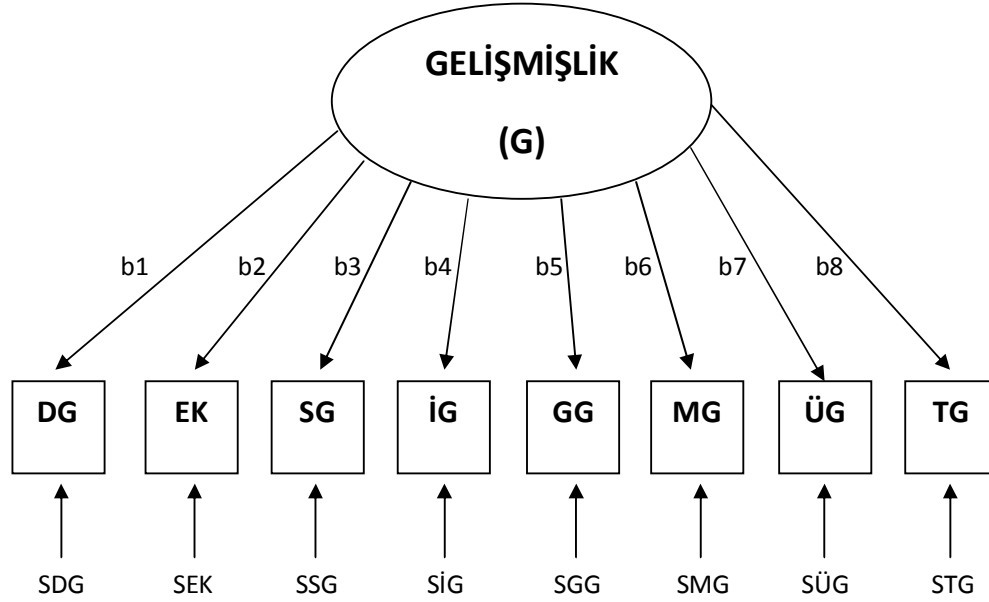
$$ÜG = b7.G+SÜG \text{ (Üretim göstergeleri)}$$

$$TG = b8.G+STG \text{ (Tarım göstergeleri)}$$

Bu eşitliklerden verilen bir göstergeye göre bir ilin gelişmişlik düzeyi, genel gelişmişlik düzeyi faktörü ($G =$ Genel nedensel faktör) ile spesifik faktörün (SDG) doğrusal bir fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır. Eşitliklerdeki katsayılara ($b1, b2, \dots, b8$) faktör ağırlıkları adı verilmektedir. S ise spesifik faktörü göstermektedir.

Genel gelişmişlik nedensel faktörü ile göstergeler arasındaki ilişki Şekil-4.1' deki gibi gösterilebilir. Demografik, eğitim-kültür, sağlık, mali vb. değişik göstergeler gelişmişlik düzeyi faktörü tanımladıklarından aralarında korelasyonlar oluşmaktadır. Bu şekilde göstergeler arasındaki ilişkilerden kaynaklanan ve doğrudan elde edilemeyen bu yapıya

ortak, görülmeyen faktör veya gizli yapı gibi adlar verilmektedir (Albayrak, 2006, 116). Ortak faktör gizli olduğundan, doğrudan elde edilememekte; göstergeler arasındaki korelasyondan hesaplanabilmektedir.

Kaynak: Albayrak, 2006, 115.

Şekil 4.1. Gelişmişlikle Göstergeler Arasındaki İlişki (Tek Faktörlü Model)

Araştırmada faktör türetme modeli olarak Temel-eksen faktör modeli (PAF) uygulanmıştır. Bu model, değişkenler arasındaki korelasyonları en iyi şekilde yeniden türetmeyi amaçlar. Model m sayıda ($m < p$) ortak faktör ve tek bir spesifik faktörle kurulur. Bu model j. değişken için aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$X_j = b_{j1}.F_1 + b_{j2}.F_2 + b_{j3}.F_3 + \dots + b_{jm}.F_m + k_j.S_j \quad (j=1,2,\dots,p)$$

Modelde b' ler faktör ağırlıklarını ve aynı zamanda j değişkenlerinin ortak faktörlerle doğrusal ilişkisini gösteren katsayıları; F' ler ortak faktörleri, S_j her değişken için ayrı değerler alan spesifik faktörü, k_j ise spesifik ve hata varyansını içeren ve her değişken için ayrı ayrı değerler alabilen katsayıyı göstermektedir. Görüldüğü gibi model, bir değişkenin sahip olduğu varyansı ortak ve spesifik varyans olarak ikiye ayırıp ortak varyanslar üzerinde durmaktadır (Albayrak, 2006, 134).

PAF modeli, gözlenebilen ve ölçülebilen çok sayıda özelliğin arkasında yatan gerçek nedenlerin var olduğunu varsaymaktadır (Albayrak, 2006, 135-136). Yaygın olarak kullanılan temel bileşen modelinde, değişkene ait varyans ortak ve spesifik varyans olarak ayrılmayıp tümü ortak varyans kabul edilir. Korelasyon matrisinin köşegen elemanları temel bileşen analizinde 1 iken, temel-eksen faktör yönteminde ortak varyans değerleridir (genellikle 1' den küçük). PAF modeli ise, herhangi bir değişkenin varyansını ortak ve spesifik varyans olarak iki kısma ayırmakta ve ortak varyansın ortak faktörlerden kaynaklandığını varsaymaktadır. PAF modelinin amacı, ilk önce ortak varyansları tahmin edip daha sonra değişkenler arasındaki korelasyonların ve ortak varyansların oluşturduğu ortak faktörleri belirlemektir.

4.5. ANALİZ SONUÇLARI

Bu çalışmada öncelikle faktör analizi öncesi değişkenlerin güvenilirliği için Ters Görüntü Korelasyon Matrisi değerlendirilmiştir. Bu şekilde faktör analizine uygun olmayan değişkenler analizden çıkarılmıştır. Matrisin köşegen değerleri her bir değişken için örnek uygunluk testini yani MSA değerlerini vermektedir. MSA değeri %50' nin altında olan değişkenler analizden çıkarılmıştır (Albayrak, 2006, 184). Nihai olarak 1990 yılı 76 il için 1990-1995 aralığını kapsayan 56 değişken, 2000 yılı 81 il için 1995-2002 aralığını kapsayan 54 değişken ve 2010 yılı 81 il için 2007-2010 aralığını kapsayan 41 değişken analize tabi tutulmuştur.

Daha sonra güvenilirlik için KMO istatistiği değerlendirilmiştir. Çok iyi bir faktör analizinde KMO değeri % 80' den büyük olmalıdır; ancak % 60' dan büyük değerler de kabul edilebilir (Albayrak, 2006, 132; SPSS Inc. , 1990, 52-53). Değişkenler arasındaki korelasyonları ve faktör analizinin uygunluğunu ölçen bir test Kaiser-Meyer-Olkin örnek uygunluk testi (KMO) dir (Albayrak, 2006, 131). KMO değeri 1990 için % 80,5; 2000 için % 82,4; 2010 için % 78,7 olarak elde edilmiştir (EK 2).

Temel-eksen faktör modelinin uygulanmasından sonra ise 1990 için 7 faktör, 2000 ve 2010 için ise 9 faktör türetilmiştir. 1990 için türetilen 7 faktör birlikte sosyo-ekonomik gelişmişliğin % 82,731'ini açıklamaktadır. 1. faktör tek başına sosyo-ekonomik gelişmişliğin % 55,370'ini, 2. faktör % 12, 265'ini, 3. faktör ise % 6,336'sını açıklamaktadır (EK 3). 2000 için türetilen 9 faktör birlikte sosyo-ekonomik gelişmişliğin % 83,296'sını açıklamaktadır. 1. faktör % 48,847'sini, 2. faktör % 13, 181'ini, 3. faktör ise % 7,106'sını açıklamaktadır (EK 3). 2010 için ise, türetilen 9

faktör birlikte sosyo-ekonomik gelişmişliğin % 75,443'ünü, 1. faktör % 31,331' ini, 2. faktör % 15,894'ünü, 3. faktör de % 7,50'sini açıklamaktadır (EK 3). Sosyal bilimlerde toplam açıklanan varyans yüzdelerinin % 60'ın üzerinde olması öngörülmektedir ve sosyo-ekonomik gelişmişlik alanında yapılan benzer çalışmalarda türetilen faktör sayıları da 6-9 arasında değişmektedir (Albayrak, 2006, 189). Bu araştırmada türetilen faktör sayıları da bu aralıkta yer almaktadır. Scree test kriterine göre de kırılma 1990' da 7. 2000 ve 2010' da 9. faktörden sonra görülmektedir (EK 5, 6, 7).

Daha sonra faktör matrisi rotasyona tabi tutulmuştur. Faktör matrisini rotasyona tabi tutmanın temel amacı, daha basit bir yapı ve teorik olarak daha anlamlı bir faktör matrisini elde etmek için önceki faktörlerin açıkladığı toplam varyansı faktörler arasında yeniden dağıtmaktır (Albayrak, 2006, 158). Basit yapıyı sağlamada varimax yönteminin başarılı olduğu kanıtlanmıştır (Albayrak, 2006, 163). Türetilen faktörlerin yorumlanabilir olması için "ortogonal varimax rotasyon" yöntemi uygulanmıştır.

Rotasyon yönteminin uygulanmasından sonra sonuçların yeterli olup olmadığını değerlendirmek gerekmektedir. Uygulamada 0,30' dan büyük bir faktör ağırlığı anlamlı olarak değerlendirilirken, 0,50' den büyük ağırlıklar oldukça anlamlı kabul edilmektedir (Albayrak, 2006, 190). Bu çalışmada söz konusu olan faktörlerle değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları 2010 yılı için kullanılan değişkenlerden 24,6 faktör değerindeki okur-yazar nüfus oranı dışında bu aralıktadır (EK 4).

Bir sonraki aşamada ise türetilen faktörler adlandırılmıştır. Tablo 4.1'de görüldüğü gibi sosyo-ekonomik gelişmişliği en çok etkileyen faktörlerin istihdam, eğitim, sanayi ve mali yapı faktörleridir. 1990 yılı için elde edilen faktörlerden birinci faktör ağırlıklı olarak istihdam göstergelerinden oluşmaktadır. Bu yüzden İstihdam Faktörü olarak adlandırılabilir. İkinci faktör ise Eğitim ve Sosyal Refah Faktörü olarak adlandırılabilir. Üçüncü faktör Mali Yapı Faktörü, dördüncü faktör Sanayi Faktörü, beşinci faktör Nüfus Hareketleri, altıncı faktör Kentleşme, yedinci faktör Altyapı Faktörü olarak adlandırılabilir. 2000 yılı için elde edilen faktörlerden birinci faktör Mali Yapı ve İstihdam Faktörü, ikinci faktör Eğitim ve Demografik Faktörler, üçüncü faktör Sanayi Faktörü, dördüncü faktör Sağlık, beşinci faktör Sosyal Refah Faktörü, altıncı faktör Kentleşme, yedinci faktör Nüfus, sekizinci faktör Temel Eğitim, dokuzuncu faktör İş Faktörü olarak adlandırılabilir. 2010 yılı için türetilen faktörlerden elde edilen sonuçlara göre ise, birinci faktör İmalat Sanayi ve Demografik Faktör, ikinci faktör Kentleşme

Faktörü, üçüncü faktör Enerji ve Temel Eğitim, dördüncü faktör İstihdam, beşinci faktör Mali Yapı, altıncı faktör Tarım ve Turizm Faktörü, yedinci faktör Altyapı, sekizinci faktör Göç faktörü ve dokuzuncu faktör ise Tarım ve Hayvancılık Faktörü olarak adlandırılabilir (Tablo 4.1).

Tablo 4.1. Türetilen Faktörlerin İsimlendirilmesi

	1990		2000		2010
	Faktör Adı		Faktör Adı		Faktör Adı
F1	İstihdam Faktörü	F1	Mali Yapı ve İstihdam Faktörü	F1	İmalat Sanayi ve Demografik Faktör
F2	Eğitim ve Sosyal Refah Faktörü	F2	Eğitim ve Demografik Faktörler	F2	Kentleşme Faktörü
F3	Mali Yapı Faktörü	F3	Sanayi Faktörü	F3	Enerji ve Temel Eğitim Faktörü
F4	Sanayi Faktörü	F4	Sağlık Faktörü	F4	İstihdam Faktörü
F5	Nüfus Hareketleri Faktörü	F5	Sosyal Refah Faktörü	F5	Mali Yapı Faktörü
F6	Kentleşme Faktörü	F6	Kentleşme Faktörü	F6	Turizm Faktörü
F7	Altyapı Faktörü	F7	Nüfus Faktörü	F7	Altyapı Faktörü
		F8	Temel Eğitim Faktörü	F8	Göç Faktörü
		F9	İş Faktörü	F9	Tarım ve Hayvancılık Faktörü

Kaynak: EK 4'teki Dönüştürülmüş Faktör Matrisleri sonuçlarına göre oluşturulmuştur.

Faktör türetme işleminden sonra rotasyona tabi tutulmuş faktör matrisinden elde edilen faktör değerleri ile illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksleri hesaplanmış ve Tablo 4.2' de görülen sıralama ortaya çıkmıştır.

Tablo 4.2. incelenmeden önce, en gelişmiş ilden, en az gelişmiş ile doğru yapılan sosyo-ekonomik sıralamayı belirleyen bazı önemli unsurlara değinilmesi, yapılacak değerlendirmelerin daha sağlıklı olmasına yardım edecektir. İllerin gelişmişlik sıralaması değişkenlerin kullanılış tarzına, sayısına ve dönemine göre çok küçük de olsa bazı değişikliklere yol açabilmektedir. 1990 için 56, 2000 için 54 ve 2010 için 41 sosyo-ekonomik gösterge çalışmanın genel çerçevesini oluşturmaktadır.

Araştırmada kullanılan göstergelerin çoğunluğu göreceli veya birim başına düşen büyüklükler olarak tanımlanmaktadır. Bu değişkenler, illerin sıralamadaki konumlarını belirleyen en önemli göstergelerdir. Eğitim, nüfus, istihdam, altyapı ve diğer refah istatistikleri bu gruptaki göstergelerdendir.

İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeks değerlerini ve sıralamadaki konumlarını belirleyen temel faktörler illerin demografik yapısı, eğitim hizmetleri, sanayileşme düzeyi, işgücü kompozisyonu ve altyapı olanakları gibi faktörlerdir. Nüfusla ilgili mutlak büyüklükler yüzeysel büyüklüklerdir. İlk bakışta sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında ilk sıralarda yer alan illerin gelişmişliği ile nüfusları arasında doğru orantı görülse de, bu durum genelleştirilemez. Nüfusu büyük olduğu halde bazı iller alt sıralarda da yer alabilmektedir.

Üzerinde durulması gereken bir husus da ülke idari bölünüşündeki il tanımıdır. Araştırmada analiz konusu olan il, ili ve ilçe merkezlerini kapsamaktadır. Sıralamadaki illerin çoğu endeks değerleri itibariyle birbirine çok yakındır. Bu sebeple bu illerin mutlak gelişmiş ya da az gelişmiş olarak değerlendirilmesi yanlış olur. Bu doğrultuda bütünsel bir yaklaşım daha anlamlı olacaktır.

Tablo 4.2. İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

	1990			2000			2010		
SIRA	İLLER	ENDEKS	SSIRA	İLLER	ENDEKS	SSIRA	İLLER	EENDEKS	
1	İSTANBUL	803374,20	1	İSTANBUL	804301,20	1	İSTANBUL	53418	
2	İZMİR	306120,28	2	İZMİR	304672,43	2	ANKARA	15146,33	
3	ANKARA	284788,56	3	ANKARA	298160,86	3	İZMİR	12547,33	
4	MERSİN	188338,41	4	BURSA	210636,62	4	BURSA	9450,67	
5	ADANA	186681,68	5	KONYA	165107,53	5	ŞANLIURFA	9232	
6	BURSA	185979,89	6	ADANA	151939,84	6	GAZİANTEP	8620	
7	KONYA	160578,20	7	KOCAELİ	151184,18	7	KONYA	77708,33	
8	KOCAELİ	149219,03	8	HATAY	126710,90	8	ADANA	7669,17	
9	HATAY	109691,01	9	MERSİN	125744,40	9	DİYARBAKIR	6891,17	
10	ÇORUM	100631,22	10	ANTALYA	118632,47	10	ANTALYA	6697,50	
11	GAZİANTEP	100114,91	1	GAZİANTEP	98382,13	11	HATAY	5898,67	
12	MANİSA	99394,15	12	MANİSA	93528,10	12	MERSİN	5596,50	
13	ANTALYA	99177,31	13	BALIKESİR	89555,02	13	KOCAELİ	5505,67	
14	ZONGULDAK	98956	14	ZONGULDAK	86243,54	14	VAN	5076,67	
15	SAMSUN	93026,63	15	SAMSUN	85678,16	15	KAYSERİ	4570,50	
16	BALIKESİR	90407,88	16	ŞANLIURFA	84687,67	16	K.MARAŞ	4532,83	
17	DİYARBAKIR	88888,39	17	DİYARBAKIR	83483,72	17	MANİSA	4166,17	
18	KAYSERİ	85219,99	18	KAYSERİ	79703,56	18	SAMSUN	3907,67	
19	ŞANLIURFA	84937,91	19	DENİZLİ	68969,10	19	DENİZLİ	3455,17	
20	K.MARAŞ	71517,73	20	AYDIN	68181,87	20	MARDİN	3422,17	
21	AYDIN	67256,35	21	SAKARYA	66316,60	21	AYDIN	2977,50	
22	AFYON	66999,86	22	K.MARAŞ	66038,53	22	BALIKESİR	2959,83	
23	DENİZLİ	66036,87	23	TRABZON	64149,10	23	ERZURUM	2928,83	
24	ORDU	63500,91	24	TEKİRDAĞ	61984,08	24	SAKARYA	2905,50	
25	ERZURUM	61351,38	25	ESKİŞEHİR	60410,22	25	AĞRI	2617,17	
26	TRABZON	59616,45	26	AFYON	59436,82	26	MALATYA	2591,83	
27	SAKARYA	58486,55	27	ORDU	59273,53	27	ADİYAMAN	2530,67	
28	ESKİŞEHİR	58366,71	28	MALATYA	56741,81	28	MUĞLA	2524,17	
29	SİVAS	57849,72	29	ERZURUM	56532,15	29	AFYON	2474,83	
30	TOKAT	56625,08	30	TOKAT	53890,45	30	TEKİRDAĞ	2456,33	
31	MALATYA	55233,09	31	MUĞLA	53245,40	31	TRABZON	2394,33	
32	TEKİRDAĞ	55118,19	32	VAN	51614,91	32	BATMAN	2379,50	
33	VAN	52000,63	33	KÜTAHYA	49569,37	33	ŞIRNAK	2322,17	
34	KÜTAHYA	51814,54	34	SİVAS	48040,87	34	ORDU	2170,17	
35	BOLU	48075,55	35	MARDİN	43245,13	35	SİVAS	2064,50	
36	MUĞLA	47646,26	36	YOZGAT	42368,46	36	ESKİŞEHİR	1948,83	
37	ADİYAMAN	44662,17	37	ÇORUM	41478,64	37	MUŞ	1942,67	
38	MARDİN	44650,20	38	ADİYAMAN	38772,03	38	TOKAT	1908	
39	YOZGAT	44566,84	39	ELAZIĞ	38657,58	39	OSMANIYE	1882	
40	KIRIKKALE	40857,23	40	ISPARTA	36600,25	40	ELAZIĞ	1866,17	
41	ELAZIĞ	40437,13	41	KIRIKKALE	35842,83	41	ZONGULDAK	1844,33	
42	ÇANAKKALE	39538,41	42	GİRESUN	34973,01	42	ÇORUM	1702,50	
43	ISPARTA	38021,43	43	EDİRNE	31367,67	43	YOZGAT	1642	
44	GİRESUN	38014,68	44	AĞRI	30581,04	44	BİTLİS	1594,17	

45	EDİRNE	34786,61	45	OSMANİYE	28988,43	45	KÜTAHYA	1558
46	AĞRI	33462,97	46	BATMAN	27588,68	46	SİİRT	1511,50
47	KASTAMONU	31027,44	47	RİZE	26820,65	47	AKSARAY	1454,67
48	KIRKLARELİ	29455,11	48	MUŞ	25780,82	48	NİĞDE	1281,33
49	BİLECİK	28842,12	49	AKSARAY	25664,56	49	ISPARTA	1280,17
50	MUŞ	28754,64	50	KASTAMONU	25630,72	50	ÇANAKKALE	1229,33
51	RİZE	28272,27	51	NİĞDE	25064,39	51	KARS	1181,33
52	BATMAN	27886,87	52	AMASYA	25022,24	52	UŞAK	1127,67
53	AMASYA	26465,36	53	KARABÜK	24931,25	53	DÜZCE	1122,17
54	NİĞDE	25478,51	54	UŞAK	24477,77	54	GİRESUN	1108,17
55	BİTLİS	25214,77	55	BİTLİS	22368,47	55	HKKARİ	1063,17
56	KARS	25133,98	56	BOLU	21924,89	56	KASTAMONU	1036,33
57	UŞAK	24786,32	57	NEVŞEHİR	21891,25	57	NEVŞEHİR	991,50
58	AKSARAY	24687,67	58	DÜZCE	21346,36	58	RİZE	972,50
59	NEVŞEHİR	23432,44	59	BİLECİK	20910,04	59	BİNGÖL	952,17
60	KIRŞEHİR	23363,08	60	YALOVA	20713,09	60	EDİRNE	926
61	ERZİNCAN	22298,05	61	ŞIRNAK	20655,13	61	AMASYA	916,50
62	ÇANKIRI	22163,76	62	ERZİNCAN	20369,53	62	KARAMAN	842
63	ŞIRNAK	21311,71	63	KARS	19984,43	63	BOLU	792,83
64	BURDUR	20903,64	64	KIRŞEHİR	19136,97	64	KIRIKKALE	783,83
65	SİNOP	20486,54	65	BURDUR	18320,18	65	KIRKLARELİ	780,50
66	SİİRT	18015,65	66	ÇANKIRI	17472,13	66	BURDUR	763,67
67	BİNGÖL	17991,21	67	KARAMAN	17457,40	67	IĞDIR	745,83
68	KARAMAN	17537,66	68	SİİRT	15478,39	68	YALOVA	675,50
69	ARTVİN	15760,47	69	SİNOP	14870,36	69	KIRŞEHİR	617,33
70	BARTIN	15323,36	70	BİNGÖL	14841,82	70	ERZİNCAN	610,33
71	HAKKARİ	14235,42	71	HAKKARİ	13536,82	71	KARABÜK	595
72	GÜMÜŞHANE	11380,61	72	BARTIN	12479,50	72	KİLİS	578,50
73	IĞDIR	10077,25	73	ARTVİN	12207,11	73	SİNOP	573,33
74	ARDAHAN	9601,14	74	GÜMÜŞHANE	11219,93	74	BİLECİK	551,50
75	TUNCELİ	8261,34	75	IĞDIR	10033,40	75	BARTIN	544,67
76	BAYBURT	7412,41	76	ARDAHAN	7479,71	76	ÇANKIRI	502,17
			77	KİLİS	7129,81	77	ARTVİN	427
			78	BAYBURT	5800	78	GÜMÜŞHANE	399,17
			79	TUNCELİ	5637,41	79	ARDAHAN	350
			80	ÇANAKKALE	3740,23	80	BAYBURT	266
			81	KIRKLARELİ	3175,46	81	TUNCELİ	178,83

Kaynak: EK 4'te yer alan Dönüştürülmüş Faktör Matrisleri sonucunda oluşturulmuştur.

Tablo 4.2'ye bakıldığı zaman, 36 ilin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeks değerini koruyamadığı görülmektedir. Bu iller sırasıyla şunlardır: Mersin, Adana, Kocaeli, Hatay, Çorum, Manisa, Zonguldak, Samsun, Balıkesir, Afyon, Ordu, Trabzon, Eskişehir, Sivas, Tokat, Tekirdağ, Bolu, Yozgat, Kırıkkale, Isparta, Giresun, Edirne,

Kastamonu, Bilecik, Rize, Amasya, Kırşehir, Erzincan, Çankırı, Burdur, Sinop, Artvin, Gümüşhane, Ardahan, Bayburt ve Tunceli. 33 ilin ise gelişmişlik endeksine bakıldığında geliştiği görülmektedir. Bu iller; Bursa, Gaziantep, Diyarbakır, Kayseri, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Denizli, Erzurum, Sakarya, Malatya, Van, Kütahya, Muğla, Adıyaman, Mardin, Elazığ, Ağrı, Muş, Batman, Niğde, Bitlis, Kars, Uşak, Aksaray, Nevşehir, Şırnak, Siirt, Bingöl, Karaman, Iğdır, Kilis, Çanakkale ve Kırklareli'dir. Konya, Antalya, Aydın, İstanbul, Ankara ve İzmir illerinin ise sıralamadaki konumlarında bir değişiklik olmamıştır.

Söz konusu üç dönem arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini koruyamayan illerin bu kötüye gidişlerinin nedenleri ayrıntılı olara başka bir çalışmada araştırılabilir. Ancak burada bazı Doğu Anadolu bölgesi ve Doğu Karadeniz bölgesi illeri için olumsuz coğrafi yapının ve ekonomilerinin tek bir kaleme dayalı olmasının söz konusu illerin gerilemesine sebep olduğu söylenebilir. Sebepler arasında terör ve siyasi istikrarsızlık (Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri için), terörden kaynaklanan göç olgusu (Mersin gibi), 1999 yılında meydana gelen Marmara depremi (Kocaeli, Bolu gibi iller için), politik faktörler, 1994, 1999 ve 2001 yıllarında meydana gelen ulusal ekonomik krizler ve söz konusu dönemler arasında yaşanan diğer uluslar arası ekonomik krizler gibi pek çok faktör sayılabilir. İllerin farklı sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine sahip olmalarının bir başka sebebi de göç olgusudur. Ülkemizde nüfusun en önemli değişkenlerinden olan iç göç hareketleri, daha somut bir ifadeyle kırsal kesimden kentlere ve kentlerden kentlere göç çarpık kentleşme, altyapı ve istihdam yetersizliği, dengesiz gelişme, eğitim ve sağlık problemleri daha birçok sosyo-ekonomik soruna neden olmaktadır (Albayrak, 2006, 210).

İllerin gelişmişlik endeks değerlerini ve sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamalarını etkileyen en önemli değişkenlerin hangilerinin olduğu EK-4'de verilen tablolar incelenerek belirlenebilmektedir. Bu değişkenlerden en önemlileri şunlardır (Parantez içindeki ifadelerden birincisi 1990, ikincisi 2000 ve üçüncüsü 2010 yılı faktör değerini ifade etmektedir): İmalat sanayi işyeri sayısı (% 97,6; % 97,4; % 97,5), kişi başına düşen sanayi elektrik tüketimi (% 89,8; % 78,5; %92), mevduatın toplam nüfusa oranı (% 90,2; % 95; % 96,3). Bunların yanı sıra şu değişkenler 1990 ve 2000 sıralamalarını önemli ölçüde etkilemiştir: İmalat sanayi yıllık çalışan ortalaması (% 94,7; % 92,6), kişi başına düşen sanayi katma değeri (% 91,4; % 89,6), banka şube sayısı (% 92,8; % 97,4),

okur-yazar kadın nüfusun toplam nüfusa oranı (% 88,8; % 94). Ayrıca 2010 yılı illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında önemli etkisi olan değişkenler imalat sanayi kurulan işyeri sayısı (% 96,5), istihdam oranı (% 92,2) ve işgücüne katılma oranı (% 82,9) dır.

İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini olumsuz yönde etkileyen faktörler, dönüştürülmüş faktör matrisi üzerinde negatif değer alan değişkenlerdir. Bunların en önemlileri ise; tarım işkolunda çalışanların toplam istihdama oranı (1990' da -% 52,5; 2000' de -% 65), doğum oranı (1990'da -% 91,2; 2000' de -% 91,5) ve ortalama hane halkı büyüklüğü (1990' da -% 89,9; 2000' de -% 90,5) dür. Yeşil karta sahip nüfus oranı da 2000' de -% 45,3, 2010' da ise -% 60,7 faktör değeri ile sosyo-ekonomik gelişmişliği olumsuz yönde etkilemektedir.

4.6.DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRMESİ

Geçtiğimiz bölümün ilk kısmında sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasının hangi sorunların çözümünde katkı sağlayacağı hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci kısımda ise daha önce yapılmış olan çalışmaların kullandıkları yöntemler ve elde ettikleri sonuçlar açıklanmıştır. “Faktör Analizi İle İlgili Çalışmalar” başlığı altında da faktör analiz yöntemi kullanarak sosyo-ekonomik gelişmişlik ile ilgili yapılmış olan çalışmalar ve bu çalışmaların sonuçları hakkında bilgiler verilmiştir.

“Yöntem” başlıklı kısımda bu çalışmada kullanılmış olan faktör analizi yöntemi teorik yönden incelenmiştir. “Analiz Sonuçları” başlığı altında uygulama aşamaları özetlenmiş, ayrıca, Türkiye’ deki illerin 1990-2000-2010 yılları için sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması yapılmış ve sosyo-ekonomik gelişmişliğin ardında yatan gerçek sebepler ortaya konmuştur. Analizin sonuçları ayrıntılı olarak açıklanarak dördüncü bölüm sonlandırılmıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Küreselleşme eğilimlerinin ortaya çıkması ve hızlanması ile rekabetin, küresel piyasaların izlenmesi ve değişen şartlara uyum sağlanması gereği günümüzde bölgesel/yerel kalkınmayı ön plana çıkarmıştır. Bu doğrultuda öncelikle çalışmanın birinci bölümünde bölgesel kalkınma kavramına ilişkin kavramların tanımlamaları yapılmıştır. Ekonomik büyüme, kalkınma, sosyo-ekonomik gelişme ve sürdürülebilir kalkınma kavramları açıklanarak, aralarındaki farklılıklar belirlendikten sonra bölge kavramı, bölge türleri ve bölgesel/yerel kalkınma kavramı incelenmiştir. Bölge türleri ekonomik yapı bakımından incelendiğinde homojen, polarize ve plan bölge olarak sınıflandırılmaktadır. Ekonomik gelişme düzeyi bakımından incelendiğinde ise, gelişmiş bölge, az gelişmiş bölge, gelişme halindeki bölge, potansiyel yönden az gelişmiş bölge ve endüstriyel gelişme sebebiyle az gelişmiş bölge olarak sınıflandırılmaktadır.

Bölgesel/yerel kalkınmanın ön plana çıkmasının bir diğer sebebi sosyal ve ekonomik gelişmenin hem ülkeler arasında, hem de bir ülkenin bölgeleri ya da yerel birimleri arasında zaman ve mekan bakımından farklılık göstermesidir. Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümünde bölgesel gelişme farklılıklarının sebepleri üzerinde durulmuş, bölgesel kalkınma politikalarında yaşanan tarihi süreç ile dengeli ve dengesiz kalkınma yaklaşımları incelenmiştir. İkinci kısımda ise bölgesel gelişmeye ilişkin teorik yaklaşımlar geleneksel ve modern yaklaşımlar olmak üzere iki başlıkta özetlenmiştir. Geleneksel bölgesel kalkınma teorileri; Neoklasik Bölgesel Kalkınma Teorileri, İhracat Talep Modelleri ve Kümülatif Nedensellik Büyüme Sürecine Dayanan Modeller, Kalkınma Kutupları Teorisi ve Merkez-Çevre Teorisi'nden oluşmaktadır. Modern bölgesel kalkınma teorileri ise; İçsel Bölgesel Kalkınma Teorisi ve Yeni Sanayi Odakları (Cazibe Merkezi Modelleri)' ndan oluşmaktadır.

Ülkemizde bölgesel gelişme farklılıklarının giderilmesi için geçmişten günümüze çeşitli politika ve araçlar uygulanmıştır. Bölgesel gelişme çabaları öncelikle beş yıllık

kalkınma planlarında söz konusu olmuştur. Özellikle VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte ve sonrasında bölge planları önem kazanmıştır. Ancak, çoğunlukla Kalkınmada Öncelikli Yöre'leri hedef alan destek uygulamaları, organize sanayi bölgeleri politikası, yatırımlarda devlet yardımları ve kırsal kalkınma projeleri ile birlikte faaliyete konulan bölge planları farklılıkları gidermede yeterli olamamıştır. Bu çabaların yanı sıra AB müktesebatıyla uyumlu bir şekilde İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması yapılmış, bölgesel kalkınma ajansları kurulmuş ve faaliyet göstermeye başlamış, AB destekli bölgesel kalkınma programları uygulanmaya başlanmıştır.

Bölgesel farkları gidermek için gösterilen çabaların sonuç vermesi için her şeyden önce sosyo-ekonomik gelişmişliğin altında yatan sebeplerin tespitinde fayda vardır. Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde yapılan faktör analizi sonucunda sosyo-ekonomik gelişmişliği olumlu yönde en fazla etkileyen faktörlerin istihdam faktörleri, mali yapı faktörleri, imalat sanayi faktörleri ve eğitim faktörleri olduğu görülmüştür. Bu faktörler sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini % 78,5 ile % 97,6 arasında değişen oranlarda olumlu yönde etkilemektedir. İllerin gelişmişlik endeks değerlerini ve sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamalarını olumlu etkileyen en önemli değişkenlerin şunlar olduğu görülmüştür:

- İmalat sanayi işyeri sayısı,
- Kişi başına düşen sanayi elektrik tüketimi,
- Mevduatın toplam nüfusa oranı,
- İmalat sanayi yıllık çalışan ortalaması,
- Kişi başına düşen sanayi katma değeri,
- Banka şube sayısı,
- Okuryazar kadın nüfusun toplam nüfusa oranı,
- İmalat sanayinde kurulan işyeri sayısı,
- İstihdam oranı,
- İşgücüne katılma oranı.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini olumsuz yönde etkileyen faktörler ise şunlardır:

- Tarım işkolunda çalışanların toplam istihdama oranı,

- Doğum oranı,
- Ortalama hane halkı büyüklüğü,
- Yeşil karta sahip nüfus oranı.

36 ilin sosyoekonomik gelişmişlik endeks değerini koruyamadığı görülmüştür. Bu iller; Adana, Mersin, Kocaeli, Hatay, Çorum, Manisa, Zonguldak, Samsun, Balıkesir, Afyon, Ordu, Trabzon, Eskişehir, Sivas, Tokat, Tekirdağ, Bolu, Yozgat, Kırıkkale, Isparta, Giresun, Edirne, Kastamonu, Bilecik, Rize, Amasya, Kırşehir, Erzincan, Çankırı, Burdur, Sinop, Artvin, Gümüşhane, Ardahan, Bayburt ve Tunceli'dir.

33 ilin konumunu daha üst sıralara taşıdığı görülmüştür. Bu iller; Bursa, Gaziantep, Diyarbakır, Kayseri, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Denizli, Erzurum, Sakarya, Malatya, Van, Kütahya, Muğla, Adıyaman, Mardin, Elazığ, Ağrı, Muş, Batman, Niğde, Bitlis, Kars, Uşak, Aksaray, Nevşehir, Şırnak, Siirt, Bingöl, Karaman, Iğdır, Kilis, Çanakkale ve Kırklareli'dir.

Konya, Antalya, Aydın, İstanbul, Ankara ve İzmir illerinin ise konumlarında bir değişiklik olmadığı görülmüştür.

Çalışma sonucunda açıklayıcı faktör analizinin illerin ya da yerel birimlerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin altında yatan gerçek sebeplerini ortaya koymada tutarlı sonuçlar verdiği söylenebilir. Sorunun asıl kaynaklarının tespit edilip çözümlenmesi ile illerin ya da bölgelerin sosyo-ekonomik gelişme düzeylerindeki farklılıklar giderilebilecektir.

Bölgesel gelişme farklılıkları anlamında ülkemizin durumuna baktığımızda Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişme farklılıklarını gidermek için geçmişten bugüne gösterdiği çaba ve faaliyetler dikkate değerdir. Çalışma sonucunda görülen en dikkat çekici husus Güneydoğu Anadolu Projesi çabalarının uzun vadede olumlu sonuçlarının görülmeye başladığıdır. Örneğin GAP Bölgesi'nde Gaziantep'te 1300 hektar büyüklüğünde üç adet, Şanlıurfa'da 286 hektar büyüklüğünde bir adet, Kilis'te 90 hektar büyüklüğünde bir adet olmak üzere altı adet Organize Sanayi Bölgesi'nin altyapısı tamamlanarak faaliyete geçmiş bulunmaktadır ve GAP master planının temel senaryosu, bölgenin Türkiye'de tarıma dayalı bir ihracat merkezine dönüştürülmesidir. Bölge içerisinde mekânsal dağılım için üç şehir, Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır ana kalkınma eksenini oluşturmuştur (Arı, 2006: 274). Çalışma sonuçlarında da bu üç ilin sosyo-

ekonomik gelişmişlik sıralamasında üst sıralara çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda kırsal kalkınmaya ve tarımda modernleşmeye daha fazla önem verilmesi gerektiği de söylenebilir.

Küreselleşmenin yerele kadar indirgenmesi ve aşağıdan yukarıya yaklaşımların önem kazanması ile gelişim sürecinin temelde bireyden başladığını vurgulamakta fayda vardır. Bireylerin kendi gelişimlerine özen göstermesi ve yerel birimlerin yerel dinamikleri olan insanların motivasyonu, rekabet duygusu önce bireyin çevresini etkileyecek, dalga dalga söz konusu yerel birimin de sosyo-ekonomik gelişmesini sağlayacaktır. Bunun yanı sıra yerel birimlerin ülke ile ve dünya ile entegrasyonu, ilişkilerinin artması gelişmeyi sağlayacaktır. Zira, içedönük kişiler ve toplumlar sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi bakımından geri kalmaya mahkumdur.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR ve KİTAP BÖLÜMLERİ

Albayrak, Ali Sait (2006). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (1. Basım). Ankara: Asil Yayın Dağıtım, s.107-225.

Arı, A. (2006). Güneydoğu Anadolu Projesi ve Türkiye Sosyo-Ekonomisindeki Yeri. *Bölgesel Kalkınma Politikalar ve Yeni Dinamikler* içinde (ss.237-280). İstanbul, Derin Yayınları. 1. Basım.

Berber, Metin (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. Trabzon: Derya Kitabevi, s.2-174.

Chenery, Hollis (1988). *Handbook of Development Economics*. Amstredam, s.50.

Çakmak, Erol. (2006). *Yerel Ekonomi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları*. Ankara, İmaj Yayınevi, s.48-63.

Dinler, Zeynel (2008). *Bölgesel İktisat*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, s.75-404.

Dülgeroğlu, Ercan (1999). *Kalkınma Ekonomisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, s.3-145.

Ercan, F. (2006). Bölgesel Kalkınmada Değişim: Devlet Merkezli Bölgesel Kalkınmadan Piyasa Merkezli Bölgesel Birikime. A. Arı (Ed.), *Bölgesel Kalkınma Politikalar ve Yeni Dinamikler* içinde (ss.45-116). İstanbul, Derin Yayınları. 1. Basım

Freyssinet J. (1985). *Az gelişmişlik İktisadı*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Tezer Öçal) Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, s.124.

Göktürk, A. (2006). Bölgesel Dengesizliğe Küreselleşme-Yerelleşme Penceresinden Bir Bakış. A. Arı (Ed.), *Bölgesel Kalkınma Politikalar ve Yeni Dinamikler* içinde (ss.23-44). İstanbul, Derin Yayınları. 1. Basım.

Gündüz, Ali Yılmaz (2006). *Bölgesel Kalkınma Politikası*. Bursa: Ekin Kitabevi, s.2-219.

Hair, J., F. , R. E. Anderson, R.L. Tatham and W.C. Black. (1990). *Multivariate Data Analysis* (5th ed.). New Jersey: Prentice Hall International, p.25-27.

Han, E, A. A. Kaya. (2006). *Kalkınma Ekonomisi, Teori ve Politika*. İstanbul: Nobel Yayınları, s.1-273.

Ildırar, Mustafa. (2004). *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*. Ankara: Nobel Yayınları, s.5-208.

Manisalı, Erol. (1978). *Gelişme Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, s.40-84.

Milli Güvenlik Kurumu. (1993). *Türkiye' de Bölge Planlamasının Evreleri*, Ankara: MGK Yayınları, s.16-394.

Müftüoğlu, B. G. (2006). Küresel Rekabetin Cazibe Merkezi: Yerel/ Bölgesel Dinamikler. A. Arı. (Ed.) *Bölgesel Kalkınma Politikalar ve Yeni Dinamikler* içinde (ss.117-174). İstanbul, Derin Yayınları. 1. Basım.

Nakip, Mahir. (2003). *Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve SPSS Destekli Uygulamalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, s.403-416.

Nurkse, R. (1966). *Az gelişmiş Ekonomilerde Büyüme*. (Çev. Tunca Toskay) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, s.61.

Önder, İ. (2006). Türkiye' de ve Bölgede Kalkınma Politikaları, Bölgesel Kalkınma Modelleri ve Bölgeye Uygulanabilirliği. A. Arı. (Ed.) *Bölgesel Kalkınma Politikalar ve Yeni Dinamikler* içinde (ss.211-236). İstanbul, Derin Yayınları. 1. Basım.

Peterson, W.C. (1994). *Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme*. (Çev: Talat Güllap) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, s.481.

Rostow W.W. (1980). *İktisadi Gelişmenin Merhaleleri*. (Çev.Erol Güngör) İstanbul: Kalem Yayıncılık.

Smith, A. (1985). *Ulusların Zenginliği*. (Çev. Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı) İstanbul: Alan Yayıncılık, s.276-280.

Seber, G.A.F. (1984). *Multivariate Observations*. Auckland: University of Auckland, p. 210.

Temple, M. (1994). *Regional Economics*. New York: St. Martin' s Press, p.49.

Tüylüoğlu, Ş. , Çeştepe, H.(2008). Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi. M. Kar ve S. Taban (Ed.) *Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular* içinde (ss.27-42). Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları.

Uzay, Nısfet. (2005). *Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Giderilmesi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, s.19-126.

Yükselen, Cemal. (2003). *Pazarlama Araştırmaları*. Ankara: Detay Yayıncılık, Ankara, s.193-200.

MAKALE, BİLDİRİ VE DİĞER KAYNAKLAR

Akkahve, Deniz. (2004). “Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP)”. (*Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, 10-12 Eylül 2003, Denizli) Bildiriler, Cilt 1, Devlet Planlama Teşkilatı-Pamukkale Üniversitesi, Ankara 2004, s.9-11.

Arslan, K. (2005). “Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 275-294.

Albayrak, A. S. (2005). “Türkiye’ de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Çok Değişkenli İstatistik Yöntemlerle İncelenmesi”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), s.158-169.

Albayrak, A.S., Ş. Kalaycı ve A. Karataş. (2004). “Türkiye’ de Coğrafi Bölgelere Göre İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Temel Bileşenler Analizi İle İncelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), s.101-130.

Altay, N.O., A. Gacaner ve N. Çatık. (2004). “Ege Bölgesinin Kalkınmasında Finansal Kurumsallaşma Araç Olabilir mi?”. (*Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, 10-12 Eylül 2003, Denizli) Bildiriler, Cilt 1, Devlet Planlama Teşkilatı-Pamukkale Üniversitesi, Ankara 2004, s.16-42.

Altınbaş, S., F. Doğruel ve M. Güneş. (2002, Eylül). “Türkiye’de Bölgesel Yakınsama: Kalkınmada Öncelikli İller Politikası Başarılı mı?”. (*erc/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Konferansı VI*), Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara 2002, s.1-21.

Atan, M., E. Özgür ve H. Güler. (2004). “Çok Değişkenli İstatistiksel Analizler ve VZA ile İllerin Gelişmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 25-42.

Berber, M. ve E. Celepçi. (2005). “Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye’ de Uygulanabilirliği”. (*Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu*, 13-14 Ekim, Trabzon) Bildiriler, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon 2005, s.146-155.

Bilen, Gülhan. (2006). “Türkiye’ de Yeni Bölgesel Politikaların Oluşumu”. (*Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*, 7-8 Eylül, Ankara) Bildiriler, Türkiye Ekonomi Politikaları Vakfı-Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara 2006, s.257-271.

Blowers, A. (1992). “Planning for a Sustainable Future: Problems, Principles and Prospects”. *Country Planning*, 59, 25.

Çakmak, Erol. (2006). “Sürdürülebilir Beşeri Kalkınma Çabası Olarak Doğu Anadolu Kalkınma Programı (DAKAP)”, (*Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*, 7-8 Eylül Ankara), Bildiriler, Ankara 2006, s.359-374.

Çetin, M. (2006). ”Teori ve Uygulamada Bölgesel Sürdürülebilir Kalkınma”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 1-20.

Çetin, M. (2005). “Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 1-14.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, “Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları”, Ankara 2007, s.7-44.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 9.Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013), Resmi Gazete TBMM Kararı, 1 Temmuz, Cumartesi, Sayı 26215, Ankara 2006, s.91-94.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) AB Bölgesel Programları Dairesi Başkanlığı, “AB Destekli Bölgesel Kalkınma Programları”, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara 2004.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Müdürlüğü, “Ön Ulusal Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Stratejileri”, Ankara 2003.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyon Raporu, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara 2000.

Dinçer, B. ve M. Özaslan (2004). “*İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*” Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara 2004.

Dinçer, B., M. Özaslan ve T. Kavasoglu. (2003). “*İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*” Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara 2003, s.2-250.

Doğru, Necati. (2004). “Zonguldak, Bartın, Karabük Bölgesel Gelişme Projesi”. (*Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, 10-12 Eylül 2003, Denizli) Bildiriler, Cilt 1, Devlet Planlama Teşkilatı-Pamukkale Üniversitesi, Ankara 2004, s.103-112.

Eraydın, Ayda. (2004). “Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler”, (*Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, 10-12 Eylül 2003, Denizli) Bildiriler, Cilt 1, Devlet Planlama Teşkilatı-Pamukkale Üniversitesi, Ankara 2004, s.127-140.

Erdal, F. ve S. H. Akdede. (2004). “Bölgesel Yakınsamada Kamu Yatırımları: Türkiye Örneği”, (*Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, 10-12 Eylül 2003, Denizli) Bildiriler, Cilt 1, Devlet Planlama Teşkilatı-Pamukkale Üniversitesi, Ankara 2004, s.1-7.

Filiztekin, A. (2007). Türkiye’ de Bölgesel Farklar ve Politikalar, TÜSİAD Yayınları.

Göçer, Kenan. (2004). “İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişme Endekslerine Göre Sıralanması ve Belirleyici Faktörler”, (*Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, 10-12 Eylül 2003, Denizli) Bildiriler, Cilt 1, Devlet Planlama Teşkilatı-Pamukkale Üniversitesi, Ankara 2004, s.176-188.

Göçer, K. ve H. Çıracı. (2003). “Türkiye’ de Kentlerin Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri Arasındaki İlişki”, *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi /a*, 2(1), s.3-14.

Gül, Hüseyin. (2004). “Ekonomik Kalkınmada Yerel Alternatifler”. (*Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, 10-12 Eylül 2003, Denizli) Bildiriler, Cilt 1, Devlet Planlama Teşkilatı-Pamukkale Üniversitesi, Ankara 2004, s.201-219.

Gündüz, Ali Yılmaz. (2004). “Kentsel Ekonomi ve Türkiye’ de Bölgesel Kalkınma Projeleri”. (*Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, 10-12 Eylül 2003, Denizli) Bildiriler, Cilt 1, Devlet Planlama Teşkilatı-Pamukkale Üniversitesi, Ankara 2004, s.247-275.

Flammang R. A. (1979). "Economic Growth and Economic Development; Counterparts or Competitors?", *Economic Development and Cultural Change*, 28(1), 1-2.

Ildıran, M. ve B. Ağdemir. (2005). "Bölgesel Kalkınmada Yeni Yönelimler ve Politika Uygulamaları". (I. Doğu Anadolu Sempozyumu, 23-25 Mayıs 2005, Elazığ) Bildiriler, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2005, s.252-260.

Kafalı, Mehmet Ali. (2002). "İç Anadolu Bölgesi Ekonomik ve Sosyal Durum Raporu", *Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü*, Haziran, Ankara, s.4-95.

Kavasoğlu, Taner. (2004). "Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları". (Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, 10-12 Eylül 2003, Denizli) Bildiriler, Cilt 1, Devlet Planlama Teşkilatı-Pamukkale Üniversitesi, Ankara 2004, s.1-374.

Kayasü, S ve S. S. Yaşar. (2004). "Bölgesel Kalkınma Ajansları: Türkiye Üzerine Öneriler". (Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, 10-12 Eylül 2003, Denizli) Bildiriler, Cilt 1, Devlet Planlama Teşkilatı-Pamukkale Üniversitesi, Ankara 2004, s.348-357.

Kaygısız, Z. , S. Saraçlı ve K. U. Dokuzlar. (2005), İllerin Gelişmişlik Düzeyini Etkileyen Faktörlerin Path Analizi ve Kümeleme Analizi ile İncelenmesi, (VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, 26 Mayıs 2005, İstanbul) Bildiriler, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2005, s.1-33.

Kızıltan, A. ve Ş. M. Ersungur. (2007). "Türkiye' de İller ve Bölgelerin Ekonomik Gelişme Düzeyleri Arasındaki Uzun Dönemli İlişkiler". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 269-286.

Lucas, R. E. (1988). "On The Mechanics of Economic Development". *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.

Oskay, C. S. ve Y. Kubar. (2007). "Avrupa Birliği' ne Uyum Sürecinde Türkiye' de Bölgesel Kalkınmanın Finansmanında Kalkınma Ajansları", *Selçuk Üniversitesi*

Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, Mayıs.

Öktem, K. ve M. Çakmak. (2005). “Kalkınmada Kamu Yönetiminin Rolü”. (*I.Yerel Ekonomiler Kongresi*, 1-2 Ekim 2005, Karaman) Bildiriler, Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Karaman 2005, s.3-8.

Özaslan, M. ve R. Akpınar. (2005). “Türkiye’ de Bölgesel Gelişme Politikaları”. *I. Doğu Anadolu Sempozyumu*, 23-25 Mayıs, Elazığ) Bildiriler, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2005, s.236-249.

Özdemir, A. İ. ve A. Altıparmak. (2005). “Sosyo-Ekonomik Göstergeler Açısından İllerin Gelişmişlik Düzeyinin Karşılaştırmalı Analizi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 97-110.

Özgür, E. ve H. Güler. (2003). “1.Düzeydeki 12 İstatistiki Bölgenin Gelişmişlik Durumlarının Faktör Analizi İle İncelenmesi”. (*İstatistik Araştırma Sempozyumu*, 10-12 Aralık, Ankara) Bildiriler, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2003, s.75-88.

Maç, N. (2006). “Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye”. *Konya Ticaret Odası Etüt Araştırma Servisi Araştırma Raporu*, Konya.

Öztürk, N. ve A. M. Uzun. (2010). “Bölgesel Kalkınma Dinamikleri: Bölgesel Dengesizliklerin Ortaya Çıkmasında Rol Oynayan İktisadi Etmenler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(2), 91-110.

Romer, P. M. (1986). “Increasing Returns and Long-Run Growth”. *The Journal of Political Economy*, 94 (5), 1002-1037.

Rosenstein-Rodan, P. N. (1966). Doğu ve Güneydoğu Avrupa’ nın Sanayileşme Problemleri. *İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazıları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları: İstanbul, s.51.

Saygılıoğlu, Nevzat. (2000). “Doğu Anadolu Projesi ve Bölgesel Kalkınma Paneli”, *İstanbul Ticaret Odası*, Yayın No: 2000-31, 7 Nisan, İstanbul, s.39-43.

Sayın, Meral. (2006, 7-8 Eylül). “Yerel Ekonomik Kalkınma Modeli Olarak GAP-GİDEM Projesi”, *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*, Ankara, 2006, 7-8 Eylül, s.346-357.

Streeten Paul, (1966), “Dengesiz Büyüme”, *İktisadi Kalkınma Seçme Yazıları*, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayınları: Ankara, s.170.

Şahin, Yeşim Edis. (2005, 1-2 Ekim). “Küreselleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Değişim”, (*I.Yerel Ekonomiler Kongresi*, 1-2 Ekim, Karaman), Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Karaman 2005, s.135-145.

Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON), İç Anadolu Bölgesi Raporu, İş Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Vizyon Geliştirme ve Bilinçlendirme Projesi, İstanbul 2008, 3 Aralık, s.6-46.

Tolunay, A. ve A. Akyol. (2006). “Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*. A(2), 16-127.

Urfalıoğlu, F. ve A. Seyfullahoğulları. (2004). “İllerin Bazı Sosyo-Ekonomik Kriterler Altında Gelişmişlik Sınıflaması”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 19(1), s.209-232.

Ünal, Çiğdem. (2008). “İnsani Gelişmişlik Endeksine Göre Türkiye’ nin Bölgesel Farklılıkları”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6(2), 89-113.

Ünsal, A. ve E. Özgür. (2004). “Bölgesel Gelişimde Faktör Analizi Yaklaşımı”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1/2004, 1-15.

Yavan, Nuri. (2011). “Türkiye’ de Bölgesel ve Sektörel Teşvikler: Teşvik Sistemi Kümelenmeye Ne Ölçüde Duyarlı?”. (5. *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*, 27-28 Ocak, Ankara), Bildiriler, Ankara Üniversitesi, Ankara 2011.

Yavilioğlu, C. (2002). “Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 3(1), 59-77.

Yavilioğlu, C. (2002). “Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri, Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 3(2), 49-70.

Yıldız, E. B. , U. Sivri ve M. Berber. (2010). “Türkiye’ de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması”. *Uluslar Arası Bölgesel Kalkınma Sempozyumu*, 7-9 Ekim, Yozgat), Bildiriler, Bozok Üniversitesi, Yozgat 2010, s.1-16.

Yiğidim, A. ve S. Etkesen. (2002). “Orta Anadolu Bölgesi’ nde Gelişme Düzeyi’ nin İncelenmesi”. (II. *Ulusal Orta Anadolu Kongresi*, 17-19 Ekim, Niğde), Bildiriler, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Niğde 2002, s.87-112.

TEZLER

Ciğeroğlu, E. T. (2008). *Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilimdalı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Koyuncu, E. (2006). *Türkiye’ de Kalkınma Sürecinde Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü ve Bir Uygulama*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel İktisat Anabilimdalı. Yüksek Lisans Tezi. İzmir.

Çolak, O. (2009). *Avrupa Birliği’ nin Bölgesel Politikaları ve Türkiye’ nin Uyumunun Değerlendirilmesi*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilimdalı. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir.

Kaya, K. (2007). *Bölgesel Kalkınmada Yeni Bir Model; Kalkınma Ajansları ve Türkiye’ de Uygulanabilirliği*. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilimdalı. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Kulaksız, Y. (2008). *Türkiye’ de Bölgesel Gelişmişlik Farkları, İstihdam ve Kurum Hizmetlerinin Çeşitlendirilmesi*. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. Uzmanlık Tezi. Ankara.

Üstünişik, N. Z. (2007). *Türkiye’ deki İller ve Bölgeler Bazında Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması: Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ve Uygulaması*. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Anabilimdalı. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

İNTERNET KAYNAKLARI

Aydın, A. (2008). İktisadi Açından Bölgesel Dengesizlik: Mardin İli Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(24), 304-312.

Bankalar Birliği. İstatistiki Raporlar.

http://www.tbb.org.tr/tr/Banka_ve_Sektor_Bilgileri/Default.aspx (Erişim tarihi: 21 Mart 2011).

Dedeoğlu, E. (2006). Türkiye’ de Bölgesel Kalkınma.

http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1255439632r3475.Turkiye_de_Bolgesel_Kal_kinma.pdf (Erişim tarihi: 8 Temmuz 2011).

Devlet Planlama Teşkilatı. <http://www.dpt.gov.tr/bolgesel.portal> (Erişim tarihi: 7 Mayıs 2011).

Devlet Planlama Teşkilatı. <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/koy/koy2003.html> (Erişim tarihi: 7 Temmuz 2011).

Devlet Planlama Teşkilatı. <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/biid/ibbs.html> (Erişim tarihi: 8 Temmuz 2011).

Devlet Planlama Teşkilatı. <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/kalkinmaajans/ajans.html> (Erişim tarihi: 8 Temmuz 2011).

Devlet Planlama Teşkilatı. <http://www.dpt.gov.tr/DPT.portal> (Erişim tarihi: 21 Mart 2011).

Eczacılar Birliği. İstatistikler. <http://www.teb.org.tr/?modul=tablolar> (Erişim tarihi: 21 Mart 2011).

Ercan, N. Y. (2000). İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış. <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/ercanny.pdf> (Erişim tarihi: 7 Temmuz 2011).

Göymen, K. (2004). Türkiye' de Bölge Kavramı ve Politikalarının Gelişimi. http://research.sabanciuniv.edu/1426/1/T%C3%9CRK%C4%B0YE%E2%80%99DE_B%C3%96LGE_KAVRAMI_VE_POL%C4%B0T%C4%B0KALARININ_GEL%C4%B0%C5%9E%C4%B0M%C4%B0.doc (Erişim tarihi: 8 Temmuz 2011).

Hazine Müsteşarlığı. <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous> (Erişim tarihi: 20 Nisan 2011).

Karayolları Genel Müdürlüğü. <http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Root/default.aspx> (Erişim tarihi: 21 Mart 2011).

Lawley, D. N. and Maxwell. A. E. (1962). Factor Analysis As A Statistical Method. <http://www.mec.ita.br/~rodrigo/Disciplinas/MB213/Artigo03.pdf> (Erişim tarihi: 21 Nisan 2011).

Lekesiz, M C , Mesci Y ve Yorulmaz T. Havza Yönetim Uygulamaları. *Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi Modeli Tebliği*. <http://www.yesilirmak.org.tr/hakkinda.aspx> (05.05.2011).

Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Birimi. Vergi istatistikleri, <http://www.gib.gov.tr/index.php?id=271> (Erişim tarihi: 21 Mart 2011).

Milli Eğitim Bakanlığı. İstatistik ve Bilgi Sistemleri. <http://sgb.meb.gov.tr/istatistik/index.htm> (Erişim tarihi: 18 Nisan 2011).

Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA). Bölgesel Gelişme Ana Planı Yönetici Özeti. <http://www.oka.org.tr/BolgePlani/Bolgesel-Gelisme-Ana-Plani-Yonetici-ozeti.pdf>. (Erişim tarihi: 7 Mayıs 2011).

Sağlık Bakanlığı. Yeşil Kart Bilgi Sistemi. <http://sbu.saglik.gov.tr/yesil/> (Erişim tarihi: 18 Nisan 2011).

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. OSB Bilgi Sistemi. <http://osbbs.osbuk.org.tr/> (Erişim tarihi: 18 Nisan 2011).

Sinemillioğlu, M. O. (2009). Sürdürülebilir Bölgesel Kalkınma ve Türkiye Süreci. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 245-268.

Türkiye İstatistik Kurumu. Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/menuAction.do> (Erişim tarihi: 21 Mart 2011).

Yeşilirmak Havzası Kalkınma Birliği. <http://www.yesilirmak.org.tr/yhgp.aspx> (Erişim tarihi: 7 Mayıs 2011).

EKLER

EK 1. SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK SIRALAMASI İÇİN DEĞİŞKEN TABLOSU (1990-2000-2010)

	Değişken adı	Kaynak	Birim
	1990*		
	Demografik Göstergeler		
1	1994 İl Nüfusu	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
2	1990 Şehirleşme Oranı	Devlet İstatistik Enstitüsü	%
3	1985-1990 Yıllık Nüfus Artış Hızı	Devlet İstatistik Enstitüsü	%
4	1985-1990 Nüfus Yoğunluğu	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
5	1990-1993 Göç Oranı	Devlet İstatistik Enstitüsü	%
6	1985-1990 Doğum Oranı	Devlet İstatistik Enstitüsü	%
7	1990 Ortalama Hane Sayısı	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
	İstihdam Göstergeleri		
8	1990 Tarımda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Genel Nüfus Sayımı Sonuçları	%
9	1990 Sanayide Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Genel Nüfus Sayımı Sonuçları	%
10	1990 Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Genel Nüfus Sayımı Sonuçları	%
11	1990 Mali Kurumlarda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Genel Nüfus Sayımı Sonuçları	%
12	1990 Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Genel Nüfus Sayımı Sonuçları	%
13	1990 Ücretli Kadın Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Genel Nüfus Sayımı Sonuçları	%
14	1990 İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	Genel Nüfus Sayımı Sonuçları	%
	Eğitim Göstergeleri		
15	1990 Okur Yazar Nüfus Oranı	Genel Nüfus Sayımı Sonuçları	%
16	1990 Okur Yazar Kadın Nüfus Oranı	Genel Nüfus Sayımı Sonuçları	%
17	1990 Üniversite Bitirenlerin Oranı	Genel Nüfus Sayımı Sonuçları	%
18	1994-1995 İlkokullar Okullaşma Oranı	Milli Eğitim Bakanlığı	%
19	1994-1995 Ortaokullar Okullaşma Oranı	Milli Eğitim Bakanlığı	%
20	1994-1995 Liseler Okullaşma Oranı	Milli Eğitim Bakanlığı	%
	Sağlık İstatistikleri		
21	1990 Bebek Ölüm Sayısı	Genel Nüfus Sayımı Sonuçları	Adet
22	1994 On Bin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	Sağlık Bakanlığı	Adet
23	1994 On Bin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	Sağlık Bakanlığı	Adet
24	1994 On Bin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	Sağlık Bakanlığı	Adet
25	1994 On Bin Kişiye Düşen Hastane Yatak Sayısı	Sağlık Bakanlığı	Adet
	Sanayi Göstergeleri		
26	1994 Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	Sanayi ve Ticaret Bakanlığı	Adet
27	1993 İmalat Sanayi İşyeri Sayısı	Devlet Planlama Teşkilatı	Adet
28	1993 İmalat Sanayinde Çalışan Ortalaması	Devlet Planlama Teşkilatı	Adet
29	1993 Toplam Çevirici Güç Kapasitesi	Devlet Planlama Teşkilatı	Kwh
30	1993 Sanayi Elektrik Tüketimi	Devlet Planlama Teşkilatı	Kwh
31	1993 Fert Başına Düşen İmalat Sanayi Katma Değeri	Devlet Planlama Teşkilatı	TL
	Tarım Göstergeleri		
32	1993 Kırsal Nüfus Başına Düşen Tarımsal Üretim Değeri	Devlet İstatistik Enstitüsü	TL
	İnşaat Göstergeleri		
33	1990-1994 Yapı Kullanım İzni Alınan Daire Sayısı	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
34	1990-1994 Kentsel Nüfus Başına Düşen Konut Alanı	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
	Mali Göstergeler		
35	1993 Gayri Safi Yurtiçi Hasılabın Toplam Nüfusa Oranı	Devlet İstatistik Enstitüsü	%
36	1993 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Tutarı	Devlet İstatistik Enstitüsü	TL
37	1993 Banka Şube Sayısı	Bankalar Birliği	Adet
38	1993 Mevduat Miktarı	Bankalar Birliği	TL
39	1993 Mevduatın Toplam Nüfusa Oranı	Bankalar Birliği	%
40	1993 Kredi Miktarı	Bankalar Birliği	TL
41	1993 Tarımsal Kredi Miktarı	Bankalar Birliği	TL
42	1993 Sınai ve Ticari Kredi Miktarı	Bankalar Birliği	TL
43	1992 Belediye Giderleri Miktarı	Devlet İstatistik Enstitüsü	TL

44	1993	Bütçe Gelirleri Miktarı	Maliye Bakanlığı	TL
45	1993	Gelir ve Kurumlar Vergisi Miktarı	Maliye Bakanlığı	TL
46	1990-1994	Teşvikli Yatırım Miktarı	Hazine Müsteşarlığı	TL
47	1993-1994	İhracat Oranı	Dış Ticaret Müsteşarlığı	%
48	1993-1994	İthalat Oranı	Dış Ticaret Müsteşarlığı	%
Altyapı Göstergeleri				
49	1994	Kırsal Yerleşim Asfalt Yol Uzunluğu	Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü	Km
50	1994	Kırsal Nüfus İçinde İçme Suyuna Sahip Nüfus Oranı	Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü	%
51	1994	İl ve Devlet Asfalt Yol Uzunluğu	Karayolları Genel Müdürlüğü	Km
Diğer Refah Göstergeleri				
52	1994	On Bin Kişiye Düşen Otomobil Sayısı	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
53	1994	On Bin Kişiye Düşen Kara Taşıtı Sayısı	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
54	1994	Kişi Başına Düşen Elektrik Tüketimi	Devlet İstatistik Enstitüsü	Kwh
55	1994	Kişi Başına Düşen Telefon Kontör Değeri	Türk Telekom A.Ş. Genel M.	TL
56	1994	On Bin Kişiye Düşen Fax Abone Sayısı	Türk Telekom A.Ş. Genel M.	Adet
2000				
Demografi İstatistikleri				
1	2000	Toplam Nüfus	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
2	2000	Şehirleşme Oranı	Devlet İstatistik Enstitüsü	%
3	1990-00	Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı	Devlet İstatistik Enstitüsü	%
4	2000	Nüfus Yoğunluğu	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
5	2000	Doğurganlık Hızı	Devlet İstatistik Enstitüsü	%
6	2000	Ortalama Hane Halkı Büyüklüğü	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
İstihdam Göstergeleri				
7	2000	Tarım İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Devlet Planlama Teşkilatı	%
8	2000	Sanayi İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Devlet Planlama Teşkilatı	%
9	2000	Ticaret İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Devlet Planlama Teşkilatı	%
10	2000	Mali Kurumlar İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Devlet Planlama Teşkilatı	%
11	2000	Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Devlet Planlama Teşkilatı	%
12	2000	Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı	Devlet Planlama Teşkilatı	%
13	2000	İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	Devlet Planlama Teşkilatı	%
Eğitim Göstergeleri				
14	2000	Okur-Yazar Nüfus Oranı	Devlet İstatistik Enstitüsü	%
15	2000	Okur-Yazar Kadın Nüfusunu Toplam Kadın Nüfusa Oranı	Devlet İstatistik Enstitüsü	%
16	2000	Üniversite Bitirenlerin 22+ Yaş Nüfusa Oranı	Devlet İstatistik Enstitüsü	%
17	2000-01	İlkokullar Okullaşma Oranı	Milli Eğitim Bakanlığı	%
18	2000-01	Liseler Okullaşma Oranı	Milli Eğitim Bakanlığı	%
19	2000-01	Mesleki ve Teknik Liseler Okullaşma Oranı	Milli Eğitim Bakanlığı	%
Sağlık Göstergeleri				
20	2000	Bebek Ölüm Sayısı	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
21	2000	Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	Sağlık Bakanlığı	Adet
22	2000	Onbin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	Sağlık Bakanlığı	Adet
23	2000	Onbin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	Sağlık Bakanlığı	Adet
24	2000	Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	Sağlık Bakanlığı	Adet
Sanayi Göstergeleri				
25	2000	Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	Sanayi ve Ticaret Bakanlığı	Adet
26	2000	Küçük Sanayi Siteleri İşyeri Sayısı	Sanayi ve Ticaret Bakanlığı	Adet
27	2000	İmalat Sanayii İşyeri Sayısı	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
28	2000	İmalat Sanayii Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
29	2000	İmalat Sanayii Kurulu Güç Kapasite Miktarı	Devlet İstatistik Enstitüsü	Kwh
30	2000	Kişi Başına İmalat Sanayii Elektrik Tüketimi	Devlet İstatistik Enstitüsü	Kwh
31	2000	Kişi Başına İmalat Sanayii Katma Değeri	Devlet İstatistik Enstitüsü	TL
İnşaat Göstergeleri				
32	2000	Daire Sayısı	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
33	2000	Borulu Su Tesisatı Bulunan Daire Sayısı	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
Mali Göstergeler				
34	2000	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Pay	Devlet İstatistik Enstitüsü	%
35	2000	Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	Devlet İstatistik Enstitüsü	TL

36	2000	Banka Şube Sayısı	Bankalar Birliği	Adet
37	2000	Kişi Başına Banka Mevduatı	Bankalar Birliği	TL
38	2000	Toplam Banka Mevduatı İçindeki Pay	Bankalar Birliği	%
39	2000	Toplam Banka Kredileri İçindeki Pay	Bankalar Birliği	%
40	2000	Kişi Başına Sınai, Ticari ve Turizm Kredileri Miktarı	Bankalar Birliği	TL
41	2000	Kişi Başına Belediye Giderleri	Devlet İstatistik Enstitüsü	TL
42	2000	Kişi Başına Genel Bütçe Gelirleri	Maliye Bakanlığı	TL
43	1995-2000	Kişi Başına Gelir ve Kurumlar Vergisi Miktarı	Maliye Bakanlığı	TL
44	1995-2000	Kişi Başına Teşvikli Yatırım Tutarı	Hazine Müsteşarlığı	TL
45	1995-2000	Kişi Başına İhracat Miktarı	Dış Ticaret Müsteşarlığı	ABD \$
46	1995-2000	Kişi Başına İthalat Miktarı	Dış Ticaret Müsteşarlığı	ABD \$
Altyapı Göstergeleri				
47	2000	Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Uzunluğu	Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü	Km
48	2000	İl ve Devlet Asfalt Yol Uzunluğu	Karayolları Genel Müdürlüğü	Km
49	2000	Yeterli İçme Suyu Götürülen Nüfus Oranı	Karayolları Genel Müdürlüğü	%
Diğer Refah Göstergeleri				
50	2000	On bin Kişiye Düşen Özel Otomobil Sayısı	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
51	2000	On bin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıtı Sayısı	Devlet İstatistik Enstitüsü	Adet
52	2000	Kişi Başına Elektrik Tüketim Miktarı	Devlet İstatistik Enstitüsü	Kwh
53	2000	Kişi Başına Telefon Kontör Değeri	Türk Telekom A.Ş. Genel M.	TL
54	2000	Yeşil Karta Sahip Nüfus Oranı	Sağlık Bakanlığı	%
2010				
Demografik Göstergeler				
1	2010	Şehirleşme Oranı	TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt S.	%
2	2010	Yıllık Nüfus Artış Hızı	TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt S.	Binde
3	2010	Km2 Başına Nüfus Yoğunluğu	TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt S.	Adet
4	2010	Yıllık Net Göç Oranı	TÜİK Demografi İstatistikleri	Binde
5	2009	Doğum Sayısı	TÜİK Demografi İstatistikleri	Adet
Eğitim Göstergeleri				
6	2009	Okur-yazar Nüfus Oranı	TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt S.	%
7	2009	Okuma Yazma Bilen Kadın Oranı	TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt S.	%
8	2009	Üniversite Mezunu Oranı	TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt S.	%
9	2010	İlköğretim Okullaşma Oranı	Milli Eğitim bakanlığı	%
10	2010	Ortaöğretim Okullaşma Oranı	Milli Eğitim bakanlığı	%
11	2009	Mesleki ve Teknik Liseler Okullaşma Oranı	Milli Eğitim Bakanlığı	%
12	2009	Lise Mezunu Oranı	TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt S.	%
13	2009	Bin Kişiye Düşen Yükseköğretimde Öğretim Elemanı Sayısı	TÜİK Eğitim İstatistikleri	Adet
Sağlık İstatistikleri				
14	2008	Bebek Ölüm Sayısı	TÜİK Demografi İstatistikleri	Adet
15	2007	Bin Kişiye Düşen Hastane Yatak Sayısı	TÜİK Sağlık İstatistikleri	Adet
Sanayi Göstergeleri				
16	2010	İmalat Sanayi Girişim Sayısı	TÜİK İş İstatistikleri	Adet
17	2009	İmalat Sanayi Kurulan İşyeri Sayısı	TÜİK İş İstatistikleri	Adet
18	2009	İmalat Sanayi Kapanan İşyeri Sayısı	TÜİK İş İstatistikleri	Adet
19	2009	Kişi Başına Sanayi Elektrik Tüketimi	TÜİK Enerji İstatistikleri	Kwh
Tarım Göstergeleri				
20	2009	Kişi Başına Tarımsal Üretim Değeri(Bitkisel üretim)	TÜİK Tarım İstatistikleri	TL
21	2009	Kişi Başına Canlı Hayvanlar Değeri	TÜİK Tarım İstatistikleri	TL
İnşaat Göstergeleri				
22	2009	Bin Kişiye Düşen Bina sayısı	TÜİK Bina İstatistikleri	TL
23	2009	Belediye Sınırları İçindeki Konut Alanı	TÜİK Bina İstatistikleri	m2
İstihdam Göstergeleri				
24	2009	İstihdam Oranı	TÜİK İşgücü İstatistikleri	%
25	2010	İşgücüne Katılma Oranı	TÜİK İşgücü İstatistikleri	%
Mali Göstergeler				
26	2009	Bin Kişiye Düşen Banka Şube Sayısı	Bankalar Birliği	Adet
27	2008	Bin Kişiye Düşen Banka Sayısı	Bankalar Birliği	Adet

28	2008	Kişi Başına Mevduat	Bankalar Birliği	TL
29	2009	Mevduatın İllere Göre Payı	Bankalar Birliği	%
30	2008	Kişi Başına Kredi Miktarı	Bankalar Birliği	TL
31	2008	Kişi Başına İhtisas Kredileri Miktarı	Bankalar Birliği	TL
32	2009	Kişi Başına Genel Bütçe Gelirleri	Maliye Bakanlığı	TL
33	2009	Bin Kişiye Düşen İthalat	TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri	ABD \$
Altyapı Göstergeleri				
34	2008	İçme Suyu Hizmeti Alan Nüfus Oranı	TÜİK Çevre İstatistikleri	%
35	2009	İl ve Devlet Asfalt Yol Uzunluğu	TÜİK Ulaştırma İstatistikleri	Km
36	2009	Kırsal Yerleşim Asfalt Yol Uzunluğu	TÜİK Ulaştırma İstatistikleri	Km
Diğer Refah Göstergeleri				
37	2010	Bin Kişiye Düşen Otomobil Sayısı	TÜİK Ulaştırma İstatistikleri	Adet
38	2010	Bin Kişiye Düşen Motorlu Taşıt Sayısı	TÜİK Ulaştırma İstatistikleri	Adet
39	2009	Kişi Başına Düşen Elektrik Tüketimi	TÜİK Enerji İstatistikleri	Kwh
40	2010	Yeşil Karta Sahip Nüfus Oranı	Sağlık Bakanlığı	%
41	2009	Turizm İşletmeleri Yatak Sayısı	TÜİK	Adet

*Devlet Planlama Teşkilatı'ndan alınmıştır.

**Devlet Planlama Teşkilatı'ndan alınmıştır.

EK 2. KMO TESTLERİ**1990-KMO ve Bartlett Testi**

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,805
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	8809,777
	Df	1540
	Sig.	,000

2000-KMO ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,824
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	8730,105
	Df	1431
	Sig.	,000

2010-KMO Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,787
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	4304,883
	Df	820
	Sig.	,000

EK 3. TOPLAM AÇIKLANAN VARYANS

1990-Toplam Açıklanan Varyans

Factor	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	31,007	55,370	55,370	30,891	55,162	55,162	15,339	27,391	27,391
2	6,869	12,265	67,635	6,751	12,055	67,217	10,607	18,941	46,332
3	3,548	6,336	73,971	3,373	6,024	73,241	8,673	15,487	61,819
4	2,195	3,920	77,891	2,053	3,666	76,907	6,228	11,122	72,942
5	1,760	3,144	81,035	1,548	2,764	79,671	2,585	4,616	77,558
6	1,256	2,242	83,277	1,026	1,832	81,503	1,818	3,246	80,803
7	1,125	2,009	85,286	,688	1,228	82,731	1,080	1,928	82,731
8	,999	1,784	87,069						
9	,868	1,551	88,620						
10	,766	1,368	89,988						
11	,740	1,321	91,309						
12	,660	1,179	92,488						
13	,539	,963	93,451						
14	,446	,796	94,246						
15	,391	,699	94,945						
16	,340	,607	95,552						
17	,309	,552	96,104						
18	,256	,458	96,561						
19	,216	,385	96,947						
20	,200	,358	97,305						
21	,176	,314	97,619						
22	,169	,302	97,921						
23	,150	,268	98,188						
24	,128	,228	98,416						
25	,112	,199	98,615						
26	,097	,173	98,788						
27	,080	,142	98,930						
28	,076	,136	99,066						
29	,065	,117	99,182						
30	,061	,108	99,291						
31	,053	,095	99,385						
32	,051	,091	99,477						
33	,043	,076	99,553						
34	,039	,069	99,622						
35	,034	,061	99,683						
36	,027	,049	99,732						
37	,025	,045	99,776						
38	,021	,038	99,814						
39	,018	,032	99,846						
40	,015	,026	99,872						
41	,015	,026	99,898						
42	,011	,020	99,919						
43	,011	,019	99,937						
44	,009	,015	99,953						
45	,007	,013	99,966						
46	,005	,010	99,975						
47	,004	,008	99,983						
48	,003	,005	99,989						
49	,002	,004	99,992						
50	,001	,002	99,994						
51	,001	,002	99,996						
52	,001	,001	99,998						
53	,001	,001	99,999						
54	,000	,001	99,999						
55	,000	,000	100,000						
56	,000	,000	100,000						

2000-Toplam Açıklanan Varyans

Factor	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	26,378	48,847	48,847	26,256	48,622	48,622	14,462	26,782	26,782
2	7,118	13,181	62,028	6,986	12,938	61,559	9,147	16,939	43,720
3	3,837	7,106	69,134	3,642	6,745	68,304	6,822	12,634	56,355
4	2,255	4,176	73,311	2,129	3,942	72,246	3,565	6,602	62,956
5	2,047	3,791	77,101	1,824	3,378	75,624	3,486	6,455	69,411
6	1,692	3,133	80,235	1,525	2,823	78,447	3,237	5,995	75,406
7	1,304	2,415	82,649	1,097	2,031	80,479	1,720	3,186	78,592
8	1,067	1,976	84,625	,787	1,458	81,936	1,517	2,809	81,402
9	1,044	1,933	86,558	,734	1,360	83,296	1,023	1,895	83,296
10	,927	1,716	88,274						
11	,671	1,243	89,517						
12	,645	1,195	90,712						
13	,587	1,088	91,800						
14	,514	,952	92,752						
15	,491	,910	93,661						
16	,454	,840	94,502						
17	,402	,745	95,247						
18	,288	,534	95,781						
19	,271	,502	96,282						
20	,253	,469	96,751						
21	,243	,450	97,201						
22	,219	,405	97,606						
23	,171	,316	97,922						
24	,154	,284	98,206						
25	,130	,241	98,447						
26	,114	,211	98,658						
27	,105	,195	98,853						
28	,099	,184	99,036						
29	,077	,143	99,180						
30	,062	,115	99,295						
31	,061	,112	99,407						
32	,056	,104	99,511						
33	,037	,069	99,581						
34	,035	,064	99,645						
35	,033	,061	99,706						
36	,027	,050	99,756						
37	,023	,043	99,799						
38	,019	,036	99,835						
39	,019	,035	99,869						
40	,015	,028	99,898						
41	,012	,022	99,920						
42	,010	,018	99,937						
43	,008	,015	99,953						
44	,007	,013	99,965						
45	,005	,009	99,975						
46	,004	,008	99,982						
47	,003	,006	99,988						
48	,002	,004	99,993						
49	,001	,003	99,995						
50	,001	,002	99,997						
51	,001	,001	99,998						
52	,001	,001	99,999						
53	,000	,000	100,000						
54	,000	,000	100,000						

2010-Toplam Açıklanan Varyans

Factor	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	12,846	31,331	31,331	12,672	30,907	30,907	6,104	14,889	14,889
2	6,517	15,894	47,225	6,354	15,497	46,404	5,910	14,415	29,304
3	3,075	7,500	54,726	2,848	6,947	53,351	3,960	9,660	38,964
4	2,892	7,054	61,780	2,705	6,597	59,949	3,863	9,422	48,386
5	2,084	5,082	66,862	1,847	4,506	64,454	3,344	8,157	56,542
6	1,797	4,384	71,245	1,486	3,625	68,080	3,084	7,522	64,064
7	1,661	4,051	75,296	1,422	3,469	71,549	2,084	5,083	69,147
8	1,213	2,958	78,254	,884	2,156	73,705	1,360	3,316	72,463
9	1,158	2,824	81,078	,713	1,738	75,443	1,222	2,979	75,443
10	,978	2,385	83,463						
11	,848	2,069	85,532						
12	,663	1,616	87,149						
13	,603	1,470	88,619						
14	,558	1,360	89,978						
15	,502	1,224	91,203						
16	,453	1,106	92,308						
17	,437	1,066	93,374						
18	,355	,865	94,240						
19	,331	,806	95,046						
20	,291	,711	95,756						
21	,268	,654	96,410						
22	,251	,613	97,024						
23	,216	,526	97,550						
24	,166	,405	97,955						
25	,157	,383	98,338						
26	,134	,328	98,666						
27	,114	,279	98,945						
28	,103	,252	99,197						
29	,064	,157	99,354						
30	,051	,124	99,478						
31	,042	,103	99,582						
32	,037	,090	99,672						
33	,032	,078	99,750						
34	,027	,067	99,817						
35	,024	,058	99,875						
36	,015	,037	99,912						
37	,013	,033	99,945						
38	,009	,021	99,966						
39	,008	,020	99,986						
40	,003	,008	99,995						
41	,002	,005	100,000						

EK 4. DÖNÜŞTÜRÜLMÜŞ FAKTÖR MATRİSLERİ

1990-Dönüştürülmüş Faktör Matrisi

	Factor						
	1	2	3	4	5	6	7
İmalat Sanayi İşyeri Sayısı	<u>976</u>	,101	,114	,074	,044	,047	,041
Nüfus Yoğunluğu	<u>966</u>	,084	,012	,152	,039	-,022	-,069
İmalat Sanayinde Çalışan Ortalaması	<u>947</u>	,126	,117	,193	,051	,118	,032
Banka Şube Sayısı	<u>928</u>	,145	,311	,040	,090	,040	,045
İthalat Oranı	<u>905</u>	,096	,184	,286	,060	,102	,056
Gayri Safi Yurtiçi Hasılabın Toplam Nüfusa Oranı	<u>903</u>	,115	,331	,171	,116	,072	,050
Mevduatın Toplam Nüfusa Oranı	<u>902</u>	,053	,384	,002	,009	-,060	,083
İl Nüfusu	<u>899</u>	,091	,287	,058	,157	,164	-,008
Kredi Miktarı	<u>883</u>	,044	,439	,000	,006	-,017	,070
İhracat Oranı	<u>818</u>	,140	,181	,263	,104	,230	-,020
Toplam Çevirici Güç Kapasitesi	<u>807</u>	,147	,124	,350	,097	,119	,054
İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	<u>800</u>	,328	,312	,137	,172	,269	,092
Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	<u>617</u>	,378	,390	,215	,360	,287	,005
Tarımda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	<u>-525</u>	-,294	-,494	-,449	-,180	-,299	-,134
Doğum Oranı	-,074	<u>-,912</u>	-,160	-,156	,190	-,032	-,037
Ortalama Hane Sayısı	-,113	<u>-,899</u>	-,222	-,219	-,115	-,059	-,131
Okur Yazar Kadın Nüfus Oranı	,138	<u>,888</u>	,168	,227	-,164	,040	,150
Okur Yazar Nüfus Oranı	,142	<u>,880</u>	,180	,237	-,164	,054	,146
Ortaokullar Okullaşma Oranı	,151	<u>,799</u>	,311	,367	-,061	,054	,109
Kentsel Nüfus Başına Düşen Konut Alanı	-,115	<u>,733</u>	,137	,160	,369	-,290	,048
Liseler Okullaşma Oranı	,261	<u>,671</u>	,339	,379	-,127	,148	,072
On Bin Kişiye Düşen Kara Taşıtı Sayısı	,287	<u>,667</u>	,553	,172	,205	,060	,138
On Bin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	,293	<u>,655</u>	,403	,145	,305	,154	,087
On Bin Kişiye Düşen Otomobil Sayısı	,336	<u>,602</u>	,601	,165	,205	,093	,143
On Bin Kişiye Düşen Fax	,500	<u>,594</u>	,379	,218	,246	-,020	-,008
İl ve Devlet Asfalt Yol Oranı	,138	<u>,547</u>	,060	,190	,275	,120	,108
İlkokullar Okullaşma Oranı	,188	<u>,533</u>	,116	,209	,115	,215	-,055
Kırsal Nüfus Başına Düşen Tarımsal Üretim Değeri	-,206	<u>,416</u>	,180	-,045	,071	,178	,295
Bebek Ölüm Sayısı	-,060	<u>-,308</u>	-,234	-,086	-,087	-,053	,069
Üniversite Bitirenlerin Oranı	,397	,272	<u>,787</u>	,108	,184	,072	,079
On Bin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	,324	,381	<u>,763</u>	,104	-,020	,072	,155
Sınai ve Ticari Kredi Miktarı	,652	,169	<u>,681</u>	,083	,043	,008	-,001
Mali Kurumlarda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	,622	,283	<u>,673</u>	,165	,090	,101	,126
Mevduat Miktarı	,573	,336	<u>,666</u>	,080	,023	-,049	,147
Yapı Kullanım İzni Alınan Daire Sayısı	,513	,267	<u>,621</u>	,162	,254	,158	,077
Tarımsal Kredi Miktarı	,044	,108	<u>,618</u>	-,006	-,035	,157	-,021
On Bin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	,460	,460	<u>,617</u>	,181	,214	,010	,042
Gelir ve Kurumlar Vergisi Miktarı	,512	,392	<u>,601</u>	,401	,067	,064	,087
Belediye Giderleri Miktarı	,420	,280	<u>,594</u>	,175	,009	-,014	,179
Kişi Başına Düşen Telefon Kontör Değeri	,518	,464	<u>,546</u>	,272	,211	-,053	,030
Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	,467	,278	<u>,519</u>	,463	,228	,298	,093
Ücretli Kadın Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	,482	,446	<u>,488</u>	,199	,308	,243	,017
On Bin Kişiye Düşen Hastane Yatak Sayısı	,273	,399	<u>,429</u>	,088	-,160	,011	,036
Fert Başına Düşen İmalat Sanayi Katma Değeri	,167	,178	,040	<u>,914</u>	,033	,070	,113
Sanayi Elektrik Tüketimi	,100	,247	,015	<u>,898</u>	,070	,083	,056
Kişi Başına Düşen Elektrik Tüketimi	,119	,405	,119	<u>,800</u>	,143	,077	,029
Bütçe Gelirleri Miktarı	,410	,137	,347	<u>,717</u>	,059	-,064	,073
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Tutarı	,231	,481	,317	<u>,680</u>	,220	-,008	,125
Sanayide Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	,512	,446	,146	<u>,524</u>	,101	,339	,044
Teşvikli Yatırım Miktarı	,085	,271	,042	<u>,520</u>	,159	,039	-,003
Nüfus Artış Oranı	,263	-,179	,078	,282	<u>,775</u>	,199	,021
Göç Oranı	,300	,364	,201	,427	<u>,651</u>	,161	-,006
Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	,268	,217	,187	,134	,202	<u>,648</u>	,037
Şehirleşme Oranı	,454	,116	,457	,286	,193	<u>,573</u>	,078
Kırsal Nüfus İçinde İçme Suyuna Sahip Nüfus Oranı	,069	,265	,156	,175	-,040	-,003	<u>,580</u>
Kırsal Yerleşim Asfalt Yol Oranı	,395	,423	,104	,216	,352	,117	<u>,527</u>

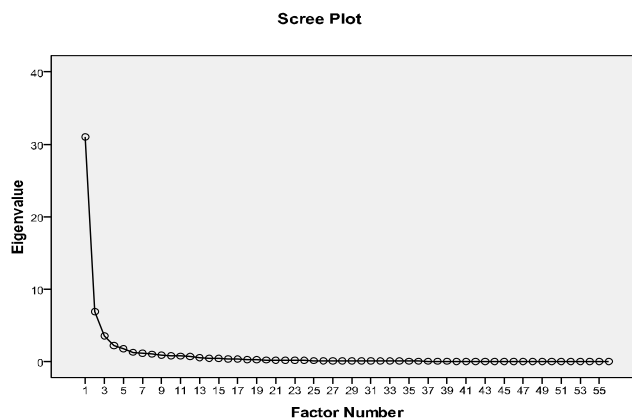
2000-Dönüştürülmüş Faktör Matrisi

	Factor								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Banka Şube Sayısı	<u>.974</u>	.082	.037	.094	.110	.104	.027	.036	.002
İmalat Sanayi İşyeri Sayısı	<u>.965</u>	.091	.157	.033	.064	.115	.044	.051	.016
Toplam Banka Kredileri İçindeki Pay	<u>.962</u>	.053	.023	.220	.033	.069	.001	.031	-.084
Daire Sayısı	<u>.955</u>	.098	.081	.092	.145	.144	.077	.030	.106
Nüfus Yoğunluğu	<u>.952</u>	.028	.152	-.098	.012	.040	.020	.047	-.049
Toplam Banka Mevduatı İçindeki Pay	<u>.950</u>	.059	-.001	.256	.038	.072	.013	.044	-.097
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Pay	<u>.947</u>	.095	.149	.154	.122	.117	.045	.035	.094
Toplam Nüfus	<u>.935</u>	.033	.048	.118	.157	.151	.110	-.014	.174
İmalat Sanayi Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	<u>.926</u>	.113	.255	-.020	.068	.153	.060	.054	.035
Kişi Başına Gelir ve Kurumlar Vergisi Miktarı	<u>.733</u>	.192	.375	.462	.202	.125	-.035	.057	-.041
Kişi Başına Sınai, Ticari ve Turizm Kredileri Miktarı	<u>.715</u>	.140	.298	.464	.168	.089	-.020	.015	.015
Kişi Başına Banka Mevduatı	<u>.689</u>	.238	.190	.573	.268	.097	-.018	.094	-.068
Mali Kurumlar İş Kolunda Çalış. Toplam İst. Or.	<u>.672</u>	.320	.162	.509	.208	.305	.057	.059	.004
İmalat Sanayi Kurulu Güç Kapasite Miktarı	<u>.634</u>	.137	.559	-.003	.183	.099	.034	.101	.289
İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	<u>.622</u>	.379	.184	.163	.300	.344	.229	.167	.144
Kişi Başına İhracat Miktarı	<u>.581</u>	.091	.503	-.086	.160	.089	.030	.074	.232
Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı	<u>.527</u>	.429	.323	.242	.276	.365	.158	.179	-.024
Ticaret İş Kolunda Çalışanların Toplam İst. Or.	<u>.491</u>	.384	.211	.184	.377	.372	.249	.153	.125
On bin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	<u>.461</u>	.441	.111	.425	.401	.175	.090	.120	-.053
Okur-Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüf. Or.	.146	<u>.940</u>	.221	.110	.084	.010	.046	-.002	.038
Okur-Yazar Nüfus Oranı	.144	<u>.922</u>	.232	.120	.085	.032	.030	-.012	.019
Doğurganlık Hızı	-.099	<u>-.915</u>	-.163	-.048	-.134	-.002	.193	.031	.049
Ortalama Hane Halkı Büyüklüğü	-.111	<u>-.905</u>	-.197	-.064	-.222	-.080	.059	-.152	.038
Mesleki ve Teknik Liseler Okullaşma Oranı	.062	<u>.659</u>	.398	.020	.135	.150	-.248	.087	-.344
Devlet ve İl Yolları Asfalt Yol Oranı	.121	<u>.637</u>	-.021	-.018	.217	-.086	.340	.225	.064
Borulu Su Tesisatı Bulunan Daire Oranı	.072	<u>.634</u>	.161	.028	.095	.193	-.128	.060	.077
Liseler Okullaşma Oranı	.097	<u>.557</u>	.166	.252	.206	.364	-.034	.334	.074
Bebek Ölüm Oranı	-.062	<u>-.540</u>	-.081	-.050	-.152	-.233	-.148	.278	.055
Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Oranı	.184	<u>.514</u>	.299	.035	.101	.051	.471	.258	.095
On bin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	.188	<u>.479</u>	-.031	.147	.308	.204	-.348	-.113	.046
Yeterli İçme Suyu Götürülen Nüfus Oranı	-.207	<u>.464</u>	.062	.172	-.075	-.084	.093	-.101	.190
Yeşil Karta Sahip Nüfus Oranı	-.217	<u>-.453</u>	-.352	-.085	-.235	-.340	-.322	.011	.130
Kişi Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	.108	.203	<u>.896</u>	.056	-.032	.141	.098	-.039	-.020
Kişi Başına İthalat Miktarı	.283	.073	<u>.838</u>	.100	-.005	-.018	-.051	.010	.214
Kişi Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	-.002	.236	<u>.785</u>	-.035	.133	.161	.083	.146	-.071
Kişi Başına Genel Bütçe Gelirleri	.422	.028	<u>.733</u>	.328	.020	-.083	-.080	-.016	.172
Kişi Başına Elektrik Tüketim Miktarı	.033	.332	<u>.707</u>	-.032	.108	.169	.185	.163	-.209
Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	.226	.354	<u>.661</u>	.177	.478	.082	-.072	.033	.022
Sanayi İş Kolunda Çalışanların Toplam İst. Or.	.429	.456	<u>.506</u>	-.077	.098	.366	.210	.179	-.070
Teşvikli Yatırım Tutarı	.023	.250	<u>.503</u>	-.094	.075	.253	.252	.069	-.150
Kişi Başına Belediye Giderleri	.420	.308	<u>.446</u>	.305	.299	.140	-.055	.053	.224
Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	.219	.083	-.047	<u>.803</u>	.129	.143	.065	.017	.016
Üniversite Bitirenlerin 22+ Yaş Nüfusa Oranı	.401	.364	.119	<u>.555</u>	.298	.395	.016	.021	.054
On bin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	.392	.460	.106	<u>.496</u>	.315	.337	-.144	.055	.115
On bin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıtı Sayısı	.173	.449	.149	.198	<u>.774</u>	.051	.147	.083	.063
On bin Kişiye Düşen Özel Otomobil Sayısı	.303	.485	.187	.336	<u>.678</u>	.089	.057	.076	.053
On bin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	.274	.497	.120	.132	<u>.537</u>	.136	.081	.060	.089
Kişi Başına Telefon Kontör Değeri	.443	.292	.406	.252	<u>.472</u>	.213	-.083	.140	-.142
Şehirleşme Oranı	.390	.055	.181	.208	.038	<u>.690</u>	.135	.038	.168
Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	.420	.175	.400	.277	.133	<u>.654</u>	.006	.229	-.081
Tarım İş Kolunda Çalışanların Toplam İst. Or.	-.450	-.216	-.383	-.265	-.127	<u>-.650</u>	-.031	-.240	.065
Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı	.242	-.270	.192	.092	.118	.202	<u>.710</u>	-.211	.128
İlkokullar Okullaşma Oranı	.227	.054	.267	.078	.128	.238	-.043	<u>.849</u>	-.039
Küçük Sanayi Siteleri İşyeri Sayısı	.367	.228	.063	.035	.313	.188	.241	-.038	<u>.502</u>

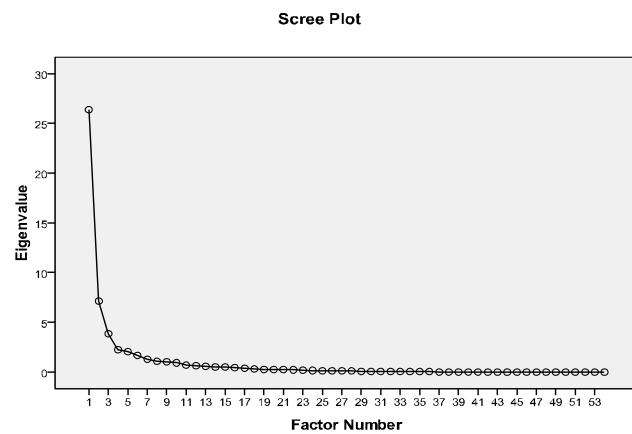
2010-Dönüştürülmüş Faktör Matrisi

	Factor								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
İmalat Girişim Sayısı	<u>.975</u>	.091	.031	.015	.144	.032	-.027	.064	-.019
İmalat Kurulan İşyeri	<u>.963</u>	.137	.009	.017	.105	.020	-.055	.072	.005
Doğum Sayısı	<u>.958</u>	.005	.040	-.155	.132	-.021	.130	.093	-.029
Nüfus Yoğunluğu	<u>.957</u>	.042	.103	.010	.000	-.017	-.161	.028	-.091
Bebek Ölüm Sayısı	<u>.919</u>	.134	.008	-.159	.177	-.042	.139	.062	.015
İmalat Kapanan İşyeri	<u>.683</u>	.113	.085	-.142	.080	-.021	.104	.073	.064
Lise Mezun Oranı	.116	<u>.871</u>	.167	.055	.128	-.142	-.139	.098	-.046
Üniversite Mezun Oranı	.243	<u>.814</u>	.193	.123	.322	.166	.093	.206	.022
Ortaöğretim Okullaşma Oranı	-.014	<u>.740</u>	.341	.400	.069	.271	-.137	.022	-.098
Bin Kişiyeye Düşen Bina Sayısı	-.045	<u>.640</u>	.041	-.010	.107	.362	.176	.277	.056
Bin Kişiyeye Düşen Yükseköğretim Öğr. Gör. Sayısı	.073	<u>.636</u>	.063	-.050	.167	.079	.228	-.127	.185
Genel Bütçe Vergi Gelirleri	-.233	<u>-.629</u>	-.444	-.198	-.186	-.301	-.135	-.122	.166
Yeşil Kart Oranı	-.122	<u>-.607</u>	-.360	-.423	-.122	-.492	.003	.017	.083
Okur-Yazar Kadın Nüfus	.159	<u>.593</u>	.395	.315	.183	.492	-.044	.069	.085
Şehirleşme Oranı	.387	<u>.517</u>	.324	-.365	.175	.088	.068	.024	-.103
Bin Kişiyeye Düşen Banka Şube Sayısı	.275	<u>.475</u>	.128	.457	.269	.255	-.038	.239	.099
Kişi Başına Düşen Sanayi Elektrik Tüketimi	-.040	.133	<u>.920</u>	.058	.059	.031	-.068	-.070	.068
Kişi Başına Düşen Elektrik Tüketimi	.032	.235	<u>.869</u>	.107	.131	.139	-.059	.060	.047
Bin Kişiyeye Düşen İthalat Tutarı	.008	.209	<u>.591</u>	-.005	-.021	-.070	-.206	-.042	-.081
Yıllık Nüfus Artış Hızı	.143	.041	<u>.489</u>	-.097	.030	.203	.136	.215	.060
İlköğretim Okullaşma Oranı	.155	.214	<u>.407</u>	.084	.060	.200	.083	.250	.076
İstihdam Oranı	-.104	.090	.054	<u>.922</u>	.000	.086	-.007	.032	.036
İşgücüne Katılma Oranı	-.082	.151	.076	<u>.829</u>	.080	.172	-.062	.173	-.012
Belediye Sınırları Konut Alanı	.195	-.036	.063	<u>-.666</u>	.130	-.151	-.107	.119	-.076
Mesleki ve Teknik Liseler Okullaşma Oranı	-.057	.501	.345	<u>.528</u>	.056	.319	-.123	-.103	-.069
Mevduat Oranı	.113	.096	.051	-.075	<u>.963</u>	-.074	.061	.013	.008
Mevduat Tutarı	.142	.413	.020	.013	<u>.760</u>	.142	.094	.174	.047
Kredi Tutarı	.151	.390	.116	.110	<u>.737</u>	.266	.142	.200	.006
Bin Kişiyeye Düşen Hastane Yatak Sayısı	.412	.142	.160	-.056	<u>.725</u>	-.047	.142	-.034	.039
Bin Kişiyeye Düşen Motorlu Taşıtlı Sayısı	.053	.330	.275	.245	.184	<u>.759</u>	.102	.227	.099
Kişi Başına Düşen Bitkisel Üretim Değeri	-.213	.079	.002	.153	-.028	<u>.644</u>	.021	.060	-.011
Bin Kişiyeye Düşen Otomobil Sayısı	.214	.531	.297	.161	.259	<u>.566</u>	.143	.175	.031
İhtisas Kredi Tutarı	-.018	-.347	-.100	-.352	.235	<u>-.472</u>	.020	.007	-.143
Kırsal Yerleşim Asfalt Yol Uzunluğu	-.081	.041	-.200	.260	.039	-.055	<u>.812</u>	.084	-.341
İl ve Devlet Asfalt Yol Uzunluğu	.059	.123	-.083	-.069	.202	.066	<u>.804</u>	.046	.058
Bin Kişiyeye Düşen Banka Sayısı	-.266	.020	-.267	.314	-.135	-.185	<u>-.557</u>	-.067	.289
Yıllık Net Göç Hızı	.206	.280	.482	-.049	.089	.059	.050	<u>.644</u>	.024
Turizm İşletmeleri Yatak Sayısı	.292	.083	-.069	.100	.200	.289	.146	<u>.545</u>	-.024
Kişi Başına Düşen Canlı Hayvan Değeri	-.195	-.170	-.240	.351	-.079	-.117	-.067	-.189	<u>.658</u>
İçme Suyu Oranı	.097	.089	.157	-.314	.086	.362	-.054	-.027	<u>.573</u>
Okur yazar nüfus oranı	.010	.053	.082	.058	.047	.014	-.112	.122	<u>.246</u>

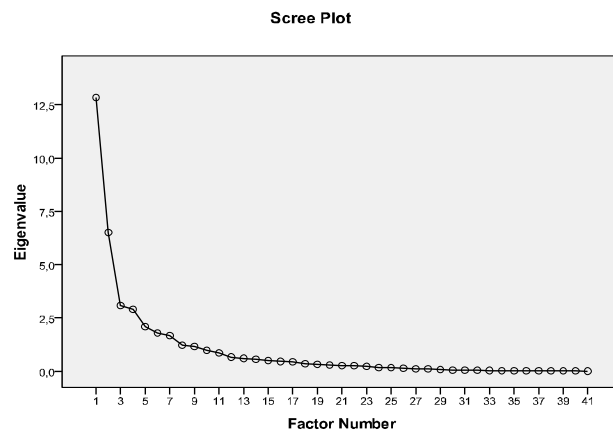
EK 5. SCREE TESTİ, 1990

EK 6. SCREE TESTİ, 2000

EK 7. SCREE TESTİ, 2010

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Derya DEMİR

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 30 Haziran 1975, Kayseri

Medeni Durumu: Bekâr

Tel: 0 531 3488406

E-mail: derya.demir@gop.edu.tr

Yazışma Adresi: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Reşadiye Meslek Yüksekokulu 60700 Reşadiye/TOKAT

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü	2008-
Lisans	E.Ü. İ.İ.B.F. İktisat	1999

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2010- halen	GOP Ü. Reşadiye MYO	Öğretim Görevlisi ve İkt. ve İdari Prog. Böl. Bşk.
2008-2010	Metro Turizm ve Seyahat. A.Ş.	Banko Görevlisi
2003-2004	Milkay Tekstil ve San. Tic. A.Ş.	Muhasebe Elemanı
2002	Şen Karo Ltd. Şti.	Önbüro Elemanı
2001	Şafak Market	Önbüro Elemanı

YABANCI DİL

İngilizce

YAYINLAR

1.Demir, D. , A. Altıparmak, D. Taşkın, , “İşgücü Verimliliğinin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği”, *9. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, Bosna Hersek-Saraybosna 2011 (Basım Aşamasında).

2.Taşkın, D. , A. Altıparmak, **D. Demir**, “Yeni Kamu Yönetiminde Yönetişim: Yerel Yönetimler Kayseri Örneği”, *Üçüncü Yerel Ekonomiler Kongresi*, Bildiriler Kitabı, Selçuk Üniversitesi, Konya 2011.